

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Михайло Гнатюк

**Образотворче і
декоративно-прикладне мистецтво:
теорія і методика навчання**

Частина 2

Івано-Франківськ – 2017

УДК 378;75;74
ББК 85.12(4УКР)л
Г56

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтв (протокол № 6 від 13.03.2013 р.) та Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 8 від 18.05.2016 р.).

Рецензенти: **Шмагало Р. Т.** доктор мистецтвознавства, професор, декан факультету історії та теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв;
Антонович Є. А. кандидат педагогічних наук, професор, ректор Інституту реклами, м. Київ;
Дячок О. М. кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва і дизайну та методики викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гнатюк М. В.

Г56 Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво: теорія і методика навчання: навч.-метод. посіб. Ч. 2. – Івано-Франківськ, 2017. – 246 с.: іл.

ISBN 978-966-640-450-6

У навчальному посібнику розкриваються актуальні питання художньої освіти, історія методів навчання образотворчого мистецтва від найдавніших часів, психолого-педагогічні, композиційні особливості малюнків дітей молодшого віку та види діяльності і методика їх навчання на уроках в загальноосвітній школі.

Посібник адресований студентам педагогічних, гуманітарних, мистецьких факультетів та інститутів — спеціальностей «Початкова освіта» і «Середня освіта. Образотворче мистецтво». Він стане у пригоді вихователям дитячих садків, вчителям загальноосвітніх шкіл, гімназій, керівникам гуртків, студій, закладів культури, центрів естетичного виховання.

ББК 85.12(4УКР)л

ISBN 978-966-640-450-6

© Гнатюк М.В., 2017

ПЕРЕДМОВА

У другій частині посібника для студентів і вчителів висвітлюються теоретичні і практичні основи методики викладання образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва. Особлива увага зосереджена на аналізі методів навчання малювання у багатьох європейських школах і використанні ними певних методик. Дослідження психолого-педагогічних і композиційних особливостей малюнків дітей дошкільного і молодшого шкільного віку допоможуть майбутнім вчителям підвищити рівень фахової компетентності. Якщо в спеціальних навчальних закладах (художніх школах, коледжах, академіях) навчальними планами передбачене вивчення певних курсів з рисунку, живопису, скульптури, історії мистецтв, композиції, то студенти педагогічного факультету вивчають тільки окремі відомості в одній дисципліні: «Образотворче мистецтво з методикою викладання», тому й вимоги до підготовки вчителів мають бути відповідні. Нажаль образотворчому мистецтву й художній праці у навчальних закладах здебільшого не надають належного ваги. Про це свідчить необґрунтоване скорочення годин з цих дисциплін, не достатнє матеріально-технічне забезпечення і загалом фаховий рівень викладання. Серед педагогів ще й нині часто поширене хибне твердження, що викладати мистецькі дисципліни може людина без спеціальної освіти.

Актуальною проблемою сучасної школи є розвиток творчих здібностей і набуття певного досвіду. Особливо важливу роль у цьому відіграє *інтуїція* – як підсумок попередніх довготривалих роздумів і вправ, результат багаторазової, зосередженої уваги до певного факту, явища, предмета, а не раптове підсвідоме прозріння.

Важливим є професійний вплив художника, педагога на творчий розвиток дитини, його здатність підвищувати роль і значення художньої освіти в естетичному вихованні. Водночас поряд з свідомим навчанням образотворчої грамоти

необхідно зберігати і використовувати безпосередність дитячого сприйняття. Навчаючи основ образотворчої грамоти дітей ми розкриваємо шлях до мистецтва, допомагаємо зрозуміти його мету і завдання на певному етапі. Цих знань, вмінь і навиків не достатньо аби стати художником, зате вони допоможуть дітям розуміти мистецтво і в майбутньому використовувати їх в інших галузях трудової діяльності.

Діти молодшого віку виявляють творчу активність, виконують значну кількість оригінальних, безпосередніх малюнків, але з часом їх запал до творчості згасає, оскільки бракує знань і умінь. Прихильники вільного виховання стверджують, що давати знання, навички і уміння не обов'язково. Проте праця педагога-художника за своєю природою – діяльність творча, вона не терпить застиглих догм і формалізму. Від педагога вимагається живого, емоційного, творчого підходу до справи, постійного пошуку різноманітних форм і методів, неповторних рішень не тільки для учнів, але й для самого себе. Методика викладання образотворчого мистецтва вимагає від педагога не тільки правильно навчати основ образотворчої грамоти: користуватися олівцем, пензлем, але й, що важливо, відчувати і переживати процес творчості. Тож навчаючи дітей малювання акварельними, гуашевими фарбами в процесі вивчення основ кольорознавства вчитель звертає увагу на асоціативний вплив колірних поєднань, побудову гармонійних співвідношень так, аби вони отримували задоволення від роботи. Мистецтво стає зрозумілим тому хто набуває знань, навичок та умінь і наполегливо працює.

Метою вивчення образотворчого мистецтва в школі є не тільки здобуття професійних знання та навиків. Головне, щоб діти набули навичок сприймання і розуміння мистецтва загалом. Без елементарних знань та навичок вони не будуть здатні слухати музику, візуально сприймати і розуміти твори живопису, визначати їх вартість і давати оцінку.

Діти молодшого віку залюбки беруться за олівець, фарби, пластилін, вони охоче танцюють, співають, а коли

відчують потребу у вдосконаленні своїх умінь, тоді звертаються за допомогою до вчителя, вимагають професійного керівництва. І якщо не буде поряд досвідченого педагога-художника їхні творчі починання згасають і втрачається інтерес до важливого і необхідного заняття.

Завдання загальноосвітньої школи давати загальну художню освіту і естетичне виховання. Особливу увагу необхідно звернути на учнів старших класів, які вже мають певні знання і можуть достатньо сміливо оцінювати різні явища і твори мистецтва. Тому в ранній період життя молодій людині, важливо дати кваліфіковану допомогу зі складних і багатогранних питань, які стосуються загального розвитку.

Образотворче мистецтво часто є предметом зацікавлення людей різних вікових груп і професій: психологів, педагогів, філософів, журналістів і це не випадково, адже воно виконує ряд важливих функцій (науково-пізнавальну, навчальну, виховну) і виступає засобом комунікації як між окремими людьми так і цілими народами. Проте, для забезпечення навчального процесу дисциплін художньо-естетичного циклу недостатньо одного тільки бажання. Тай далеко не в усіх школах створені умови для занять образотворчим мистецтвом, належно забезпечені матеріалами для роботи. Недооцінка предмету мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах має негативні наслідки для освіти загалом.

Вміння бачити форму, колір, чути мелодію, звуки і відчувати гармонію та її закономірності в природі, архітектурі дано не кожному від народження. Проте значною мірою їх можна розвинути в процесі навчання і розвитку. Підготовленій до сприйняття людині світ стає доступний і приносить насолоду завдяки знанням, розвинутим вмінням бачити і відчувати навколо себе прекрасне. Ці навички властиві художникам та іншим творчим особистостям, проте вони потрібні кожному хто прагне духовного росту та успішної роботи в майбутньому не залежно від обраної професії і роду занять. Наприклад визначні фізики,

математики користуються естетичними критеріями (красою і витонченістю) при обговоренні своїх формул. Їх проймає почуття естетичного задоволення і насолоди від знайдених рішень. Так само як створена композитором, архітектором гармонія є наслідком творчого натхнення, що перетворює буденну працю на джерело радості.

Основи образотворчої грамоти (закони і правила малювання) засвоюють в процесі послідовної і свідомої роботи, особливо з натури. Навчальний малюнок більш повно розкриває особливості натури, її форми, пропорцій, пластики і будови. У творчості художника його слід розглядати, перш за все, як засіб аналізу і пізнання природи. Крім того необхідно знати особливості зорового сприйняття і володіти законами та правилами перспективи. Одним із головних завдань малювання з натури є передача об'єму предметів у просторі. Для цього необхідно набувати знань і досвіду.

В усі сфери діяльності: виробництво й побут, нині увійшли нові поняття, естетичні норми і галузі застосування мистецтва – «технічна естетика», «промислова естетика», «промислова графіка» і «дизайн» тощо. Художній смак, естетичне почуття виховуються у дітей з раннього віку, коли вони зростають в мистецькому, творчому середовищі і практично засвоюють необхідні в подальшому житті вміння і навички. Естетичне виховання і художня освіта збагачують творчу особистість, тісно пов'язані з національним і культурним розвитком, моральним вихованням.

*Мене цікавлять завжди лише проблеми.
Тим, що само собою зрозуміло, нехай займаються інші.
П. Беренс*

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

1. 1. Актуальні проблеми художньої освіти

Малюнок олівцем є окремим видом графіки і служить основою живопису, гравюри, плакату, скульптури, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва. Він буває навчальний, академічний, технічний, у вигляді креслення та інший. З допомогою олівця передається основна ідея, задум майбутнього твору і не тільки мистецтва, але і в ширшому значенні. За визначенням великого майстра епохи Відродження Мікеланджело: «він є основою всіх видів мистецтв і коренем всякої науки». Мабуть тому подібна діяльність в дитинстві згодом допомогла всесвітньовідомим ученим – Луї Пастеру, Ісааку Ньютону досягати значних успіхів у багатьох сферах діяльності. М. Ломоносов, В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов, І. Тімірязев, В. Короленко, Ф. Шаляпін, П. Тичина, О. Довженко та інші визначні особистості, які також з ранніх років захоплювалися малюванням, а пізніше проявили неабиякі творчі здібності у обраних ними спеціальностях.

Важливе значення мають розвинені просторова уява і конструкторські здібності у військовій, літакобудівній галузях. Завдяки їм пілот І. Кожедуб неушкодженим виходив з найскладніших ситуацій під час військових баталій, а авіаконструктори А. Яковлев, О. Антонов, А. Туполєв, які теж в дитинстві малювали, втілили кращі ідеї в проекти, нові форми і зразки літаків. І не тільки наведені приклади свідчать про необхідність навчання і виховання мистецтвом. Аналізуючи життєвий і творчий шлях визначних архітекторів і дизайнерів ХХ ст. – В. Гропіуса, Ле Корбюзьє, Дж. Рескена,

Е. Мендельсона, В. Морріса, О. Родченко, К. Танге переконуємося, що для них малюнок став головним засобом виразу їхніх ідей. Ле Корбузьє справедливо відзначав, що «малювати – означає спостерігати, відкривати, придумувати, створювати» [7, с. 211], а престижна нині сфера діяльності «дизайн» – у перекладі з англійської – ідея, проект, креслення, малюнок [1, с. 84]. На важливості вміння малювати у процесі виготовлення виробів наголошував англієць Вільям Морріс, а його співвітчизник, прихильник теорії «мистецтва і ремесел» Робін Коллінгвуд, підкреслив його соціальну значимість: «Мистецтво лікує суспільство від найстрашнішої духовної недуги – від корумпованої свідомості» [6, с. 304]. За підняття творчого духу в мистецьких класах шкіл виступав і Альфред Лігтвак (Гамбург, Німеччина), який стверджував, що «мистецтво, у зв'язку з тим, що воно є виразом творчих сил людини, повинно стати основою всієї освіти» [18, с. 266]. Ці та інші авторитетні висловлювання не втратили актуальності й нині. Без попереднього малюнку, креслення не виготовляють жодного промислового виробу – від найпростіших канцелярських товарів і до проектування складної техніки, архітектурної споруди чи міста. Ми є свідками численних реконструкцій, забудови населених пунктів, облаштування інтер'єрів. Їхня якість залежить від підготовки фахівців, загального рівня культури і освіченості в суспільстві.

Або згадаємо майстрів народного малювання: фантастично-казковий дивосвіт у творах Марії Приймаченко, вишукані і зажурливо правдиві твори Катерини Білокур, дивовижну свіжість, різнобарвність і витонченість композицій майстрів Петриківки; промовисту образність і своєрідність квітів Параски Хоми, чудовитвори писанкарів, кераміків, різьбярів, вишивальниць, ткачів в багатьох регіонах України. Їхні твори є свідченням високої культури виконання і світогляду, образного втілення у конкретному матеріалі, техніці, формі певних ідей, основою яких є малюнок в широкому розумінні.

На важливості художніх творів для людини наголошує психолог Т. Титаренко: «Дбаючи про ефективність праці навколо конвейерів, намагаються створювати зелені оази з усіляких рослин, ускладнюючи, прикрашаючи навколишнє середовище, привносячи в нього природну неповторність. Око має відпочити чи то в акваріумних глибинах, чи на зелених кронах, чи на мозаїках та гобеленах» [11, с. 157]. Проте око не тільки відпочиває. Від вміння бачити залежить розвиток інтелектуальної, емоційної сфери людини та важливих психічних процесів, які тренуються і розвиваються завдяки заняттям образотворчим мистецтвом, спілкуванню з природою. Кожна людина, яка творчо працює з малю, відкриє для себе, що вона знає, уміє й пам'ятає набагато більше, ніж коли небув. У результаті інтеграції свідомості в неї відкриваються приховані резерви. Їх суть – у встановленні голографічного сприйняття світу, при якому людина починає повніше сприймати оточення, з незрівнянно більшим, ніж у дорослого, набором барв, звуків, запахів тощо. У переважній більшості немовлят ліва півкуля головного мозку, яка відповідає за абстрактно-логічне мислення (аналіз і синтез інформації, мову, пам'ять, практику, факти), об'ємом і масою дорівнює правій, яка є «куратором» конкретно-образного мислення, чуттєво-емоційної сфери й фантазії (ідеї, інтуїція, простір). У правій півкулі міститься центр образного мислення. Залежно від вроджених задатків діти виявляють більшу схильність до емоційно-образного (художнього) чи розумового (логічного) сприйняття світу та засвоєння знань. При гармонійному розвитку дитини обидві півкулі головного мозку функціонують взаємозв'язано, доповнюючи одна одну. Дитина швидше усвідомлює побачене, аніж почуте і малювання прямо пов'язане з надважливими психічними функціями – зором, координацією рухів, мовою і мисленням. Воно розвиває ці функції й допомагає засвоювати значний потік інформації, адже, це – важливий інформаційно-комунікативний канал [15, с. 39]. Органами зору ми здатні сприймати до 90% інформації, решта припадає на слух, нюх,

дотик, смак. Для людей із художнім мисленням і сприйняттям – бачити щось – означає його пізнати. «Що з очей – то з мислі» – гласить народна мудрість. Американський учений Р. Бессетт акцентує увагу на «вихованні наших очей, оскільки «уміння добре бачити предмет – умова його зрозуміти», тобто «виховання ока, звичайно, є виховання розуму» [17, с. 22].

Мистецтво є додатковим компенсаторним механізмом, який активізує функції ранніх стадій психічного розвитку. «Творчі муки» – це спосіб адаптації, звільнення від гнітючої внутрішньої напруги, від душевного дискомфорту, який, разом із талантом, природа наділяє художників. «Занурення в роботу» часто рекомендують психологи для порятунку від депресії і стресу, як спосіб приборкати ситуацію. Для цього застосовують певні методи: терапію працею (трудотерапія), мистецтвом (арттерапія) та інші. Ван Гог в одному з листів до брата писав: «Чим більше я стаю хворим, тим більше я перетворююся в художника», а Г. Гейне зауважив: «Щоб хоч якось полегшити мої страждання, я складав вірші» [16, с. 46].

Про поняття прекрасного розмірковував педагог К. Ушинський: «Значення всякої краси одне і теж: істина в такій формі, що сила істини прямо діє на почуття. Це почуттєвий, фактичний доказ божественності душі людської, і ось чому матеріалізм так тяжко стикається з мистецтвом і так злобно, хоч безсило, хоче пояснити його своїми засобами». І далі: «Мистецтво найкращий доказ, що душа наша не тільки може розуміти істину, але може безпосередньо почувати її. Спробуйте пояснити натовпу істину, яка виражена Аполоном Бельведерським» [13, с. 173]. Визначний педагог також відзначив, що не всі професійні художники можуть викладати: «вчителі малювання, котрі закінчили Академії мистецтв і не мають ніяких педагогічних знань, та і будь-яких інших дуже мало, від цього клас малювання виходить якийсь мертвий, безсловесний і тут уже не можливо говорити про сполучення геометрії з малюванням» [14, с. 225].

Автори книги «Мистецтво для простих смертних» Ганна і Петро Володимирські на запитання: «Для чого необхідно мистецтво?» відповідають, що воно допомагає вгамовувати сенсорний (чуттєвий) голод, втішає, відволікає і розважає. Мистецтво – потужне джерело позитивних емоцій – пом'якшує зустріч з реальністю. Воно наповняє і душу, і все, що нас оточує, змістом, радістю і задоволенням. Це колективна пам'ять людства. Мистецтво вчить спілкуванню між людьми і розумінню світобудови. Воно лікує і продовжує життя [4].

Мистецтво сприймається фахівцями як свідомі спроби організувати площину (лінією, фігурою, плямою, кольором), створити об'ємні конструктивні форми. Воно розширює кругозір, розвиває здібності, приносить радість творчості, стимулює пошук нових форм самовираження. Інновація є суттю творчого процесу. Знання й уміння засвоюються не стільки розумом, як через руки, коли активно задіяні чуттєва й емоційна сфери. Створення образу не можливе без уяви – здатності змальовувати в думках, відповідно до своїх знань і бажань різні життєві ситуації, людей, предмети, явища. Уяву спричинюють внутрішні відчуття та творчі задатки особистості. Уява «малює» проблеми, які розум повинен вирішувати. У конкретній ділянці мозку – міндалині з'єднується первісний психічний образ предмету і знання, отримані органами чуття. Це те місце, де відбувається велика таїна з'єднання духу і матерії в єдине ціле і формується перша емоційна оцінка предмету як засобу задоволення тієї чи іншої потреби нашого організму. Дисбаланс на цьому рівні приводить до появи емоційних порушень [9, с.141].

На важливу роль мистецтва у житті людини вказував психолог Л. Виготський. Мистецтво немов видовжене «суспільне відчуття», яке містить у собі дещо більше, ніж просту передачу відчуттів. Воно «спершу виникає як найсильніша зброя в боротьбі за існування, і не можна, звичайно, допустити й думки, щоби його роль зводилась тільки до комунікації відчуттів і щоби не заключало в собі

ніякої влади над цими відчуттями». <...> тому що «мистецтво здатне гасити неймовірні пориви, які не знайшли виходу в нормальному житті, ймовірно, і складає основу біологічної сфери мистецтва». Вся наша поведінка є не чим іншим, як процесом урівноважування організму з середовищем. <...> Ніколи не можна допускати, щоби це урівноважування здійснювалося до кінця гармонійно і гладко, завжди будуть відомі коливання нашого балансу в одну чи іншу сторону. Жоден механізм, говорить Л. Виготський, не міг би працювати до кінця, використовуючи всю енергію лише на корисні дії. Завжди є спалахи енергії, котрі не можуть знайти собі виходу в корисній роботі. Тоді виникає необхідність в тому, аби час від часу розрядити незадіяну енергію, давати їй вільний вихід, таким чином урівноважувати наш баланс зі світом. Самі ж почуття (погоджуючись з проф. Оршанським) Виготський називає плюсами і мінусами нашого балансу, ці розряди проти незадіяної енергії і належать до біологічної функції мистецтва [3, с. 318]. Мистецтво для людини, на думку вчених, має клапан в котлі, регулює перепади тиску, і таким чином балансує, приводячи організм до рівноваги в критичні моменти нашої поведінки [3, с. 319]. (За Фрейдом – це засіб примирення двох ворожих принципів: принципу задоволення і принципу реальності).

Дослідження Л. Виготського виявили, що мистецтво є важливим зосередженням усіх біологічних і соціальних процесів особистості в суспільстві, способом урівноважування людини зі світом у найкритичніші і відповідальні хвилини життя [3, с. 337]. Він вперше порушив питання про психологію форми і висловив думку, що «жодна спроба підійти до феномену культури зі структурних позицій не може обійтися без аналізу психологічних функцій цього феномену» [3, с. 415]. Л. Виготський стверджував, що «навчити творчому акту мистецтва не можна, проте це не означає, що не можна вихователю допомогти його утворенню і появи» [3, с. 333]. Через свідомість за допомогою мистецтва проникаємо у підсвідомість. 860

Естетичні переживання дітей не вкладаються в рамки експериментальних методів. Дитина любить творити, завжди відверта, на відміну від дорослого, який може створювати художні вироби для слави, грошей та з іншою метою. Дорослі переймають формальний і пластичний закони художників попередніх епох, тоді як роботи дітей мають «своє обличчя», неповторність. Для них навколишній світ є синкретичний, у ньому все взаємопов'язане, хоч малюнки у молодшому віці часто фрагментарні й примітивні. Дитина робить те, чим вона захоплена в даний момент. Створення кожного образу супроводжується співпереживанням, емоційним включенням у ситуацію, особистим до неї вставленням. Через співпереживання відбувається очищення (за Арістотелем – катарсис). В. Сухомлинський стверджував, що «добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. У дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [10, с. 61], а Б. Неменський назвав мистецтво «культиватором людської душі» та «інструментом у руках педагогіки, що розвиває творчі здібності» [8, с. 9]. Діти, які протягом навчання й виховання у школі займаються художньою творчістю, відвідують гуртки, студії, школи, живуть у гармонії з природою, в подальшому більш адаптовані до життя, краще вирішують підліткові та життєві проблеми. Важлива роль мистецтва у пробудженні творчої активності й національної свідомості, генерації споконвічних ідей добра й краси, які є джерелом моральних і духовних цінностей. Завдяки заняттям мистецтвом діти вчаться шанувати людей праці, гармонійному ставленню до природи, історичної й культурної, духовної спадщини.

Ці теоретичні розмірковування підтверджені численними експериментами і впровадженнями. Наприклад, ще у 70-х роках ХХ ст. у школах Талліна (Естонія) за рахунок навчальних годин з математики й мови, збільшили до шести годин на тиждень заняття музикою і співом. З'ясувалося, що знання дітей із точних наук стали вищими, ніж в учнів інших класів. Отже, розвиток емоційної сфери школярів засобом

музики покращив сприйняття інших предметів, зменшив порушення дисципліни [2]. Сьогодні це враховано в школах Естонії, Латвії, Німеччини та інших країн, де навчальними планами передбачено 5 годин музики на тиждень, а випускник школи в Японії повинен знати понад 100 народних пісень. У початкових класах США образотворче мистецтво використовують як терапію і засіб досягнення розвитку урівноваженої і гармонійної особистості [17, с. 29]. В більшості розвинутих країн Заходу поширена англо-американська система (2 обов'язкових уроки образотворчого мистецтва в тиждень – до 6-го класу і 3-6 годин у старших класах). В ліцеях гуманітарного профілю Англії і Франції один із видів мистецтва, в тому числі образотворче, занесене до атестату про освіту [17, с. 12]. В Японії, наприклад, творчі здібності дитини перевіряють спеціальними тестами ще далеко до того як вона піде до школи (у 3 роки) і розвиваючи їх основну увагу зосереджують на вивченні культури кольорів, конструктивно-пластичного циклу (ліпки, дизайну, конструювання). Образотворче мистецтво є обов'язковим компонентом в підготовці всіх працюючих спеціалістів в Японії, навіть існують ілюстровані підручники з вивчення комп'ютерної техніки для домогосподарок. Навчання малювання там починають з природи, практикуючи екскурсії, прогулянки, під час яких діти знайомляться зі флорою і фауною, набувають вражень тощо. В Англії науково обгрунтовано і успішно використовують малюнок для вивчення іноземних мов. Як підкреслює С. Черепанова, саме під впливом мистецтва набувають розвитку такі елементи творчого мислення, як асоціативність, образність, уява, фантазія. Безпосередньо діючи на почуття, а через них на інтелект, мистецтво глибоко впливає на соціальну практику. Універсальну функцію виконує продуктивна (творча) уява, яка об'єднує чуттєве й логічне пізнання, активізує пошук нестандартних рішень у будь-якій сфері практичної діяльності. Тож «фахівець, у якого не розвинені уява й

фантазія, інші елементи творчого мислення, переважно орієнтований на виконавські функції» [12, с. 452].

Про обмежене вирішення проблем естетичного виховання в школі наголосив В. Кардашов: «Шкільний художній компонент у свідомості більшості вчителів досі не є обов'язковим! Боляче це споглядати, особливо у початковій школі, коли діти самі тягнуться до пензлів і паперу, коли проявляється особлива сенситивність дітей до мистецтва, до художньої творчості. Проте всупереч здоровому глузду, у початкових класах спостерігається зворотна картина: контролюється, перевіряється і заохочується швидкість читання, вміння розв'язувати геть усіма дітьми складних математичних завдань і зневажається первинне, природне для людини на її початковому віковому етапі, що запезпечить її повноцінний розвиток» [5, с. 36]. Вивчаючи теоретичні концепції естетичного виховання, сформульовані видатними педагогами минулих століть, він виявив першопричини «маховика задурення і обмакітрювання підростаючого покоління, допущеного з чиеїсь милості до освіти лише вербальнологічного плану, а насолоди лише фізіологічного плану». Формулюючи запитання: «У чийх інтересах виховували маси, керовані ззовні, але не власними ідеалами, що заснувалися на естетичному, моральному, і врешті-решт, духовному досвіді наших предків...?», – автор порушує світоглядні, національні, загально-людські проблеми, які віками турбували найвидатніші уми нації.

Однією з проблем розвитку мистецтва є рівень матеріально-технічного, кадрового забезпечення і загалом покращення зовнішнього вигляду шкіл, озеленення, художнє оформлення спеціальних навчальних кабінетів. Там де працюють вмючі вчителі, дизайнери, котрі розуміють значення навколишнього середовища у естетичному вихованні дітей, справи значно кращі. Попри загальну позитивну тенденцію у покращенні інфраструктури населених пунктів (будівництво споруд, мафів, озеленення і благоустрій) нерідко трапляються окремі ляпи, як у

плануванні так і побудові шкіл, спорудженні пам'ятників тощо. Якщо невдалий малюнок на стіні ще можна виправити або перемалювати, а як перебудувати невдалу будівлю? Вона століттями буде стояти, як пам'ятник безумству і негативно впливатиме на оточуючих, тож значення художньої освіти ще і в цьому аспекті очевидне.

У засобах масової інформації рідко можна почути про забезпечення дисциплін художньо-естетичного циклу. Неналагоджений випуск якісних фарб, паперу, палітри, моделей, наочних матеріалів, а магазини канцтоварів торгують продукцією російської фірми «Луч» – зокрема акварельними фарбами «Класика», які є кращими за вітчизняні. Невже в Україні не здатні виготовити фарби, папір дітям відповідної якості? Також викликає відразу необгрунтоване використання кольорової пластикової палітри (синьої, фіолетової) при малюванні на білому папері, яке має місце у дитсадках, початкових школах – там де переважно відсутні фахівці. Як можна малювати на білому, а підбирати колір на кольоровому? З тих самих причин не компетентності набули поширення й альбоми-розмальовки для дітей. Їх використання нагадує славнозвісні наклейки на «писанки», що обмежує живе спілкування, негативно впливає на розвиток творчих здібностей дитини. Вчити треба так, аби в подальшому не переучувати!

Важливе значення має художнє оформлення книг для дітей (підручників і загалом літератури). Часто їх вигляд, особливо обкладинок зошитів, попри поліграфічну якість, не витримують ніякої критики і за змістом є протилежні навчанню і вихованню. Деякі з книг грішать об'ємними сценаріями уроків, які забирають час практичної роботи і погано ілюстровані. Використання ілюстрацій високої художньої вартості є одним із головних способів засвоєння інформації. Підручники, авторами яких є професійні досвідчені художники в цілому допомагають у вирішенні проблем сучасної загальноосвітньої школи, сприяють навчанню, естетичному вихованню й розвитку дітей.

Багаторічний досвід вчителя образотворчого мистецтва, психолога і художника О. Перепелиці з м. Києва і описані нами роздуми показують рівень викладання і відношення до предмету мистецтва у багатьох загальноосвітніх школах. Робота з дітьми могла б реалізувати весь творчий потенціал на всі сто відсотків, якби... Особливо тут, після навчання спочатку в спеціалізованій школі, потім в художньому інституті гостро відчуває учитель дискримінацію предмету, який часто ще називають малюванням. Брак годин, спеціалістів і діти – не відібрані, але всі без винятку талановиті, своєрідні і дуже цікаві в своєму баченні світу, приречені на поступове згасання таланту, і вже у зрілому віці ставлення у них до мистецтва як до чогось недолугого, третьосортного, призначеного в кращому випадку для розваги. Перші уроки запам'ятались небажанням дітей будь-що малювати. Половина дітей – без альбомів, інша половина стогне: «А ми не будемо, а ми не хочемо», ще не довідавшись про тему уроку. Після того, як тему оголошено, починає відбуватися щось незрозуміле. З портфелів дістаються поштові листівки (хто що має), і, хто з допомогою копіювального паперу, хто просто так перемальовують зайців, лисиць, персонажів мультфільмів, причому нікого не хвилює тема уроку. Заборони не приводять результату. Діти не можуть зрозуміти, чому раніше так дозволялося, тепер - ні, чому змінилися правила гри. Потрібно починати з самого початку, але час втрачено і з ним бажання створити свою оригінальну композицію. З усіх сторін сторін: «Повісьте нам щось на дошку» (для того щоб змалювати), вивішування зразків приводить лише до бездумного їх копіювання. Робота з шостими-сьомими класами перетворюється у пекло. Коли учень приходить без альбому, то на запитання вчителя відповідає: «А я не хочу малювати». Вчитель: «Поставлю двійку». Учень: «Ставте. Мені мама сказала, що оцінка з малювання не головна». Натомість учні початкових класів малюють із самовіддачею, але не вистачає ні наочних матеріалів для проведення бесід, ні умов для малювання з

натури, ні предметів для натюрмортів, ані приміщення, де можна було б зберігати все це. Куманці, драпіровки, книжки приходиться возити на роботу у великій валізі, оскільки у школі здебільшого не розуміють значення предмету мистецтва для розвитку молодшої людини, а тому не створюють умови.

На нашу думку, подібна ситуація виникла через звуження завдань, які повинен ставити перед собою вчитель образотворчого мистецтва. Вміння предмети навколишнього середовища відтворювати, копіювати учнем стає самоціллю для вчителя тому, що результативність його роботи визначають саме за цими. «Як живе» – найвища похвала для дитини, яка показує свої малюнки батькам (як правило, нефаківцям). Поза увагою залишається – критерії, за якими малюнок дитини майже ніколи не оцінюють. Це – декоративність, образність, емоційне навантаження (духовність), асоціативність. Якщо навіть в малюнках дитини внаслідок її природної емоційності вони проявляються, то в кращому випадку на них просто не звертають уваги, в гіршому – ретельно виправляють, повертаючи малюнку дорослу тривіальність. Приміром: у кольорі – якщо це стовбур дерева – то обов'язково коричневого кольору і т. д. Такій навченій дитині дуже складно в майбутньому оволодіти такими спеціальностями, як дизайнер чи архітектор тому, що на уроках образотворчого мистецтва в неї не розвинули творчої уяви та оригінальності бачення світу. Інша біда сучасної школи, особливо сільської – це недостатнє використання на уроках образотворчого мистецтва різноманітних матеріалів і технік. Учні обмежені альбомним форматом, фломастерами і, в кращому випадку, акварельними фарбами не високої якості. У підсумку все це спричинило те, що декоративно-ужиткове мистецтво України, її сучасна архітектура, дизайн (за невеликим винятком) перебуває в стані занепаду. Сірі, схожі один на одного будинки, стандартні квартири, масова культура – і як результат – духовне зубожіння людей, яке породило і бідність

матеріальну, тому що на зовнішній ринок Україна не може запропонувати ані оригінальних ідей, ані якісних товарів, ані новітніх технологій. За рівнем добробуту – останнє місце в Європі і одне з останніх у світі. Щоб виправити такий стан, ключовим у вихованні дитини повинно стати виховання гнучкості та оригінальності мислення, головним чином засобами мистецтва – образотворчого, музики, хореографії. Оригінальність мислення дозволить людині скористатися можливостями, непомічені іншими, бути винахідником, раціоналізатором творцем, і стати цікавою, і потрібною своїм співгромадянам та країні. Лідерство потребує величезного творчого потенціалу, вміння побачити проблеми і концентрувати в них зусилля. Сьогодні досягають успіху завдяки знаходженню не чогось цілком нового, а такого, що оптимізує, спрощує процеси, на які раніше затрачалося значно більше часу і зусиль.

А все починається з простого: дитину, ще з дитячого садка, позбавляють права вибору. Якщо це папір для малювання, то обов'язково – аркуш певного формату і кольору, навіть фактури. Якщо це спосіб подачі – то лише як на дошці або в підручнику для (не піднімається рука написати «образотворчого мистецтва») малювання. Пригадуються перші уроки в школі та аналіз, який зробила досвідчений завуч: «У вас неправильна методика викладання. Діти не знають, чи правильно вони малюють. Потрібно намалювати на дошці лінію, потім пройти рядами, перевірити, чи правильно вони намалювали, тільки потім переходити до наступної лінії, і так – до закінчення малюнку».

Завдяки подібним методикам дитина втрачає інтерес до образотворчого мистецтва. Вона не може працювати у своєму темпоритмі, не має можливості робити операції збирання матеріалу, його відбору, аналізу, трансформації, синтезу – всього того, що разом називається творчим процесом. Третього, як відомо, не існує. Якщо людина не є творцем, вона стає виконавцем чужої волі, чужих планів. Можливо саме тому Україні так важко утвердити самостійність, адже

українці в етнічному плані не звикли гордитися своєю оригінальністю, самобутністю. Це каралось ще зі шкільної лави. Кращі оцінки ставились лише за роботи, максимально подібні до оригіналу. Бездумно копіюючи, діти змальовують з дошки навіть лінії. Вчителю значно легше оцінювати подібні малюнки за одним з параметрів, ніж за диференційованою системою оцінювання. Тому з часом любов до образотворчого мистецтва залишається переважно у дівчаток, щоб прикрасити свої пісенники чи щоденники.

Для максимального розвитку творчості на уроках образотворчого мистецтва потрібно перед учнями ставити: а) конкретну мету (чи то організації простору, чи якоїсь виражальної мети), б) надавати дитині інформацію, як цього досягали митці, та в) завдання досягнути мети іншими виражальними засобами. Дитина повинна знати алгоритм виконання цього завдання, можливості свого організму та індивідуальних психічних процесів (особливості пам'яті, уваги, мислення та ін.). Та, головне, сприйняття своєї роботи не як тренувальної, а як оригінального твору, що може бути цікавим і корисним іншим людям. Дитина з ранніх років привчиться цінувати результати своєї роботи, що підвищить її самооцінку і відповідальність, поважати думки і погляди інших людей, не соромитися своєї самобутності. Це дасть дитині можливість пізнати себе, особливості свого світосприйняття, а не загнати в проскурове ложе оцінок і вибору інших людей. Адже від народження люди різні, різні їхні організми, їх життєвий досвід, світосприйняття. І саме образотворче мистецтво повинно допомогти бути людині самою собою, говорити від свого імені, і говорити саме те, що людина хоче сказати. Знайти в мистецтві свій шлях і зуміти бачити те, на що інші не звертають увагу.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Для чого потрібне мистецтво?
2. Розкрийте можливості образотворчого мистецтва в школі.

3. Які проблеми художньої освіти в різних типах навчальних закладів?
4. Яке значення мистецтва у розвитку творчих здібностей та в терапевтичній практиці?
5. Назвіть приклади про роль мистецтва в житті відомих людей?
6. Які проблеми естетичного виховання в сучасній школі?

Література

1. Архітектура: Короткий словник-довідник / А. П. Мардер, Ю. М. Євреїнов, О. А. Пламеницька та ін.; за заг. ред. А. П. Мардера. – К.: Будівельник, 1995. – 335 с.
2. Известия. – 1969. – 19 ноября.
3. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.
4. Владимирский П., Владимирская А. Искусство для простых смертных. Практ. путеводитель по искусству живописи для нормальных людей. – М. – С.-П. – К., 2006. – 351 с.
5. Кардашов В.М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Видавничий дім «Слово», 2007. – 296 с.
6. Коллінгвуд Р. Д. Принципы искусства. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 325 с.
7. Ле Корбюзье. Творческий путь / Ред. О. Швидковський. – М., 1970. – 211 с.
8. Неменский Б. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
9. Подпорин А. Н. Истинные причины наших болезней. – СПб.: Невский проспект, 2003. – 192 с.
10. Сухомлинський В. А. Вибрані твори: У 5 т. – Т. III. – К.: Рад. школа, 1977. – 668 с.
11. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 157 с.
12. Українська культура: історія і сучасність. Навч. посібник // За ред. С. О. Черепанової – Львів: Світ, 1994. – 452 с.
13. Ушинський К. Д. Твори Т. 6. Матеріали до третього тому «Педагогічної антрології». Психологічні статті. Біографічні матеріали. – К.: Рад. школа – 1955. – 590 с.

14. Ушинський К. Д. Твори Т. 2. Педагогічні статті та матеріали до «Детского мира» та «Родного слова». – К.: Рад. школа. – 1954. – 558 с.

15. Хайкин Р. В. Лечить рисованием // Наука и жизнь. 1988. – №1. – С. 38-41.

16. Хайкин Р. В. Художественное творчество глазами врача // Природа. – 1989. – №4. – С. 40-49.

17. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 281 с.

18. Pevsner N. *Akademies of Art Past and Present*. – London: Cambridge University Press, 1940. – 323 p.

1. 2. З історії художньої освіти і методів навчання малюнку

1. 2. 1. Методи навчання малюнку у Західній Європі від найдавніших часів

Мистецтво виникло в прадавні періоди історичного розвитку. Найдавніші наскельні малюнки збережені в печерах Іспанії, Франції, Росії (на Уралі); відбитки верхньої кінцівки (руки) людини, «штрихові», «шнурові», «макаронні», ритовані, рельєфні зображення тварин (мамонта, бізона, оленя) та людей у примітивних графічних техніках відомі ще з епохи палеоліту (35-10 тис. р. до н. е.) [19, с. 7]. Прадавні художники малювали обвугленим деревом, інколи з використання фарби (охри), виконували ритування, гравірування загостреним каменем. Створені графічні, живописні, скульптурні образи мали для них важливе значення. Враження набуті підчас мисливства, занять скотарством, землеробством відобразилися в образотворчому, пісенному, хореографічному мистецтві. Перші малюнки крапками, лініями, штрихами, монохромними і поліхромними

плямами, мазками розвивалися паралельно з мовою, звуками, буквами, словами, виразами і були засобами передачі інформації. На їхній основі розвинулися предметне, піктографічне (картинне), ідеографічне (образне), ієрогліфічне (складове) письмо, які трансформувалися в логографічне і буквове (фонетичне) та руни [29, с. 12-23]. Прадавні художники в малюнках задокументували конкретні події і факти, що мають важливе значення для сучасної науки.

Образотворче мистецтво і методика навчання пройшли тривалий еволюційний шлях розвитку. Навики художньої діяльності на початках діти переймали від дорослих через гру і наслідування. Із переходом від найпростіших, стихійних до більш організованих форм господарювання в епоху неоліту, коли відбувся поділ праці, виникла потреба у підготовці ремісників і створенні шкіл. В різних країнах він мав свої відмінності, продиктовані суспільними відносинами, веденням господарства, світоглядними, етнічними, культурними особливостями, розвитком освіти. У Стародавнього Єгипту дітей вчили рахувати, писати, військової справи, а також креслити та копіювати. Учні мали вміти намалювати і викреслити схему каналу, план приміщення. Правила навчання малюнку вимагали строго дотримуватися канонізованого трактування фігури людини, заучування схем тощо.

Давньогрецькі художники значно збагатили методику викладання образотворчого мистецтва вирішивши проблеми навчання і виховання завдяки уважному вивченню реальної дійсності і пошуку прекрасного. Об'єктом вивчення і малювання стала сама людина та її оточення. Художники відкрили певні закономірності прекрасного в чіткому порядку і розробили правила, які базуються на гармонії частин і цілого, симетрії, математичних розрахунках, пропорційних співвідношеннях деталей людського тіла. Окрім Ефеської і Фіванської шкіл найбільш прогресивною стала Сікйонська, в якій дотримувалися наукової методики навчання. Представник цієї школи скульптор Поліклет дослідив

співвідношення частин людського тіла і створив статую «Доріфор», яку використовували як навчальний посібник у школах різного типу. Учня намагалися розкрити закономірності існування природи, прищеплювали любов до прекрасного. Основним методом навчання стало малювання з натури, коли через активне спостереження доходять розуміння її сутності [38, с. 14-22].

Іншим яскравим представником Сікіонської школи став живописець Памфіл (вивчав геометрію і розвиток просторового мислення). Саме він вперше звернув увагу на малювання як загальноосвітню дисципліну та науково обґрунтував вивчення образотворчого мистецтва. Грецькі художники-педагогі наголошували на свідомому вивченні малюнку і розвитку розумових здібностей. У Греції малювали стилусом (паличкою) на букових дощечка покритих воском чи левкасом. Така техніка дозволяла легко виправляти неточності у передачі зображення фігури, заглажуючи віск пальцем. У школах Давнього Єгипту та Греції образотворче мистецтво вивчали не менше 6-10 років [39, с. 11-40].

Основним методом навчання у Греції та Римі вважалося заучування текстів рукописних книг з малюнками, які були великою рідкістю. Людей які їх створювали прирівнювали до святих. Римський педагог Марк Квінтіліан підкреслив, що у ранньому дитинстві навчання має відбуватися у формі гри і забави. У своїй праці «Про ораторське мистецтво» він твердив, що головними методами навчання мають бути: усний виклад, наслідування і вправи.

Значних успіхів в освоєнні образотворчої грамоти (об'ємного малюнку, перспективи, композиції) досягли художники і теоретики епохи Відродження: Леон Альберті, Леонардо да Вінчі, Альбрехт Дюрер та ін. Вони володіли методикою викладання малюнку і проявили здібності в багатьох сферах діяльності.

Л. Альберті підготував «Три книги про живопис», в яких висловив важливі методичні засади: правильність побудови зображення на площині, розглядав малювання як

серйозну наукову дисципліну з чіткими і доступними правилами на рівні з математикою. На основі законів природи першим розробив теорію малюнку і показав практичне значення його для мистецтва. Він також звернув увагу на особистий приклад вчителя.

Леонардо да Вінчі був інженером, конструктором, архітектором, художником і неперевершено володів рисунком. З дитинства він захоплювався зоряним небом, птахами і рослинами, яких малював, порівнював досконалість природи зі світом людей. Ще малим хлопцем зауважував у природі те, на що інші не звертали увагу. Це сприяло в подальшому розвитку багатьох його здібностей та відкриттів у різних галузях науки і мистецтва. Він виконав креслення і сконструював літальні апарати, машини, токарні верстати, парашут, водолазний костюм, лебідку, турбіни, розробив техніку нечітких тіней («сфуматто» – дим) та ін. Його назвали «людиною-оком». На основі вивчення мистецтва Древньої Греції Леонардо розробив «Квадрат древніх», написав «Книгу про живопис» та теорію малюнку. Його сучасники (Л. Альберті) розглядали малювання не як механічні вправи, а як вправляння розуму, а Мікеланджело твердив, що «малюють головою, а не руками» [38, с. 25]. Малювання з натури, тим часом, стало основним видом діяльності в процесі вивчення не тільки образотворчого мистецтва, а й інших предметів.

Альбрехт Дюрер був живописцем, гравером, скульптором, архітектором, винахідником і відомий теоретичними працями з методики навчання малюнку. В мистецтві спирався не тільки на враження від побаченого, але й на точно вивірені наукові знання. Його метод узагальнення (розбір складної форми на просту) доступний початкуючим художникам і використовується й нині. Художника цікавили також загальні питання навчання і виховання засобами живопису.

Загалом вивчення пропорцій, перспективи, анатомії набуло актуальності в «епоху титанів», проте малювання не стало окремою дисципліною. Тільки з кінця XVI століття в

стінах академій та художніх шкіл почали систематично працювати над методикою навчання рисунку, живопису і композиції. Чітка та організована система навчання мала значний вплив на методику викладання малювання в загальноосвітніх школах. Митці і педагоги почали розуміти, що оволодіти малюнком без серйозних наукових знань практичноважко і що заняття малюванням корисні всім.

Історія художньої освіти і методики викладання – це історія педагогічних ідей і поглядів, що удосконалювалися протягом тривалого часу. Визначні зарубіжні і вітчизняні педагоги, філософи: Я. Коменський, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, І. Песталоцці, К. Ушинський вважали малювання заняттям, що позитивно впливає на навчання і розвиток дітей. Не припустимим, на їхню думку, обмежувати дітей у художній освіті і відстоювали науковий, системний підхід у викладанні предмету. Так чеський педагог Ян Коменський запропонував «метод мистецтв» і для занять радив три речі: 1) зразки зовнішньої форми; 2) матеріал, з якого вибудовують форму; 3) інструмент-засіб виготовлення речі [14, с. 390-397]. Педагог наголошував, що навчання вимагає правильного використання, розумного скерування і регулярного вправління. Я. Коменський загалом приводить 11 правил як досягти майстерності в мистецтві та педагогіці, які є актуальними і для сучасної освіти. Головні з них: практичний показ на ділі, а не на словах; найперші вправи повинні бути добре знайомі учням; форми для наслідування мають бути досконалими; викладання мистецтва вимагає поєднання синтезу і аналізу. Вивчивши досвід братських шкіл в Україні, педагог розробив класно-урочну систему, яка є дієвою і нині.

Ян Коменський надавав важливого значення художньому оформленню школи. Він стверджував, що на стінах в школі повинні висіти малюнки, емблеми, зображення письма. Живопис називав «мистецтвом мудрості», завдяки якому виражають красу всіх видимих речей у світі. Водночас ним впливають на почуття і духовну сферу. Визначний педагог подібно висловлювався про скульптуру: вона не

тільки передає зовнішні контури, але і внутрішню суть, в уяві вимальовує справжню гармонію, є показником мудрості, моральності і красномовства [15, с. 196].

У другій половині XVII століття на важливість малювання для дітей вказував англійський педагог і філософ Джон Локк. У книзі «Думки про виховання» він висловився, що красивий і швидкий почерк тренується не тільки вправами в письмі, але ще більше удосконалюється шляхом малювання.

Заняття малюванням з природи, як твердив французький філософ Жан Жак Руссо, мають важливе значення для розвитку чуттєвої сфери дитини. Він радив проводити їх на природі, де учні наочно зможуть побачити явища перспективи, зрозуміти їх закони, а й будуть вдосконалювати художній смак, любов до природи, естетичне виховання. Природа і навколишні предмети, на його думку найкращі вчителі. Будинки слід малювати з будинку, дерево – з дерева, людину – з людини, і привчатися спостерігати тіла та інші форми, бо «намір не стільки в тому, щоб син умів копіювати предмети, скільки в тому, щоб він знав їх; нехай він не вмів добре змалювати листя капітелі, аби тільки вмів показати мені живий акант» [11, с. 241].

Ж.-Ж.Руссо у творі «Еміль» пише, що малювання з природи на відміну від копіювання за зразками, має викладати фахівець, що знає закони і правила перспективи, кольорознавства. Він вважав важливим розвіщувати вдома малюнки дитини в такій послідовності, в якій вони були створені. Цим самим показувати успіхи художника, з того моменту, як будинок зображувався у вигляді неподібного чотирикутника до того, коли його фасад, його профіль, його пропорції, його тіні відтворено з найбільшою точністю. Це неминуче буде заохочувати і зацікавлювати нашу ретельність [11, с. 242].

Визначна роль у запровадженні малювання у загальноосвітніх школах належить швейцарському педагогу Генріху Песталоцці. Він надавав важливого значення спеціальним вправам та спостереженням, порівнянням і

аналізу побаченого. Опираючись на власний досвід, Г. Песталоцці стверджував, що малювання повинно передувати навчанню письма, оскільки воно легше і швидше засвоюється дітьми (на 2-3 роки раніше). Особлива роль повинна належати малюванню в початковій школі. Щоб правильно мислити, говорив він, необхідно вміти правильно розглядати навколишній світ. В щоденнику про виховання сина малювання поряд з латиною, орфографією, читанням і складанням букв. Г. Песталоцці стверджував, що малювати, як і писати, можна навчити кожного, і що мистецтво має важливе значення для загального розвитку дітей, тому повинно зайняти гідне місце у школі поряд з іншими предметами. Особливо важливо, на його думку, малювати з натури, оскільки натура доступна для спостереження, споглядання і вимірювання. Малювання він розумів як наслідування форми в лініях, пропорціях, на відміну від копіювання з готових зразків. Він першим порушив проблему необхідності розробки методики навчання малюнку, тому вчителі малювання назвали його «батьком шкільної методики». Педагог стверджував, що дитиною керує бажання розвиватися, закладене їй природою органів чуття, оточенням, які стимулюють потребу дитячої діяльності. Не варто заважати творчому процесу, навпаки, дозволяти брати дитині до рук крейду, олівець, вугілля і малювати на стіні, підлозі, піску, де-небудь прямі і криві лінії, вздовж-впоперек, не виправляючи її. І лише тоді, коли дитина самостійно почне отримувати задоволення від точної передачі повздовжніх і поперечних ліній і матиме бажання їх правильніше виконувати, без допомоги старших – лише тоді, природовідповідно, необхідно їй допомогти. Засоби формування будь-якого мистецтва вибудовують завдяки чуттєвим потребам нашого буття, частково духовним потребам і потягу до визначення самого мистецтва. Сила позитивного впливу на освіту всього людства міцніше залежно від вибору мистецтвом засобів його формування [35, с. 271]. Завдяки методиці Песталоцці малювання почали вводити в

усіх початкових школах. Його учень Й. Шмідт розвинув ідеї вчителя розробивши спеціальні вправи: 1) для розвитку руки; 2) для пошуку красивих форм; 3) для розвитку уяви; 4) вправи з геометричного малюнку; 5) зображення об'ємних предметів у перспективі.

Праці визначних педагогів та авторитетні висловлювання французького енциклопедиста епохи Просвітництва Д. Дідро («країна, в якій вчили б малювати, так як вчать читати і писати, випередила б швидко усі інші країни в усіх мистецтвах, науках і ремеслах») послужили поштовхом до розвитку педагогічної думки і зокрема методики навчання малювання. Значний внесок у розвиток малювання в загальноосвітній школі зробив вчитель з Берліна Петро Шмід, який радив використовувати геометричні моделі з дерева, дроту у процесі навчання, чим і поклав початок «геометральному методу».

З 1895 року відомими стали брати Дюпюї, які заснували безкоштовну художню школу для дітей і ремісників в Парижі, і використовували спеціальні моделі. Їх ефективна система навчання знайшла підтримку у багатьох загальноосвітніх і спеціальних школах. На першому підготовчому етапі учні виконували прості і легкі завдання, а на другому малювали голову, частини тіла і фігуру людини. Для вирішення конкретних завдань були створені чотири групи моделей які вибудовували певну методичну послідовність вивчення форми предметів і людського тіла. Подібну методику використовував професор Тулузької школи мистецтв Гальяр, який рекомендував починати вивчення малювання з плоских геометричних фігур, на другому етапі виконувати лінійний малюнок на око з натури квадрата і круга в перспективі у різних положеннях і предметів.

У другій половині XIX століття питання методики викладання художніх дисциплін стали ще актуальнішими і глибокими. Фахівці розділилися на прихильників геометрального і натурального методів. Геометральний

передбачав спрощене сухе зображення фігур, а натуральний – малювання предмету так як він виглядає без спрощення. Прихильники натурального методу різнилися поглядами: одні дотримувалися строгої послідовності в роботі (А. Баумгарт), інші відстоювали принцип зацікавленості і отримання задоволення від роботи (Ф. Кульман) тощо. Прихильники формалістичних теорій здебільшого нехтували основами реалістичного малюнку, применшували роль школи та вчителя і твердили, що навчання заважає розвитку дітей. При подібному підході діти належать самі собі.

В другій половині XIX ст. – початку XX ст. дослідниками малюнків і творчості дітей стали: італійський вчений Конрада Річчі, автор книги «Дитяче мистецтво». – Болонья, 1887 та німецький професор Георг Кершенштейнер, автор книги «Розвиток здібностей до малювання» – Монахіум, 1905. К. Річчі спробував показати розвиток образотворчих задатків дітей у зв'язку з їх психологією, мисленням, провів аналогію між їх малюнками і первісним примітивним мистецтвом. Г. Кершенштейнер в праці «Развитие художественного творчества ребёнка», Москва (1914), використав статистичний метод дослідження, відстоював біогенетичну природу образотворчої діяльності дітей і не втручання в природній процес розвитку образотворчості. Проаналізувавши понад 300 тис. малюнків дітей різного віку і шкіл, він дійшов висновку, що дитина до 10 років малює здебільшого з пам'яті і уяви, її малюнки нагадують схеми. На думку Г. Кершенштейнера у процесі оволодіння малюнком дитина проходить певні фази розвитку, «переживання» яких зумовлене біологічними чинниками, які не залежать від впливу середовища [9, с. 50].

Виставка дитячих малюнків в Москві (1909 р.) під назвою «Мистецтво в житті дитини» спричинила публікації на педагогічну тематику, зокрема про художнє виховання дітей. Серед них особливо відрізнялася книга фізіолога В. Бехтерева «Первісна еволюція дитячого малюнка в об'єктивному вивченні» (1910) в якій звернуто увагу на

прагнення малої дитини відобразити в малюнках навколишній світ (своє оточення), надавав великого значення оцінюванню творчості дітей. Автор висунув твердження, актуальні й для сучасної педагогіки: необхідно знати, в яких умовах створені малюнки, аби вірно їх оцінювати [17, с. 65].

Піонерами нових методик навчання малювання у Польщі стали Ян Голубйовський, Станіслав Матцке, Ванда Грот – Мазовіцька та інші. Праця професора С. Шумана «Мистецтво дітей. Психологія творчого малюнку дітей» (1927 р.) синтезувала всі дослідження за кордоном і подала погляди автора на проблему навчання малювання, естетичні і композиційні аспекти малюнків дітей. Його книга допомогла в пошуку нових методів навчання, сприяла кращому розумінню психологічних і методичних особливостей малювання і ліплення в школах. Актуальним питанням художньої освіти, зокрема розвитку пластики, тонального і кольорового малюнку, проблемам декоративного мистецтва, малювання з натури в школі, на пленері і особливо вивченню малюнків дітей молодшого віку присвячена книга Йозефа Тора [47]. Значний теоретичний і практичний матеріал посібника вказує на професійний підхід до проблем навчання мистецтва в школі, його ролі в житті та суспільстві.

В подальшому у світі виникло чимало нових теорій художнього виховання. Так англієць Герберт Рід у 40-х роках формулює ідею мистецтва як магістрального шляху освіти, не тільки навчального предмету, а засобу навчання всіх інших предметів. Естетичне виховання Г. Рід пропонує як панацею від бід, універсальні ліки від усіх хвороб суспільства. Мистецтво, стверджував він, – це спосіб відійти від дезінтеграції, яку несе цивілізація до цілісних форм буття [9, с. 54]. В англійських підручниках 50-х років наголошувалося на вільному навчанні дітей мистецтва, враховуючи їх темперамент, фантазії, уяву і розсудливість, заборонялося копіювання, що не розвиває образне мислення. Значна увага звертається на організацію виставок, відвідування музеїв, матеріально-технічне забезпечення уроків.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Які ознаки первісного мистецтва і його зв'язок з творчістю дитини?
2. Які методи навчання малюнку використовували в школах Стародавнього світу (Єгипту, Греції і Риму)?
3. Хто став об'єктом вивчення і зображення в епоху Стародавньої Греції і Риму?
4. Які школи і методи навчання малюнку використовували у прадавні часи? Система моделей скульптора Поліклета.
5. Якими засобами і техніками користувалися грецькі художники?
6. Яких успіхів в освоєнні образотворчої грамоти досягли митці епохи Відродження?
7. Окресліть розвиток мистецтва і методики навчання визначними архітекторами, художниками (Л. Альберті, Леонардо да Вінчі, А. Дюрер та ін.).
8. Які переваги академічної системи навчання образотворчого мистецтва та її вплив на методику викладання малювання в загальноосвітніх школах?
9. Педагогічні погляди Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці та їх вплив на розвиток методики малювання в школах?
10. Хто з вчителів використовував геометричні моделі в процесі навчання і започаткував «геометральний метод» навчання малюнку?
11. Методична система навчання малюнку братів Дюпої.
12. Кого з прихильників натурального методу навчання малюнку можете назвати?
13. Хто був піонером нових методик навчання малювання у Польщі?
14. Назвіть авторів нових теорій навчання малювання та естетичного виховання/

1. 2. 2. Розвиток художньої освіти і методики навчання малювання на українських землях.

В Україні традиційно з давніх-давен мистецтво є проявом високої виконавської культури, духовності, композиційних і світоглядних аспектів. Згадаймо довершені форми й орнаменти майстрів трипільської кераміки, глиняні миски, глечики, вази – провісники черняхівської, зарубинецької та інших культур. Художнє розуміння краси і техніки виконання виробів «звіриного стилю» давніх скіфів стають предметом дискусій культурологів, істориків і в нинішній час. Особливого значення набули мистецтво й освіта після прийняття християнства, коли набуло поширення будівництво храмів та їх оздоблення, що вимагало навиків з малювання, скульптури і загалом розвитку художніх ремесел.

Навчання грамоти в Київській Русі породило феномен української рукописної книги. Особливого розмаху книгописання набуло в XI столітті. В бібліотеці при Софіївському соборі в Києві з ініціативи князя Ярослава Мудрого зібрали понад 500 рукописів давньоруських книг [29, с. 121]. Вони мали важливе значення для розвитку освіти, культури й мистецтва в Україні: з них пізнавали християнське вчення, навчали грамоти й насолоджувалися плодами глибокої мудрості. Книги мали ошатний зовнішній вигляд, високохудожні оправы з металу, шкіри і всередині прикрашалися мініатюрами, орнаментами, заставками, ініціалами, виконаними в графічних техніках. Це – Остромирове Євангеліє (1056-1057), Ізборник Святослава (1073), Мстиславове Євангеліє (1103-1117), Юрійівське Євангеліє (1119-1128) та інші унікальні пам'ятки давньоруського мистецтва, які містять малюнки і мають мальовані великі букви. Поряд із вивченням письма, учні оволодівали і малюнком, який викладали в школах при чоловічих і жіночих монастирях, де йому відводили технічну роль. Основним методом навчання було копіювання за зразками грецького і візантійського походження на

берестяних грамотах, аналогічно буковим дощечкам, покритих воском і протиснутих стилусом – гострою дерев'яною паличкою «ритовання». Подібний спосіб письма тим часом був поширеним серед художників майже всієї Європи. Пізніше почали використовувати гусячі пера, пензлі, а також чорнило і фарби. Кожний із цих нехитрих інструментів і матеріалів вимагав відповідної техніки та технології писання і малювання. Багатолітній дослідник української рукописної книги академік Яким Запаско відзначив: «що давні витвори мистецтва, писемності є не просто об'єктами наукових досліджень або милування, в них зберігається генетичний код народу, вони продовжують брати участь у його житті і впливають на нього» [6, с. 9].

Професійну підготовку отримували майстри-будівельники, скульптори, художники-іконописці, для яких малюнок був основою науки, мистецтва і ремесла. Виконання ескізів фрескових, мозаїчних композицій у храмах, іконописання, книжкових мініатюр вимагало досконалого володіння малюнком. Зображені фігури і лика святих в давньоруський період відзначалися високою майстерністю та культурою виконання. Це – результат налагодженої системи підготовки майстрів, знання правил і законів побудови зображення. Окрім столиці давньоруської держави – Києва, школи художнього ремесла, скульптури, архітектури існували в Чернігові, Володимирі-Волинському, Галичі та інших центрах, у яких проявилися найкращі художні, стилістичні риси давньоруського мистецтва. Західний регіон здавна славився своїми авторитетами в різних видах мистецтва. Згадаймо різьбяра і архітектора Авдія з Холма, скульптора Бакуна з Галича, живописця Андрія з Луцька, котрі працювали в XIII-XIV ст. Високий рівень художнього ремесла підтримували цехові майстри в епоху Ренесансу. Ремісничі братства володіли поставленою методою підготовки майстрів, яка фактично до початку XIX ст. домінувала у більшості видів мистецтв [5, с. 56].

До кінця XVII ст. навчали малярству у цехових, монастирських та інших майстернях. Академік Петро Жолтовський відзначив, що перші зародки фахових художніх шкіл в Україні з'явилися лише в кінці XVII ст. [8, с. 69]. Це малярня Києво-Печерської лаври, в якій працювали монахи. При них у келіях вчилися учні-«молодики», які належали до нижчої монастирської братії – «послушників». Навчання було подібним до цехового – суто практичним. Використовували різні посібники з малювання людського тіла (окремих частин – портрет, фігура) та ландшафтів.

В 1863 р. дрібне «келейне» навчання реорганізували у «великі малярні», якими керували начальники. У лаврських майстернях окрім братчиків вчилися і працювали учні, які вступили на певний термін і прирівнювалися до категорії цехових. Учні перебували на утриманні: одержували харчі і одяг. Соціальний стан їх був різноманітний: від представників духовництва, міщан до селянства, як вільних так і кріпаків.

Навчання у малярській школі здійснювали з використанням західноєвропейських посібників, завезених Печерським намісником, гравером Антонієм Тарасевичем, який довгий час проживав за кордоном. Він залишив у спадок значну кількість книг, посібників, альбомів з численними малюнками і таблицями, гравюри зразків античної і ренесансної архітектури і скульптури, ландшафту, ілюстровані біблії – переважно німецькі, французькі та інші видання, які передавалися з рук у руки. На них зображені краєвиди, сцени полювання, шкіци коней, птахів, звірів. Набули поширення посібники з набором вправ для зображення частин і фігури людини у різних позах і ракурсах, гравюри на анімалістичні, портретні, історичні та біблійні теми. Перемальовування із гравюр стало основним практичним методом на першому етапі навчання. В подальшому учні копіювали апостолів, пророків, алегоричні фігури в одязі з великою кількістю драпіровок. Збереглися копії гетьмана Б. Хмельницького з гравюри Гондіуса,

малюнки «Козака-бандуриста», проекти орнаментів у народному стилі та декоративні картуші, ескізи різьблення на дереві, ювелірних виробів. Окремо виділяються копії на побутову тематику з голландських і фламандських гравюр, пейзажні вправи, залюбки виконані в легких лініях з гризайлевою підмальовкою.

Учні малювали з натури народні типи, які використовували в ікономалярстві. Композиції з лаврських «кужбушків» є справжньою енциклопедією тогочасного українського живопису. Не зважаючи на різноманітність і різний рівень їх майстерності, вони наділені стильовими ознаками і віддзеркалюють розвиток української графіки та живопису, розкривають загалом картину художнього виховання першої половини XVIII ст. Серед збережених ескізів є чимало досконалих композицій, які виконувалися на реальних об'єктах самостійно [8, с. 73-74].

У Києві тим часом існувала малярня при Софіївському соборі, а в кінці XVIII ст. зросла роль ще і Київської академії у розвитку української культури. Її система навчання була близька до європейських шкіл. Незважаючи на заборони і обмеження, які існували в тодішніх вищих навчальних закладах, студенти самостійно виконували орнаментальні та алегоричні твори, проявляючи неабиякі творчі здібності, особливо в графіці. Збереглися зразки титульних і авантитульних композицій, що прикрашали навчальні тексти. Вони свідчать, що їх автори знали правила малювання і досконало володіли технічними навиками.

Систематичне навчання малюванню в Україні розпочалося 1784 року з відкриттям спеціального класу. Першими викладачами ставали кращі випускники Київської академії – сини священників, котрі на старших курсах проявляли здібність до малювання. Одним із перших викладачів був Яків Одинцов та колишній директор інженерної школи Преображенського полку Карл Кампаніон та інші, котрих адміністрація академії вибирала за фаховими якостями. У малювальному класі займалися двічі на тиждень.

Практичні вправи склалися з копіювання олівцем та фарбами, вивчення пропорцій людини за правилами з підручників. Значну увагу звертали на виконання креслень. На початку XIX ст. в переліку дисциплін малювання значилося на передостанньому місці, а за кількістю відвідувачів малювальний клас посідав 12 місце серед інших дисциплін [8, с. 79]. Мистецькі прояви серед студентів свідчили про давні і глибокі художні традиції, високу культуру збережену у стінах Київської академії. Провідним стильовим напрямком навчання у художніх класах був академічний класицизм, а педагогічні засади спиралися на практику Петербурзької академії мистецтв.

В колегіумах, де готували кадри для духівництва та дворянства важливими навчальними предметами вважалося малювання та архітектура. З 1765 року при Харківському колегіумі організовані спеціальні класи малювання, живопису та архітектури, які ставили перед собою загальноосвітні завдання. Навчання проводив Іван Саблуков, в минулому співак і студент Петербурзької академії мистецтв, який став після її закінчення членом професорської ради. За станом здоров'я змушений переїхати до Харкова, де і очолив класи рисунку за зразками (естампами) та малювання з натури (гіпсів, природи). Для навчання він привіз гіпсові моделі окремих частин та цілі статуї, які використовували. У першому класі навчалося 35 учнів, здебільшого дворянського походження. Невдовзі декілька здібних учнів цього класу продовжили навчання у класі живопису, де малювали картини олійними фарбами і продавали, покриваючи витрати на матеріали. Заняття з рисунку проводили один раз, а живопису два рази на тиждень. З 1783 року відкрили і архітектурний клас. Кількість учнів у малювальному класі постійно змінювалася. Хоч у колегіумі давали лише початкову мистецьку освіту, їх учні були підготовлені для подальшої роботи і навчання.

З поширенням гімназійної та університетської освіти класи малювання в духовних колегіумах почали закривати,

проте їх вихованці й надалі проявляли творчі нахили, оформляли рукописи та панегірики, що свідчило про живучість художньої культури в народі. Серед дворян, поряд із вивченням класичних наук, престижно вміти малювати, співати, грати на музичних інструментах, танцювати.

Історію методів навчання малюнку детально досліджував Н. Ростовцев [38, 39]. З його праць довідуємося що малювання як загальноосвітній предмет у школах Росії вперше з'явилося ще на початку XVIII століття. Педагоги звернули увагу що воно сприяє розвитку просторової уяви та необхідних вмінь і з 1715 року його включили до навчального плану вищих шкіл.

1735 року виданий посібник І. Д. Прейслера з вивчення геометрії і малювання з натури, в якому автор радить починати навчання з кривих і косих ліній, геометричних фігур і об'ємних тіл (ваз), перспективи, анатомії і живої моделі людини.

У «Курсі малювання» (1834) А. Сапожніков пропонував використовувати моделі з картону і дроту, геометричні тіла і світлотінь, далі переходив до малювання голови. Друга частина підручника розкриває основи вивчення фігури людини і правила композиції. Автор привчав учнів думати і аналізувати форму в процесі малювання, наочно показував способи вирішення складних завдань. Його метод спрощеної форми створив сенсацію у навчально-виховній роботі і нині не втратив своєї актуальності. Посібники І. Прейслера і А. Сапожнікова використовувалися у Російській художній академії, яка на початку XIX ст. славилася високим рівнем підготовки художників.

Важливе значення мала праця Г. Гіппіуса «Очерки теорії малювання як навчальної дисципліни» (1844). Автор розробив методіку викладання з огляду на ідеї та погляди Дістервега, Песталоцці та інших визначних педагогів. Праця складалася з теоретичної і практичної частин. У вступі підкреслив важливу тезу: малювання в загальноосвітній школі не має викладатися так як у спеціалізованій художній,

оскільки завдання вчителя звичайної школи всесторонній розвиток і предмети мають доповнювати один одного з тим аби сформувати розум учня. Гіппіус Г. звернув увагу на процес викладання: аби навчити малювати – треба навчити міркувати і думати. Ці вміння необхідні кожній людині і розвивати їх краще з раннього віку. Важливого значення надавав принципам наочності і науковості навчання (психології дитини), якості матеріалів та інструментів: неможливо створити якісну роботу не якісними матеріалами.

Шкільним статутом від 1804 року малювання вводиться в училищах і гімназіях Росії. Для підготовки вчителів 1825 року засноване Строганівське художнє училище і відкрили спеціальність «вчитель малювання загальноосвітньої школи». Фахівці щораз більше починають розуміти, що без спеціальної методичної підготовки не вдасться досягати успіху в навчанні.

Особливі вимоги до вчителів малювання висунув Н. Заряно. На його думку, педагогами мають ставати кращі випускники академії, а малювання не повинно поступатися мові і математиці. Тим часом фахівці обговорювали відкриття спеціального курсу методики студентам художніх академій, організували безплатні недільні класи малювання, педагогічні курси для майбутніх вчителів, музеїв. При академії створена спеціальна комісія з прогресивних митців-педагогів (Н. Ге, Н. Крамский, П. Чистяков), яка впроваджувала нові методи викладання малювання у загальноосвітніх школах, укладала програми, відстоювала передові ідеї. Указом 1865 року Міністерства освіти Росії заборонялося вчителям шкіл і гімназій викладання предмету мистецтва без відповідної освіти.

На важливості уроків малювання наголошував український педагог Костянтин Ушинський. Він звернув увагу на те, що «майже всі діти без винятку – пристрасні малювальники, і школа повинна задовольнити цю законну і корисну пристрасть. Крім того, малювання для дитини – найприємніший відпочинок після розумової праці і дає, отже,

наставникові можливість урізноманітнювати класні заняття, не залишаючи нікого без діла» [43, с. 294]. Однак педагог пропонував використовувати сітку для копіювання, що значно обмежує творчі здібності. Він виступав за організацію і розвиток освіти ремісничих шкіл, де «вчили б дітей ремеслу з такою самою повагою до дитинства, як вчать читати й писати в будь-якій порядній школі» [43, с. 306].

К. Ушинський надавав важливого значення принципу наочності: ставив його попереду навчання письма і читання, хоч усі ці заняття, на його думку, повинні здійснюватися одночасно. Правильне наочне навчання, як твердив педагог, має свою систему, свої правила і прийоми: «Вчіть дитину якихось п'яти невідомих їй слів, і вона буде довго і даремно мучитися над ними; але зв'яжіть з малюнками двадцять таких слів і – дитина засвоїть їх на льоту» [43, с. 250]. Він радив вчителям підібрати з десятків ландшафтів, рослин, тварин, сцен побуту на картинах та малюнки дітей і використовувати їх у розвитку мовлення, засвоєнні нової інформації.

У першій третині XIX ст. значну роль у підготовці професійних художників відіграв Кременецький ліцей. Його діяльність сприяла пошвавленню культурного й художнього життя на Волині і Східній Галичині. Випускники ліцею А. Анджеєвський, Ф. Павловський, Ф. Сапальський, А. Савицький, К. Канівський стали визнаними художниками в Україні, Росії та Польщі [30, с. 80].

Важливу роль у вихованні, навчанні і розвитку творчих здібностей дітей відігравали традиційні народні промисли і художні ремесла, які розвинулися переважно в селах, і належать до сфери декоративно-прикладного мистецтва і етнодизайну. Творчість народних майстрів та їхніх родин за висловом І. Франка як «незглибиме творче ремесло» тісно пов'язана з традиціями сімейного, родинного, національного виховання і не має аналогів у світі. Це показала «Виставка домашнього промислу в Коломиї» (1912), яка стала визначною культурно-мистецькою подією. У ній взяли участь українські товариства «Просвіта», «Рідна школа», спілки

«Труд», «Достава» та інші. Про неї повідомив у часописі «Неділя» педагог, письменник, мистецький критик і громадський діяч Денис Лукіянович [23]. На виставці широко представили вишивку, ткацтво, різьбярство (сницарство), столярство, металірство (мосяжництво), писанкарство та багато інших видів мистецтва. До Коломиї з регіонів завезли понад 13 тисяч виробів. Згідно плану, розробленого Я. Біленьким, на виставці було три відділи: Галичина, Буковина і Полтавське земство. Кожний вид мистецтва розмістили в окремій кабінеті, окрім того виставляли свої збірки В. Шухевич, Г. Колцуняк, Л. Гарматій, Нівелінський, Онищук, Децик, Соколовський. Окремо представили керамічні вироби П. Кошака, фабрики І. Левинського, кошикарські вироби, полотна і килими з Полтавщини. Особливо схвальні відгуки отримали вироби школи різьби і металевої орнаментики з Вишніці. Д. Лукіянович детально описав стиль, техніку, композицію та інші художні особливості виробів таких відомих на той час майстрів як Василь Шкрібляк, Марко Мегединюк, Василь Девдюк, які працювали у різних галузях: токарстві, різьбярстві, мосяжництві. Програма школи у Вишніці найкраще відповідала розвитку народного (гуцульського) стилю на противагу деревообробній школі в Коломиї, яка більше схилилася до класичних стилів різьблення, а часто і до їх змішування, за що неодноразово піддавалася різкій критиці.

Значний вплив на розвиток художньої освіти в Галичині (кінець XIX – першої половини XX ст.) мали й інші фахові школи засновані на ґрунті народних традицій художнього ремесла краю. Викладачі та майстри цих шкіл часто працювали в гімназіях та народних школах і поєднували навчально-виховну і культурно-мистецьку роботу. Так, у Коломийській гімназії працювали художники: В. Крицінський – автор праць з методики викладання малювання, статей у «Газеті Коломийській», С. Дачинський – автор підручника з малювання (Коломия, 1902 р.) та

Ю. Гавель – випускники Краківської академії мистецтв, причетні до діяльності гончарної школи в Коломиї [4, с. 33].

Випускник Віденської академії мистецтв живописець і графік **Ю. Панькевич** викладав у власній майстерні. Він не тільки писав картини на релігійну тематику, портрети Т. Шевченка, І. Франка, пейзажі, ілюстрував книжки, брав активну участь у мистецькому житті, а й відомий теоретичними і методичними порадами бажаним досягнути науку образотворення під рубрикою «Маляр і природа» [31]. В них він пояснював, що таке начерк, пластика, як передати зображення в тоні та кольорі, наводив чотири способи (види) відтворювання рисунку-малюнку: 1) рисунок без світла і тіні (гуцульська різьба); 2) пластичний однотонний світлотіньовий рисунок; 3) рисунок в кольорі; 4) малюнок пластичний. Ю. Панькевич зауважив, що малюнок, виконаний фарбами, при денному освітленні виглядає інакше, ніж у сутінках. У своїх нарисах виклав основи лінійної і повітряної перспективи, передачі простору, використання лінії горизонту і точки сходу, дав пояснення колориту, розуміння стилю митця, який повинен вчитися у природи, виявляючи творчу індивідуальність. Не відкидаючи академічного навчання художник дійшов висновку, що рідне мистецтво повинно висловлюватися своєю рідною мовою.

Визначною особистістю першої половини ХХ ст. стала художниця **Олена Кульчицька**, яка з сестрою Ольгою відомі як педагоги. Ольга вела уроки ручної праці в українській жіночій гімназії, а Олена майже 30 років працювала вчителем малюнків в Перемиській державній учительській семінарії [16, с. 107], активно займалася просвітницькою, краєзнавчою роботою, організовувала музей «Стривігор», працювала в етнографічному відділі музею НТШ у Львові, писала статті з проблем навчання й виховання, методики навчання малюнку, художнього ремесла, мистецтвознавства [7, Т. 4, с. 234]. О. Кульчицька вважала образотворче мистецтво, малюнок одним із головних і обов'язкових у шкільній програмі.

На виховному значенні малювання наголошував **Яків Струхманчук** – випускник Краківської школи красних мистецтв. Він відстоював «обов'язкову науку рисунків в школах середніх», стверджуючи, що коли за виховання в цій галузі візьмуться інтелігентні сили, фахівці, тоді нове покоління без сумніву зрозуміє, яким варварським є виголошення «нам ще штуки не треба» [41, с. 6]. Художник закликав ґрунтовно вивчати національне мистецтво і не піддаватися впливам тимчасових «модерних» течій.

Важливу роль у розвитку художньої освіти в Галичині відіграв мистецтвознавець **Володимир Січинський**, який відстоював національний зміст художніх дисциплін у навчальних планах та програмах. На Першому українському педагогічному конгресі у Львові 1935 року у доповіді «Ужиткове мистецтво в системі мистецького виховання» він запропонував програму розвитку художньої освіти, в якій важливого значення надавав ужитковому мистецтву та його ролі в національному вихованні української молоді. Мистецтвознавець радив навчати малюнку і ручної праці на кращих зразках народних художніх промислів та ремесел (вишивки, писанкарства, бондарства, токарства, різьби на дереві), на яких наочно показувати процес, техніку, послідовність виконання. Цим самим – також прилучати вихованців до суспільно-корисної праці, виховувати характер і любов до національного мистецтва. Доповідач не тільки запропонував своє бачення і розуміння окремих видів народного мистецтва, художніх технік, але й системний підхід до планування, узгодження навчальних програм, поєднання теоретичних і практичних завдань, міжпредметних зв'язків тощо [40, с. 134-142].

На Конгресі у Львові з доповіддю «Українознавство у вихованні молоді» також виступив педагог, громадсько-культурний діяч, поет і драматург **Василь Пачовський**. Він підкреслював важливу роль мистецтва у вихованні молоді як надбання духовної культури нації. У своїй промові доповідач відобразив історію мистецтва як складову українознавства і

підкреслив найцінніше в мистецтві кожної доби нашого народу, що слід вивчати молодим. Він наголосив на особливостях трипільської культури, зокрема орнаменту на керамічних виробах, пов'язаного з культом сонця, символікою гачкового хреста, триніжку (трікветра) та квітки (розетки). Княжий період на Україні розглядав на рівні із візантійсько-романським мистецтвом доби середньовіччя, Відродження, бароко та іншими, які ілюстрував конкретними спорудами. Серед живописців відзначив Л. Боровиковського, Т. Шевченка, К. Трутовського, М. Ярошенка, І. Рєпіна, І. Айвазовського, А. Куїнджі, М. Ге, І. Труша, О. Новаківського та ін. [34]. В. Пачовський переконував, що український народ має своє мистецтво: «отже мистецтво слова, тобто поезію і красне мистецтво, – мистецтво тонів – отже національну музику, – мистецтво краски і ліній – отже своє національне малярство; мистецтво тіла – отже національне різьбярство; мистецтво гармонійно-замкненого простору – отже свою національну архітектуру. Він закликав: «До програми в справі культурно-національного відродження треба конче долучити світлу картину нашого духовного надбання в ділянці мистецтва і то в кожній добі нашої історії» [1, с. 367]. Разом із С. Громницьким, В. Шухевичем, В. Пачовський звертався до владик із проханням заопікуватися старовинними церквами й монастирськими іконами і передати їх до новоствореного музею НТШ.

Актуальні питання художньої освіти порушував педагог, громадський, культурний і політичний діяч **Августин Домбровський**, який сформулював вимоги до проведення бесід з учнями 1, 2 класів: «Кожну бесіду по змозі внагляднювати дійсними предметами, рисунком, малюнком, драматизацією, моделюванням, бо тільки те має приступ до діточої душі, що перейде через її смисли, що пережила на уяві, або в уяві; тільки про те говоритиме, що в душі засіло менше або більше ясним образом. По бесіді дитини пізнаємо нариси цього образу, а по пізнанні докидаємо до нього потрібних красок, щоби викликати вдоволення та заохоту

творити нові образи» [1, с. 174]. Педагог надавав важливого значення прогулянкам і переживанням спостережень і вражень, використовуючи драматургію, наслідування, рисунки, малюнки, моделювання. Для малювання та опису радив використовувати такі теми: «Наші забави на павзах», «Що робили ми в класі?», «Наші малюнки», «Як збираємось і як ідемо додому?», «Наша прогулянка (в поле, ліс, на ріку, до ставу). «Як бавлюся вдома?» та ще такі: «Наш котик (песик, корова, коник)», «Як бавиться моя сестричка (братчик)?», «Як бавимось в лісі (на пасовиську)?» і т. д. [1, с. 176]. Радить так подати, «щоби вона зневолила дітей творити, а не копіювати. Навіть репродукційний стиль не може бути копією, переповіданням чи описом; повинен бути виявом пережитих думок, досвідів та уявлень, хоча би це мало піти тільки по лінії реєстрації цього пережиття» [1, с. 175].

Важливі проблеми всебічного розвитку, зокрема синтетичне навчання, турбувало **Ярослава Кузьміва**. На його думку, навчання синтезу форм і методів є способом організації занять. В межах цієї організації занять можна використати різні методи навчання – метод Декролі, метод проектів. <...> Синтетичне навчання охоплює не тільки саме навчання, але також, і то в першу чергу, виховання в найширшому розумінні. <...> Читання, писання, рахування, рисування і т. п. ніяк не можуть бути ціллю самі в собі, тільки засобом досягнення цілі: розвинути дитину так, щоби приготувати її до життя в суспільності. Отже, синтетичне навчання, це не метода, а тільки відповідна організація занять з дітьми в початковому навчанні. <...> При синтетичному навчанні вибрана тема становить вісь, коло котрої групуються в природній спосіб відомості з різних предметів і вмілостей [1, с. 264-279]. Я. Кузьмів виступав на Першому Педагогічному Конгресі у Львові з доповіддю «напряму національного виховання», де визначив мету національного виховання і виголосив актуальні на нині погляди, зокрема щодо розвитку культури, як окремої одиниці, інтеграції та міждисциплінарних св'язків.

Важливу роль у розвитку фахової освіти в Галичині відіграла **Олена Залізник** та її жіноча кравецька школа «Труд», відкрита у Львові 1929 р. при однойменній промисловій спілці, яку з 1927 року вона очолювала. Під її керівництвом школа понад 10 років була центром ремісничої освіти всього західного регіону України. О.Залізник ініціювала створення в краї оздоровчо-виховного табору для учениць східно-галицьких ремісничих шкіл, який працював за зразком тодішніх пластових таборів (Славськ, 1936 р.), написала статті «Професійна освіта українських дівчат», «Організація та зміст навчально-виховного процесу в жіночих ремісничих школах», «За фахове навчання жіночої молоді» [1, с. 218-227].

До кравецької школи приймали дівчат після закінчення 7-го класу «Рідної школи». При школі діяла бурса, в якій професори безкоштовно допомагали ученицям здобувати загальну освіту у вечірні години. Оплачували заняття тільки з німецької мови та рисунку. Крім бурси дівчата відвідували доповнюючу промислову школу. Програма навчання була аналогічною до школи в Кракові, яка існувала при товаристві кравецького цеху. Учениці виконували кравецькі і оздоблювальні роботи, виконували креслення крою виробів, зняття мірок з фігури, вивчали композицію, швейні машини. Окрім технології шиття, підготовки машинок до роботи, детально вивчали способи оздоблення виробів, різні художні техніки: вишивання, гаптування, аплікації, мережива, отримували основні відомості з історії костюму, про типи пряжі і тканин та їх виробництво, детально вивчали різне хутро та способи його обробки тощо. Професійне навчання тривало два-чотири роки, опісля учні склали іспит за всю програму спеціалізації перед керівниками школи та з рисунку перед членами товариства Цеху кравців. За мінімальну оплату або взагалі безкоштовно учениці отримували знання ремесла, яке дозволяло стати самостійними продуктивними членами суспільства. Челядницький диплом виданий школою «Труд» давав право відкривати салони мод [44, с. 13].

Важливу роль у художньому житті Галичини відіграла школа Олекси Новаківського у Львові (1923-1935). Це перша національна мистецька школа заснована для нужд незаможної, в основному української молоді, яка організовувала виставки і активно включилася в культурне і освітнє життя. Викладачі та учні щоліта відбували на пленерну практику до гуцульського села Космач, де писали етюди, досліджували етнографію краю і навчали місцевих жителів. За час її існування школу закінчили близько 90 осіб, серед яких: Стефанія Гебус-Баранецька, Святослав Гординський, Володимир Гуз, Іван Кейван, Андрій Коверко, Едвард Козак, Володимир Ласовський, Михайло Мороз, Ольга Плешкан, Володимир Продан, Петро Сахро, Роман Сельський, Володимир Сениця, Григорій Смольський, Осип Сорохтей, Ярослав Лукавецький, Марія Карп'юк та багато інших в подальшому відомих митців. Чимало з них закінчивши художні академії в країнах Європи і набувши практичного досвіду стали вчителями гімназій та ліцеїв Східної Галичини. Так, у Станіславській і Снятинській українських гімназіях малювання викладав Осип Сорохтей, а у Самбірській вчительській семінарії, а згодом у Яворівській деревообробній школі – Богдан і Аріадна Стебельські випускники Кракова. Викладачами працювали Михайло Зорій, Роман Сельський, Денис Іванців (теж випускники Краківської академії). У 30-х роках ХХ ст. вчителем малювання у Станіславі та Рогатині працював Юліан Крайківський – випускник Віденської академії. У 40-х роках вчителями працювали: Станіславської гімназії – Ярослав Лукавецький, у Будівельному ліцеї в Коломиї – Іван Кейван, які закінчили Краківську академію мистецтв [4, с. 34]. Професійні художники наголошували на важливості вивчення основ образотворчої грамоти, лінійної та повітряної перспективи, кольорознавства, вмінні бачити та спілкуватися з природою, ділилися практичним досвідом викладання образотворчого мистецтва, укладали посібники.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Традиції художнього ремесла в Україні та особливості їх вивчення на уроках образотворчого мистецтва в школі.
2. Назвіть види образотворчого мистецтва та їх роль в епоху прийняття християнства.
3. Розкрийте значення української рукописної книги для розвитку освіти, навчання і виховання.
4. Які засоби для письма і малювання використовували давньоруські майстри і художники?
5. Назвіть регіональні школи живопису, декоративно-прикладного мистецтва та їх стилістичні відмінності.
6. Який основний метод навчання малювання використовували в давній Русі?
7. Коли в Україні появилися перші зародки художніх шкіл і при яких монастирях відбувалося «келейне навчання» та існували «великі малярні»?
8. Яким основним практичним методом навчання користувалися в малярських школах?
9. У яких навчальних закладах України першої пол. XIX ст. вивчали малювання, креслення, живопис та архітектуру?
10. Коли почалося систематичне навчання малювання і хто був першим викладачем?
11. Які методи навчання були поширені у малювальних класах?
12. Назвіть праці дослідників методів навчання малюнку за кордоном і в Росії радянського періоду.
13. Назвіть авторів підручників з методики викладання малювання в школі, що виходили в Росії та розкрийте їх зміст.
14. Який заклад здійснював підготовку за спец. «вчитель малювання для загальноосвітніх шкіл»?
15. Хто з російських митців-педагогів входив до спеціальної комісії з впровадження нових методів викладання малювання?
16. Які думки про користь малювання і ремесла для дітей, принцип наочності висловив К. Ушинський?
17. Який заклад в Західній Україні готував професійних художників в першій третині XIX ст.?
18. Яке значення для виховання і розвитку дітей мають народні художні промисли та ремесла?
19. Кого з визначних майстрів і діячів культури учасників виставки домашнього промислу 1912 р. в Коломиї можете назвати?

20. Які фахові школи і викладачі сприяли покращенню художньої освіти в Галичині?

21. Окресліть внесок визначних художників, педагогів у розвиток художньої освіти, створення музеїв (О. Кульчицької, А. Домбровського, Я. Кузьміва)?

22. Які методичні поради бажаним навчитися малювати природу запропонував Ю. Панькевич?

23. Перекажіть зміст доповідей В. Січинського і В. Пачовського на Першому педагогічному конгресі у Львові 1935 р. та їх значення для сучасної освіти?

24. Які вміння і навички здобували кравецькій школі О. Залізняка та її значення у вихованні українського жіноцтва?

25. Кого з випускників мистецьких академій Європи і шкіл Галичини, котрі працювали вчителями у школах можете назвати? Яка їхня роль у розвитку художньої освіти?

1. 2. 3. Розвиток художньої освіти в радянських школах

Після революції 1917 року в Росії підготовка фахівців з образотворчого мистецтва й архітектури зазнала значних змін. Вирішення нових завдань вимагало відповідної теоретичної і практичної роботи. У художньому житті відбувалася напружена боротьба між прихильниками реалістичного мистецтва та представниками формальних течій. Доходило до того, що в академіях ліквідували збірки кращих робіт студентів, музеї, гіпсові античні скульптури, а в програмах з рисунку не знаходилося місця малюванню з натури. Одним із прихильників теорії «вільного виховання і біогенетичного підходу до художнього розвитку дітей» був мистецтвознавець і педагог А. Бакушинський, який при Художній академії у Москві очолював лабораторію примітивного мистецтва і дитячої творчості, написав книгу «Художественное творчество и воспитание. Опыт исследования на материале пространственных искусств» (1922 р.) і радив педагогам найменше втручатися у творчість дітей, аби не сковувати їхню уяву. Перебуваючи під впливом різних філософських і психологічних теорій, котрі формували

часто суперечливі погляди на творчість дітей А. Бакушинський говорив: «Будь-яка жорстка направленість у дитячому розвитку, будь-яка груба помилка у штучному стимулюванні його напрямку загрожує чималими негативними наслідками й сучасному, і прийдешньому суспільному укладу» [9, с. 47]. Він зокрема стверджував, що ясна свідомість може не брати участі у процесі реалізації образу, що дитині нічого вчитися в дорослого, з одного боку її творчість залежить від розвитку сенсорики – вміння сприймати і відчувати; а з другого – в процесі творчості виникають образи, що народжуються в душі художника і пов'язані з тим чи іншим матеріалом.

Серед праць, присвячених розвитку дитячого малюнку професора Ф. Шміта виділяється дослідження «Почему и зачем дети рисуют. Педологический и педагогический очерк» (1924 р.). Дослідник розглядав періоди розвитку малюнка дитини паралельно з розвитком історичних епох в світовому мистецтві. Педагогічні експерименти, втручання у природній розвиток, а ще гірше зміна його напрямку, неприпустимі й згубні. Він стверджував, що дитина передає в малюнку образи своєї уяви і фантазії, нехтуючи реальною дійсністю і що навчати мистецтву малюнку треба всіх, незалежно від природних здібностей.

Значний внесок у розвитку художньо-педагогічної освіти зробили Дмитро Кардовський і Костянтин Юон. Д. Кардовський і його послідовники ініціювали створення 1939 року першого Учительського інституту та 1942 року відкрили художньо-графічний факультет у Московському педагогічному інституті (до 1955 р. єдиного в СРСР, де вели підготовку вчителів малювання і креслення).

В основу системи художньої освіти на факультеті взяті педагогічні принципи і творчий метод Д. Кардовського (учня П. Чистякова), який навчався у школі художника Антона Ашбе у Мюнхені та опанував все краще з художньої освіти тим часом. Як прихильник реалістичного мистецтва прививав учням любов до природи, наукових пошуків, художньої

культури. Головними для художника вважав вміння бачити, розуміти, будувати і глибоко аналізувати форму. Особливу увагу звернув на метод «обрубковки» – спрощення складної форми. Він давав можливості учням вірити в себе і відштовхуватись від простої форми яку на початках легше зрозуміти і засвоїти.

К. Юон прийшов до висновку, що малювання має вплив на формування особистості людини й допомагає у пізнанні світу. Тож якби на нього виділяти більше часу і належним чином розробили методику викладання, то це би облегшило набуття знань інших предметів і зв'язало б їх між собою. Так він порушив питання міжпредметних зв'язків малювання з природознавством, географією, історією, ботанікою, математикою та ін.

Проблеми художньої творчості стали предметом досліджень психологів Н. Волкова, В. Кіреєнко, Є. Ігнат'єва, А. Леонт'єва, які вивчали можливості образотворчого мистецтва та вікові особливості малювання дітей, що не піддаються механічному порівнянню, оскільки впливають на загальні закони зображення. Проте, починаючи з 30-х років радянські психологи змушені були визнати свідомість вирішальним чинником у регуляції поведінки особистості чим і заклали міцну теоретичну основу цього вчення.

Трагічні наслідки мав наступ на релігійну, неформальну, народну тематику у творах мистецтва. Визначні українські художники О. Мурашко, Василь і Федір Кричевські, І. Падалка, Г. Нарбут зазнали репресій і переслідувань. Школа М. Бойчука й методична система Ф. Кричевського були оголошені націоналістичними, ідейно шкідливими [10, с. 116]. Значна частина художників з України змушені були виїздити на Захід, де очолювали школи, займалися проектуванням, конструюванням, технічною естетикою.

Відчутні втрати і в архітектурі України 1930-х років, коли почалося тенденційне широкомасштабне освоєння в промисловому масовому виробництві й мистецтві загалом

державних стандартів, що мали відповідати засадам соцреалізму. Його принципи тим часом закладені у навчальних планах художніх, професійних, технічних, інженерних навчальних закладів, а інші напрямки й підходи вважалися формальними. Розуміння ролі мистецтва часто зводилося до оформлення наочної агітації, малювання пейзажів на індустріальну, космічну, військову тематику.

Всередині 40-их років в Україні відкрито ряд художніх, професійно-технічних училищ (ПТУ) із спеціальностями: «столяр», «різьбяр по дереву», «керамік», «художник-оформлювач» для різних галузей: деревообробної, легкої, підприємств художнього фонду тощо. Готуючи спеціалістів в училищах давали знання з технології обробки матеріалів, навчали ремісничих навиків і операцій, проте не достатньо звертали увагу на предмети художнього циклу: рисунок, скульптуру, композицію, а історію, традиції українського народного та образотворчого мистецтва вивчали дуже обмежено. Натомість штучно насаджували вивчення чужих промислів. Згідно реформ в 20-40-х роках предмет у школі став називатися «рисунок», пізніше до 1964 р. – «малювання», який за змістом та викладанням більше нагадував креслення. Мистецькими навчальними закладами в Галичині, де зберегли традиції народного мистецтва, залишилися училища й технікуми декоративно-прикладного мистецтва у Львові, Ужгороді, Яворові, Станіславі, Коломиї, Вижниці, Косові – в осередках пам'яток архітектури, мистецтва, музеїв, народних промислів у сільській місцевості. Однак, їх випускники не могли суттєво впливати на емоційний, духовний, естетичний розвиток учнів загальноосвітніх шкіл загалом, оскільки не мали відповідної кваліфікації, за профілем вузької спеціалізації їхнім фахом було створення промислових виробів ужиткового характеру. Навчальними планами цих закладів не передбачене вивчення психології, педагогіки з методиками навчання, тому випускники, які працювали в школах, заочно вступали до педінститутів для перекваліфікації.

Надолжити прогалини загальної освіти намагалися створенням позашкільних навчальних закладів: гуртків, студій, художніх та музичних шкіл, в яких поглиблено вивчали мистецтво та проводили естетичне виховання. Там, де такі заклади існували, особливо в містах, діти прилучалися до культурної спадщини. Прищепити любов до мистецтва намагалися дітям дошкільного віку, однак відсутність фахівців не дозволяла належно проводити роботу, випускати необхідну науково-методичну літературу для вчителів і вихователів дитячих закладів.

Окремі публікації передусім художниці й педагога Є. Фльоріної – автора статті «Елементи навчання дітей малюванню» (1943), підручників, програм і методичних посібників та Н. Сакуліної. Їх практична, експериментальна діяльність має позитивний вплив на навчання образотворчого мистецтва дітей молодшого віку. Є. Фльоріна прийшла до важливих висновків: діти 6-7 років відзначаються творчою безпорадністю і не піддаються впливові педагога; окрім сприяння і заохочення до творчості дітей потрібно цілеспрямовано навчати малюванню.

Н. Сакуліна використовувала методи передачі дітям навиків реалістичного малювання відображені в посібнику «Малювання в дошкільному дитинстві» (1965). Навчати малювати слід уже з дошкільного віку. На основі уявлень про навколишній світ та особливості зорового сприймання запропонувала метод, який нині є основним у спеціальних навчальних закладах художнього профілю (школах, студіях) – це цілеспрямоване обстеження і аналіз форми предметів, надаючи їм узагальненого цілісного образу. Основна увага дітей направлена не на об'єкт зображення, а на сам малюнок, тому за твердженням Н. Сакуліної, дитину більше цікавить не образотворча, а діяльна сторона – ліпка, аплікація, які для цього віку доступніші, популярніші ніж малювання. Це пояснюється об'єктивними законами видів дитячої творчості, безпосередніми діями і маніпуляціями, що легше нею сприймаються, ніж умовно-ілюзорний малюнок.

40-60-і роки характеризуються боротьбою між навчально-технічним напрямком вивчення малювання на уроках у школі і художньо-образним, творчим підходом до дитячого малюнку, особливо в позакласній, позашкільній роботі. Це пояснюється різним трактуванням змісту і принципів побудови програм з образотворчого мистецтва 1948 і 1951-55 рр. [46, с. 6]. Ідеологічні догми і стандарти радянського суспільства проникли у технічні науки, навчальні програми і підручники, не оминувши культуру й мистецтво. Тож у загальноосвітніх школах переважали раціонально-логічні методи навчання і мистецтво часто розглядалося не як засіб розвитку творчих здібностей чи «інструмент» виховання, а більше як спосіб виготовлення унаочнення до інших предметів.

Переименування в 60-х роках предмету «малювання» на «образотворче мистецтво» в радянських школах мало позитивні наслідки. Особлива увага стала звертатися на естетичне виховання і розвиток творчих здібностей учнів. Проте «сухе» вивчення основ образотворчої грамоти, яке пропонували здебільшого професійні художники та підготовлені ними підручники, сковували вияв творчої думки дітей і значно обмежували їх у розвитку фантазії і уяви для загальноосвітньої школи.

Кроком вперед став курс шкільної програми з 1977 року, яка охоплювала різні види художніх робіт: малювання з натури (портрет, фігура), вивчення можливостей пластичних матеріалів в скульптурі, декоративно-прикладні види робіт, вивчення аплікації, поглиблене знайомство з художніми техніками і виражальними можливостями матеріалів. У ній зверталася увага на розвиток естетичного сприймання творів, їх аналіз, ерудованість учнів з мистецтва.

Навчальну дисципліну «Методика образотворчого мистецтва з практикумом» в педагогічних училищах та інститутах викладали за загальносоюзними програмами й підручниками Н. Ростовцева (досліджував історію методів навчання малюнку в Росії і за кордоном [39], написав

методику викладання образотворчого мистецтва в школі [38] і «Технічний малюнок» у співавторстві з С. Соловійовим [37]); В. Кузіна (автор підручників для педагогічних відділень художніх училищ, в яких розкрив особливості загальної і вікової психології, психології особистості школяра, шляхи й методи розвитку образотворчих здібностей, формування у дітей творчої уяви, естетичних почуттів, образного мислення [20] й методику навчання в початкових класах [21]). Особливий акцент у тогочасних підручниках і програмах робили на академічній спрямованості художньої освіти, засвоєнні технічних навиків, вивченні російських художніх промыслів. За відсутності кількості годин та кваліфікованих кадрів у школах України не вирішували основних завдань навчання й виховання образотворчим мистецтвом. Навчання малюнку часто відбувалося формально – зводилося до розвитку вмінь і навиків зображувати окремі предмети, елементи орнаментів, не звертаючи особливо уваги на індивідуальність учня. Шкільні програми тих років забезпечували знайомство дітей з окремими видами мистецтва естетичного циклу, але їх зміст був роз'єднаний та ізольований. Водночас поза розкладом залишалися хореографія, театр, кіно та інші форми мистецтва.

Дослідженням виразності дитячого малюнку, вивченням досвіду підготовки викладачів мистецтва й художників у США, Франції, Канаді, Японії, Індії, Югославії, Фінляндії, Чехословаччині, Болгарії, шкільних програм, психології дитячої творчості, історії й теорії художнього виховання за кордоном займався російський учений Б. Юсов [46]. Він відзначав, що «радянська методика викладання образотворчого мистецтва вже в середині 30-х років стала формуватися в поняттях тих категорій, процесів, видів діяльності, які західною художньою педагогікою введені лише в 50-х роках, а точніше – вже у другій половині 60-х років». Проте в Україні, до 1990 року, не було жодного педагогічного училища з підготовки вчителів за спеціальністю «Образотворче мистецтво» для середньої

школи (див. довідник), а навчальні години вели здебільшого нефахівці. Тоді, як у Російській федерації понад 30 педучилища мали художньо-графічні відділення, на яких готували вчителів малювання і креслення [37, с. 3]. Таким чином, художня загальнорозвиваюча освіта в Україні залишалася далеко позаду інших – «головних» предметів.

Лабораторія образотворчого мистецтва при НДІ художнього виховання в Москві, очолювана Б. Юсовим, спільно з Спілкою художників СРСР проводила вісім років всесоюзний експеримент. На початку 80-х років схвалили нову типову програму з образотворчого мистецтва, яку фахівці союзних республік адаптували до місцевих природних, економічних умов та національної культури [46, с. 277]. Вона мала ряд суттєвих переваг над попередніми, зокрема містила п'ять розділів: зображення на площині (графіка, живопис), зображення в об'ємі (ліпка), зображення в просторі (ДПМ-конструювання), сприйняття мистецтва й дійсності (природного й предметного середовища міста, села). У школах почали вводили живописні й графічні матеріали (акварель, гуаш, пастель, аплікація, туш, графіті тощо), технології декоративно-прикладного мистецтва (колаж, оригамі, чеканка, пап'є-маше і т. д.). Твори мистецтва розглядалися у взаємозв'язку з історією мистецтва та культури. Вперше програмою підготовки під керівництвом доктора педагогічних наук Б. Юсова рекомендувалося використання музики й літератури як інтеграції мистецтв. Нова програма дозволила вчителям різнопланово підходити до творчого процесу, заохочувала вибір тем, образотворчих матеріалів, враховувала індивідуальні художні здібності. Учителі працювали з учнями в класах, вирішуючи творчі завдання лініями, кольором, формами, об'ємом. З 1986 року в НДІ художньої освіти в Москві працювала лабораторія комплексної взаємодії мистецтв. Колектив науковців під керівництвом Б. Юсова вирішував проблеми інтегрованого навчання, в основі якого лежить «поліхудожнє» освоєння мистецтва дітьми [46, с. 280]. Цього ж року вийшов у світ

посібник на допомогу вчителям образотворчого мистецтва, де подавалася методика правильної організації й проведення уроків, пробудження у дітей почуття прекрасного, формування навиків образотворчої діяльності [45].

«Перебудова» оголила проблеми культури в суспільстві, у нових умовах першочергового значення набули питання моралі, злочинності, негативного впливу масової культури з-за кордону. З початку 1980-х років Спілка художників СРСР висунула альтернативну до попередніх, багатоступеневу загально розвиваючу програму-концепцію поглибленого вивчення мистецтва у школі Бориса Неменського, яка проходила апробацію в Росії та інших республіках. У ній, на відміну від попередніх, була нова система вивчення мистецтва, прогресивні підходи та ідеї. У початкових класах школи передбачали поєднання уроків образотворчого мистецтва і трудового навчання. У своїй монографії «Мудрість краси» автор обґрунтував «недругосортність» предмета образотворчого мистецтва серед інших у школі, вказав на його роль у моральному, духовному розвитку людини. Відомий художник і науковець заперечив твердження методистів, що «викладати малювання може людина, яка сама не вміє малювати» [28, с. 43]. Він відзначив, що методи навчання дітей необхідно вибудовувати на основі знання специфіки мистецтва й психології творчості, уникаючи на уроках безпорядків, рутинної зашореності стереотипами, які спричинює нетворчий, «репродуктивний» стиль життя. Мистецтво загалом, підкреслює Б. Неменський, звикли сприймати як розвагу, заповнення вільного часу, тому воно опинилося на одному рівні з футболом, – це, мовляв, видовища. Подібна дезорієнтація людини в життєвих цінностях, особливо з дошкільних, шкільних років – тривожний сигнал. Якщо в людини нерозвинена, несформована здатність співпереживати, співчувати – а саме ці властивості, передусім, виховує мистецтво своєю суттю, – то це прямий шлях до бездуховності, жорстокості. Програма естетичного і художнього виховання Б. Неменського ставила

завдання – залучення всіх без винятку школярів до занять. За його концепцією мистецтво не є самоціллю, а виступає лишень засобом формування духовної культури, культури почуттів, гуманного ставлення до природи, суспільства, матері, дитини, людей праці і т.д. Вчителі та учні сприйняли цю позицію педагога із захопленням тому, що це була програма духовного здоров'я. Жодна наука не здатна сформувати культуру почуттів, вона може лише описати пояснити їх як явища. Лише філософія може передати ставлення людини до світу, але для дітей вона непосильна. Мистецтво доступне навіть малюкам і не тільки як краса, але як багатівіковий досвід поколінь і саме для передачі цього досвіду і виникли мистецтва. Розглядання картин допомагає зрозуміти, що мистецтво – це праця душі, це історія боротьби добра і зла, високого і низького. Вчителі і батьки повинні перейматися, яку духовну культуру, який світ вони передають дітям. Краще, стверджував художник-педагог, коли прекрасне подається в комплексі (образотворче мистецтво, музика, хореографія, поезія і т. п.). Позитивні тенденції нагромаджуються довго, а загубити їх може одне покоління. Сила мистецтва – у формуванні духовно здорового суспільства. Цього неможливо навчитися, здати як математику чи географію. Шлях у мистецтві – це шлях самовдосконалення – важкий і довготривалий. Однак, якщо поступово і постійно, крок за кроком, входить в мистецтво: читати, думати, слухати мелодію флейти, спостерігати красу квітки, натюрморт на полотні, то це робить добрішим і мудрішим кожного. Програмою Б. Неменського передбачені конкретні завдання, що розвивають чуття прекрасного, оволодіння образотворчою грамотою в процесі малювання з пам'яті, з натури, виконання конструкторських, декоративних завдань. У програмі робився акцент на виховання емоційно-чуттєвої сфери дитини, формування понять добра і зла, відображаючи, як на той час прогресивні ідеї, мала підтримку у багатьох учителів. Наукові напрацювання Б. Неменського та інших врахували програми написані після 1991 року.

В Україні навчання образотворчого мистецтва в початкових класах загальноосвітньої школи проводилися за посібниками і альбомами М. Кириченка, В. Проців, В. Вільчинського, К. Щербакової, в педагогічних училищах методику образотворчого мистецтва викладали за підручниками І. Глинської, І. Бучинського, М. Солом'яного, Е. Шорохова, Г. Бєди та інших. Окремо відзначимо підручник І. Глинської [3], в якому автор висвітлила питання образотворчої грамоти і методики викладання мистецтва в початкових класах з урахуванням вікових особливостей розвитку дітей, психології сприйняття й відтворення ними в малюнках навколишнього світу. Підручник рекомендує основні види й техніки робіт, що використовуються на уроках образотворчого мистецтва.

В Івано-Франківському педагогічному інституті ім. В. Стефаника на спец. «вчитель початкових класів» в 70-х ХХ ст. викладали М. Більчук, О. Попов, М. Фіголь. Знаними вчителями образотворчого мистецтва на Прикарпатті стали: М. Йосипенко, Я. Оленюк, Л. Мельник, М. Гrepиняк, О. Бойкевич, які практично доводили необхідність образотворчого мистецтва і його роль у вихованні та розвитку учнів. У школах Івано-Франківщини навчання і виховання розвинулося на ґрунті мистецьких традицій регіону. Так у селі Яворові Косівського району (директор, заслужений учитель України Петро Лосюк [21]) вивчають різьбу на дереві, бондарство, вишивку, ліжникарство. В Івано-Франківську тривалий час в середніх школах працювала вчитель-методист, художниця Катерина Медвідь. Їх багатий педагогічний досвід і програми перейняли інші вчителі. Відомі педагоги розробили теоретичні засади виховних можливостей декоративно-прикладного мистецтва та експериментально підтвердили необхідність і доцільність поєднання мистецтва й творчої праці в навчальному закладі.

З відкриттям в Одеському та Івано-Франківському педагогічних інститутах художньо-графічних факультетів, із захистом дисертацій з історії педагогіки та методики

викладання образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва в Україні покращилась навчально-методична, наукова робота. Випускники цих закладів позитивно вплинули на якість викладання предмета, удосконалення програм у школах тощо. З 1990 року в педагогічних училищах почали набір студентів на спеціальність «Образотворче мистецтво». І, хоча підвищився інтерес дослідників до проблем художньої освіти та спостерігається збільшення кількості навчальних підручників з образотворчого мистецтва, проте рішучих кроків для вирішення проблем естетичного виховання в школі ще не зроблено. Образотворче мистецтво викладають лише до сьомого класу і незначну кількість годин.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Між прихильниками яких напрямків навчання дітей, підготовки вчителів і стилів точилася боротьба в мистецтві після 1917 р.?
2. Яких поглядів на творчий розвиток дітей дотримувалися А. Бакушинський і Ф. Шміт?
3. Система підготовки художників, вчителів і творчий метод Д. Кардовського.
4. К. Юон про міжпредметні зв'язки на уроках образотворчого мистецтва.
5. Проблеми художньої творчості дітей і наслідки спрощеного підходу до мистецтва у 30-х роках ХХ ст.
6. Які тенденції розвитку професійної і загальної художньої освіти в різних типах навчальних закладів 50-60-х років.
7. Проведіть аналіз книг Є. Фльоріної і Н. Сакуліної.
8. Які методи навчання малювання і критерії оцінювання творів домінували у радянських школах.
9. Які програми і види діяльності переважали на уроках образотворчого мистецтва в школі.
10. Порівняйте педагогічні концепції Н. Ростовцева, В. Кузіна і Б. Неменського.
11. Теорія художнього виховання Б. Юсова і її основні засади.
12. Аналіз підручників і програм за якими навчалися в українських школах.
13. Кого з відомих педагогів-художників в Україні можете назвати?

1. 2. 4. Художня освіта в умовах незалежності України

Після розпаду СРСР навчальні заклади не мали належного забезпечення науковою, навчально-методичною літературою, а те що виходило раніше за змістом і формою здебільшого не відповідало новим вимогам. У кінці 90-х минулого століття викладачі і студенти орієнтувалися переважно на дослідження львівських і київських науковців. Поява нових українських підручників була як ніколи на часі. Видавництво «Світ» у Львові 1992 р. випустило для студентів вузів підручник «Декоративно-прикладне мистецтво» (Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є.) [2], який був затребуваний.

Сучасне бачення проблем художньо-естетичного виховання в школі і шляхи їх вирішення пропагують автори посібника для 1-7 класів за ред. Г. Полякової [36]. Вони обґрунтували наукові підходи в моделюванні та організації навчально-виховного процесу, наводять календарно-тематичне планування відповідно до семестрової структури навчання та тематичної атестації за 12-ти бальною системою оцінювання. Серед кращих сучасних розробок програма й підручники для початкової школи, затверджені Міністерством освіти України, авторів Л. Любарської [24], М. Резніченко, О. Протопопова [25] та інших.

В останні десятиліття вийшло чимало посібників з основ образотворчої грамоти: «Художні техніки у школі». Київ, 1997, (Антонович Є., Проців В., Свид С.), «Композиція: творчі основи зображення». Тернопіль, 2005, (Яремків М.), окремих видів народного декоративно-прикладного мистецтва, серед яких: Методичний посібник «Писанка». Дрогобич, 2001 (Кузан Н. та ін.), «Основи петриківського розпису». Харків, 2003 (Ружицький В., Малиніна А.), «Український народний декоративний розпис». Київ, 2006 (Кириченко М.), «Мистецтво витинанки та аплікації». Тернопіль, 2006, «Український декоративний розпис». Тернопіль, 2007, (Мельник В.) та інші вивчення різних видів.

Посібник для вчителів «Методика навчання мистецтва у початковій школі» (2006), Л. Масол та ін. написаний відповідно до програми інтегрованого курсу «Мистецтво» у початковій школі. Автори відзначають, що всупереч психологічним особливостям учнів початкової школи, навчання переважно орієнтоване на розвиток раціональних механізмів мислення і вербальних здібностей, без врахування емоційно-образного їх сприйняття. Вони звертають увагу вчителів на те, що музика, образотворче мистецтво, хореографія, кіно пов'язані у єдиному просторі художньої культури. Нехтування цим веде в подальшому до згасання у дітей молодшого шкільного віку асоціативного сприйняття інформації, розвитку фантазії, творчої уяви. Обґрунтовуючи доцільність інтеграції предметів естетичного циклу, у підручнику наголошується, що на даний час недостатньо мати доступ до світових інформаційних ресурсів, а треба бути готовим до адекватного їх розуміння і тлумачення, критичного осмислення і конструктивного застосування знань на благо, а не на шкоду людині. Тобто – виробити у дітей духовний імунітет проти можливих руйнівних впливів техногенного соціуму [26, с. 5]. Уникнути в майбутньому подібних негативних явищ в початковій школі допоможуть нові педагогічні стратегії опанування технології інтегрованого навчання і поліхудожнього виховання учнів.

Одним із кращих сучасних навчальних посібників в Україні є «Декоративно-прикладне мистецтво у школі. 1-7 клас» О. Ковальова [13]. У ньому розкрито шляхи і методи навчання учнів декоративно-прикладного мистецтва, естетичного виховання, запропоновано формуванню творчих здібностей дітей засобами народного мистецтва рідного краю. Автор визначив шість основних етапів декоративної роботи: 1) емоційне сприйняття творів народних майстрів; 2) пізнання їх художніх особливостей; 3) знайомство з історією та етапами розвитку декоративного мистецтва; 4) поглиблення уявлень про художній образ; 5) порівняння творів народного мистецтва з творами професійних майстрів; 6) художня

практика учнів на основі естетичного засвоєння народної творчості і дійсності. Автор підкреслив, що твори майстрів українського народного мистецтва відображають самобутність і художній геній народу; його поетичність, фантазію, образне мислення, психологію загалом, розкривають кращі риси характеру – сміливість, гуманність, чесність і оптимізм.

В. Кардашов у праці «Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва» висвітлює особливості розвитку художньо-творчої активності учнів як основу виховання духовності, поваги та любові до мистецтва, художньої культури, можливість повноцінного інтелектуального розвитку та адаптації особистості до нових умов розвитку суспільства [9, с. 6]. Автор вказав на важливі аспекти концепції гуманізації суспільства та школи, розкрив педагогічну модель реалізації програми розвитку з врахуванням вікових особливостей учнів загальноосвітньої школи. Висвітлюючи проблеми шкільної освіти, джерела та складові художньо-творчої активності учнів В. Кардашов дослідив архетипи образотворчого мистецтва, спрямовані на процес розвитку особистості і сприяють розкриттю природної обдарованості учнів загальноосвітньої школи у різних вікових періодах. Він підкреслив на важливості при підготовці вихователів дошкільних навчальних закладів, учителів початкових класів та образотворчого мистецтва не тільки методичного, а й теоретичних курсів: філософії, психології, антропології [9, с. 7]. Автор сподівається, що «постлівопівкульна» соціально-педагогічна проблема, як важка спадщина колишньої освіти піде в небуття, а її місце посяде теорія, спрямована на розв'язання довічної проблеми адаптації людини у природі й суспільстві, де вирішальне значення буде мати тісний зв'язок уроків мистецтва з життям конкретної дитини [9, с. 42]. Педагоги щоразу більше починають розуміти, «що естетичне виховання – це не лише результат зовнішнього, усвідомленого і спланованого впливу на людину, а факт його буття, феномен його унікального

життя. Зникла потреба доводити, що свідомі зусилля творення художнього образу це лише певна, але не визначальна частина цієї субстанції» [9, с. 41].

Водночас в Україні існує проблема підготовки фахівців-художників для дошкільних закладів і початкової школи, низький рівень матеріально-технічного забезпечення тощо. Без розуміння важливості питання і належної матеріальної, науково-методичної підготовки шкіл з боку органів освіти і владних структур на позитивне вирішення проблеми годі сподіватися. За висловом В. Кардашова, вчителю належить здійснювати естетичне виховання, художньо-творчий розвиток, піднімати духовність нації і «наріжним питанням школи завжди залишається виховання любові до всього, що оточує людину: любові до Бога, любові до України, любові до ближнього, любові до мистецтва. І це не можна змусити любити, цього треба вчити. Не можна змусити любити високе мистецтво і насильно заохочувати до нього, бо воно торкається душі лише тих, хто почув його поклик <...>. Здорова культура не може обминути певні стадії розвитку, не набувши певних якостей» [9, с. 11].

Актуальні проблеми теоретико-методологічних та методичних основ використання засобів мистецтва в навчально-виховному процесі студентів вищих технічних навчальних закладів висвітлює П. Коваль. Вузьке й обмежене спрямування підготовки майбутніх фахівців технічного профілю, на його думку, веде до значних втрат в освіті й культурі, погіршення моральної і соціальної ситуації і як наслідок відсутність економічних, політичних, культурних зрушень [12, с. 7].

Значний досвід викладання художніх дисциплін має І. Пастир. У своїх працях він висвітлює принципово важливі проблеми навчання основ композиції, креативного становлення майбутніх учителів, універсальності знакової системи немовного спілкування, зв'язок мистецтва із закономірностями діяльності людини, шляхи становлення фахівця у візуальному мистецтві та ін. [32, 33].

Поява нових підручників і посібників укладених здебільшого педагогами: «Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі» – за редакцією Г. Сухорукової (2010) [42], «Декоративно-прикладне мистецтво з основами дизайну» – Н. Луцан (2010) [24], «Образотворче мистецтво з методикою викладання у початковій школі» – О. Красовська (2012) [18] та ін. сприяє забезпеченню відповідних курсів.

Отже, розвиток художньої освіти і методів навчання відбувається протягом всієї історії розвитку освіти, науки і мистецтва. Він тісно пов'язаний із суспільними відносинами, розбудовою системи шкіл, впливом народного і професійного мистецтва, творчістю визначних педагогів, художників та мистецтвознавців. Використання їхнього досвіду у процесі підготовки вчителів художніх дисциплін, особистий приклад – вміння співати, грати, малювати має неабиякий позитивний вплив на дітей, формування їх світоглядних і професійних компетентностей.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Окресліть тенденції і теорії мистецької освіти періоду незалежності України.

2. Які актуальні проблеми навчання і виховання та реформування освіти та рівень матеріально-технічного забезпечення сучасних шкіл?

3. Проаналізуйте новітні підручники і програми з образотворчого мистецтва для студентів і вчителів загальноосвітніх шкіл, зокрема Л. Масол, О. Ковальова, В. Кардашова та ін.

Література

1. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття: Навчальний посібник [Т. К. Завгородня, З. І. Нагачевська, Н. М. Салига та ін.] – Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ «Плай», 2008. – 480 с.
2. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посібник для студ.

вузів. Львів : Світ, 1992. 273 с.

3. Глинська І. П. Изобразительное искусство: Методика обучения в 1-3 кл. – К.: Рад. школа, 1987. – 111 с.
4. Гнатюк М. В. З історії художньої освіти і методів навчання / Обрії: Наук.-педагогічний журнал. 2010, – С. 29-35.
5. Голод І. В. Мистецькі студії у Західноукраїнському краї / Вісник Львівської академії мистецтв. – Випуск 8. – Львів, 1997. – С. 56-60.
6. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995. – 480 с.
7. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина: В 10-и т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955-1984. – Т. 1-10.
8. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1983. – 178 с.
9. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів – К.: Видавничий дім «Слово», 2007. – 296 с.
10. Кириченко М. А. Історія розвитку методів навчання образотворчого мистецтва в Україні (1917–1991рр.) // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції: 1-2 квітня 2004 р. / Уклад. Л. П. Макаренко, М. С. Севастюк, О. П. Симоненко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – С. 115-117.
11. Коваленко Є.І., Белкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Уклад. і автори вступних статей Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. Заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навч. літератури, 2006. – 664 с.
12. Коваль П. М. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів засобами мистецтва : монографія : за ред. І. Зязюна. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2012. 316 с.
13. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. 1-7 клас: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 144 с.; іл. 52 с.
14. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т. 1. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
15. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – 576 с.

16. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ–ХХ століття: Навч. посібник. – Львів: Студії, 1995. – 121 с.
17. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва. Методика художнього виховання дітей. – К.: Кондор, 2006. – 198 с.
18. Красовська О. О. Образотворче мистецтво з методикою викладання у початковій школі [навч. посібник]. Львів : «Новий світ 2000», 2012. – 292 с.
19. Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: Навч. посібн.: У 3 ч. / Передмова проф. В. Скотного. – Ч. І. – Львів: Світ, 2003. – 256 с.
20. Кузин В. С. Психологія: Учебник. – М.: Высш. школа, 1974. – 280 с.
21. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах: Учеб. пособие для педучилищ. – М.: Просвещение, 1984. – 319 с.
22. Лосюк П. В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. – К.: Рад.школа. 1979. – 64 с.
23. Лукіянович Д. Виставка домашнього промислу в Коломиї // Неділя. – Львів, 1912. – №37. – С.1-2; №38 – С.4-7; №39. – С. 6; №40. – С. 1-4; №42. – С. 3-5.
24. Луцан Н. І. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну : навч.-методичний посібник. – 2-ге вид. – Київ : Вид. дім «Слово», 2010. – 170 с.
25. Любарська Л. Т., Резніченко М. І. Образотворче мистецтво. Підручник для 1-3 класів. – К.: Форум, 2002-2003. – 112с., 127с., 112 с.
26. Любарська Л. Т., Резніченко М. І., Протопопов О. М. Образотворче мистецтво: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів України. 1-4 класи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 52 с.
27. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В.Руденко. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
28. Неменский Б. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
29. Овчінников В. Історія книги: Еволюція книжкової структури: Навч. посібн. – Львів: Світ, 2005. – 420 с.: іл.

30. Островський Г. К вопросу о Кременецкой художественной школе // Сов. славяноведение. – 1969. – № 5. – С.80.
31. Панькевич Ю. Маляр і природа // Неділя, 1911. – Ч. 8 – С. 7; Ч. 9 – С. 2-3; Ч. 10 – С. 6-7; Ч. 14 – С. 4-5.
32. Пастир І. В. Основи композиції образотворчого мистецтва : навчально- методичний посібник для студ. гуманітарних худ.-графічних ф-тів. Одеса, 2013. 273 с.
33. Пастир І. В. Творче становлення фахівця у візуальному мистецтві : навчальний посібн. для студ. вищих навч. закладів. Ізмаїл, 2013. 217 с.
34. Пачовський В. Українознавство у вихованні молоді // Перший Український Педагогічний Конгрес. – Львів, 1938. – С. 89-114.
35. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения в 2-х т. Т. 2. / Под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – 116 с.
36. Полякова Г. А. та ін. Образотворче мистецтво, 1-7 класи: Навчально-методичний посібник для вчителів. – Харків: Скорпіон, 2001. – 160 с.
37. Ростовцев Н. Н., Соловьев С. А. Техническое рисование: Пособие для студ. худ.-граф. фак. – М.: Просвещение, 1979. – 159 с.
38. Ростовцев Н. Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: учеб. для студ. худ.-граф. фак. пед. ин-тов. / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1980. – 239 с.
39. Ростовцев Н. Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка. – М.: Изобр. Искусство, 1983. – 286 с.
40. Січинський В. Ужиткове мистецтво у системі мистецького виховання // Перший Український Педагогічний Конгрес 1935. – Львів: Наклад. т-ва «Рідна школа», 1938. – С. 134-142.
41. Струхманчук Я. Виставка рисунків учеників академічної гімназії у Львові // Ілюстрована Україна. – Львів, 1913. – Ч.13, 14. – С.14-16.
42. Сухорукова Г. В., Дронова О. О., Голота Н. М., Янцур Л. А. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі. Підручник. За заг. ред. Г. В. Сухорукової. – К.: Вид. Дім «Слово», 2010. – 276 с. іл.
43. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. / Редкол.: В. Н. Столетов та інші. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 2. Проблеми

- руської школи / Уклад. і підгот. до друку Е.Д. Днепров. – За ред. А. І. Піскунова. – 360 с.
44. Цимбалюк О. «Труд» – жіноча кравецька школа. – Львів: СП «Бак», 1998. – 56 с.
 45. Юсов Б. П., Семенова М. Н., Перский Г. С. и др. Изобразительное искусство в начальных классах / Под ред. Б. П. Юсова, Н. Д. Минц. – Минск.: Нар. асвета, 1986. – 167с.
 46. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 281 с.
 47. Tor Jozef. Podrecznik do nauki rysunku. – Myslowice – Krakow, 1931. – 190 s.

Дитина, якщо можна так висловитися, думає формами, фарбами, звуками і відчуттями взагалі, і той даремно і шкідливо змушував би природу дитини, хто захотів би думати по іншому.

К. Д. Ушинський

Щоб дитина стала розумною, кмітливою, творчою людиною потрібно з раннього дитинства дати їй частя художнього бачення світу.

В. О. Сухомлинський

1. 3. Психолого-педагогічні і композиційні особливості малюнків дітей молодшого віку

Діти за своєю природою є художниками і малювання одне із найулюбленіших їхніх занять. Проте дорослі часто недооцінюють природні потреби дітей в малюванні, як свого часу ігнорували дитячі ігри та забави. Давно відомо, що психіка людини, обмеженої в творчій діяльності та грі змалку, розвивається не повноцінно («як дитина бавиться – так вона буде і працювати»). Образотворче мистецтво – малювання, ліплення, аплікація, декорування і конструювання та будь-яка інша творча діяльність мають

певні психологічні закономірності позитивного впливу на розвиток дітей. Про них довідуємося з праць таких дослідників як: А. Бакушинський [25], Л. Венгер [4], А. Венгер [5], Л. Виготський [6], М. Гнатюк [7], Е.-Л. Дам [8], Дж. Ділео [9], В. Кардашов [10], М. Кириченко [11], Т. Комарова [12], В. Котляр [13], Н. Кряжева [14], Е. Макарова [15], К. Маховер, А. Мелік-Пашаєв [16], В. Мухіна [17, 18], З. Новлянська [16], Ж. Піаже [19], Ю. Полуянов [20], В. Роменець [21], С. Русова [22], Б. Стебельський [23], В. Сухомлинський [24], Н. Фоміна [25], Й. Тор [28], Р. Хайкін [26], Б. Юсов [27] та інші, які відзначилися новизною поглядів на художню творчість, навчання і виховання мистецтвом, техніки малювання тощо. Дослідники прийшли до висновку, що малювання має біологічний зміст і дитинство є періодом становлення фізіологічних і психічних функцій, а отже – це один із шляхів виконання програми вдосконалення організму [26, с. 39]. У 20-х роках ХХ ст. Анатолій Бакушинський визначив і науково обгрунтував значення мистецтва в духовному, інтелектуальному і естетичному розвитку дитини, пріоритетні види діяльності для кожного віку, взаємозв'язок процесів естетичного сприйняття і різноманітних форм творчості в становленні особистості [25, с. 5]. А Джон Ділео та інші підтвердили, що малюнки дітей являють собою зображення, а не відтворення, що вони виражають внутрішній, а не візуальний реалізм. Малюнки характеризують перш за все саму дитину, а ніж певну предметну модель, оскільки в зображенні присутні як емоційні, так і пізнавальні елементи [9, с. 13-14]. Проте, чимало педагогів, вихователів і батьків, не зважаючи на актуальність теми, недооцінюють значення дитячої творчості і не мають належної кваліфікації у питаннях художнього розвитку дітей, тому є потреба її висвітлення.

Образотворча діяльність дитини на початках нагадує бабання та примітивне мистецтво прадавніх культур (пам'ятки, плани місцевості з Єгипту, Малої Азії і Греції). Витвори давніх художників, народних майстрів і дітей мають

багато спільного (лінійний, кольоровий малюнок і пластика, своєрідне трактування образів тощо). Проте у малюнках дітей більше схематизму, відсутній перехід від натуралізму до символізму, бракує технічних навиків, глибокого і логічного відчуття контрасту, інколи кольору, загалом вони бувають формальними і їх не можна ототожнювати. Діти перебувають в процесі активного розвитку і на певному рівні уявляють предмети та сприймають світ органами чуття.

Дослідники звернули увагу що у ранньому дитинстві розвиток малюнку відбувається у певній послідовності і містить такі загальні етапи: дообразотворчий етап, етап впізнавання предмету у випадкових лініях і етап задуманого зображення [4, с. 56]. На першому дообразотворчому етапі розвитку малюнку (2-3 років) у своїх «кара кулях», сувоях ліній, ламаних і прямих, рисочках та крапках дитина не бачить ніякої подібності з предметами. Вона засвоює предметні дії з олівцем, який на папері залишає сліди. На другому етапі дитина (4-5 років) починає розпізнавати у своїх „малюнках» конкретні предмети. На третьому етапі (5-7 років) діти вже задумуються над тим, що будуть зображати й про це говорять. Діти цього віку здебільшого малюють узагальнено. У процесі розвитку дитини в малюнку ми бачимо «каракулі», «макарони», «головоніги», «узагальненість», «прозорість», «типологію», «схематизм», «домальовування деталей» та інше. Сфера емоцій і фізичний стан дітей, як і розумові здібності загалом, відповідають віку і їх графічним неоднорідним можливостям.

Для немовляти на початках предмети видаються розпливчастими та незрозумілими плямами. Дитина бачить контрастні (світлі і темні) тони, не розрізняючи кольорів. Найперше починає реагувати на більш яскраві кольори (жовтий, оранжевий, червоний), згодом око дитини стає більш чутливе й до темних кольорів – синього, фіолетового та їх відтінків. Поступово розвивається здатність реагувати і на менш насичені відтінки кольорів, яка у дорослих з віком притуплюється.

Око також є органом сприйняття простору, за допомогою якого доросла людина бачить об'ємні предмети. Немовлята не володіють відчуттям простору, тож у процесі їх розвитку цю здатність необхідно сформуванати. Поступово очі дітей налаштовуються на сприйняття форми. Найперше вони відрізняють контури округлих поверхонь і прості лінії, потім плями, які більше або менше узагальнені (синкретичні) – коло, овал, багатокутник, чотирикутник, трикутник. Проте 1-2-річна дитина не усвідомлює побачене, нездатна його визначити й назвати. Вона розрізняє предмети завдяки розвиненій інтуїції. Нестійка увага і мінливість вражень не дозволяють адекватно реагувати на форму. З появою нового досвіду, набуттям навичок розпізнавання геометричних фігур діти починають реагувати на світлотінь та об'єм предметів.

Малювати дитина починає, як правило, з другого року життя. Саме тоді подібна діяльність для неї має особливо важливий (біологічний) зміст і перші її спроби відзначаються імпульсивністю. Дитина не прагне зобразити щось конкретно, їй просто подобається махати руками в ритмічному такті й окреслювати дуги різної довжини не відриваючи руки від площини паперу. Ритм є першим організатором її «малюнків-каракулів». Дитині невідомо, що сама лінія може виражати настрої і передавати хвилювання душі. Певними рухами вона малює риси, крапки і кільця, в яких згодом починає вбачати особисто створений образ – впізнавати конкретні істоти, предмети: людину, метелика, комара, пташку, коника, горнятко тощо. «Каракулі» є містком між уявою-дією і уявою про зовнішній вигляд речей, особливо на дообразотворчій стадії, коли активно формується координація і погодженість зорової і рухової системи дитини [20, с. 13-14]. Дообразотворчий період діяльності дітей дослідники називають прямою взаємодією олівця і паперу. Ця діяльність наскрізь предметна: дитина виконує малюнок так само, як і робить кульку з глини. Змістом цієї діяльності є обробка поверхні аркуша без якої-небудь наступності [27, с. 107].

У трьохрічної дитини нестача запасу образів приводить до однакового трактування різних об'єктів, які мають багато спільних ознак. Той же однотипний «головоног» часто зображує живу істоту і сонце. Це період *символізму* в дитячих малюнках, які зазвичай далекі від досконалості: вони спрощені, умовні, непропорційні, однак ширі, кумедні й наївні. Дитина малює не так як бачить предмет, чи як він виглядає насправді, а те що знає й уявляє про нього. Зображуючи здебільшого заокруглені форми, згодом у них вбачає живі істоти і радіє, що може створювати певні образи. Намаганням малювати щось, дитина ідеалізує образ, основну ідею, внутрішню модель, схематично розчленовує на основні елементи. Дослідники називають це *інтелектуальним реалізмом*, на відміну від *візуального реалізму* у дорослих [9, с. 12]. Цей перехід властивий не тільки малюванню, він (на думку Ж. Піаже) характеризує всі психічні процеси дитини. Окремі дослідники погоджуються, що малюнок – це скоріше психічна реальність, аніж зорове спостереження, в якому присутні як інтелектуальні, так і емоційні прояви.

Якщо дитина зростає в благополучній сім'ї, де немає місця тривогам, її інтелект не заангажований і малюнки орієнтовані більше на оточуюче середовище, аніж на себе та свої проблеми. Малюнки влаштованих дітей надзвичайно подібні, а малюнки дітей з емоційними проблемами особливо різняться, оскільки кожний по-своєму розладнаний. Перехід в малюнку від емоційного до стадій є проявами зрілості.

Малюнки дітей 4 років часто нагадують схеми, тому фахівці цей період називають «*стадією схем*» [20, с. 115]. Схематичні малюнки діти виконують до 10-12 років, інколи автоматично, для самовираження. Часто тварини виглядають однаково й поміж них важко виділити, де є насправді кінь, корова чи собака. Для дитини важливі певні типи (тварин чи людей): тато, мама, дідусь, сестра і т. д. В узагальненій формі окреслює й рослини (квіти), до кінця не усвідомлює намальоване. Уподібнення деталей у малюнку психологи називають *асиміляцією* [21, с. 53].

Численні лінії на папері часто нагадують топографічну карту і відображають пошук просторовості. Малюючи предмет чи квітку, дитина уявляє тільки ту ділянку зображення, де водить олівцем. До п'яти років перераховує всі зображені нею предмети і пояснює словами зв'язки між ними. Невдовзі діти починають враховувати верх і низ аркуша. Низ – земля, море, підлога в кімнаті, тобто основа для зображень в одну лінію, верх – небо. В одному варіанті малюнки нагадують фриз будинку; в іншому – листок паперу служить поверхнею землі, на якій розташовані об'єкти, які ми бачимо з висоти. Діти дошкільного віку скоріше конструюють образ, аніж створюють цільне композиційне зображення. Вони сміливо поєднують в малюнках непоєднуване: різні події, міста, час немов у казці. З часом спосіб дії поступово змінюється – від розділеного й непослідовного до організованого й цілісного. Важливого значення набуває заповнення простору листка, організація робочого поля і поєднання різних зображень. Діти не малюють для когось – це їхнє життя і бачення.

У період перших образотворчих спроб помічником дитини стає мова, яка супроводжує її під час цієї діяльності. Мовлення пов'язане з надважливими психічними функціями – зором, руховою координацією і мисленням; малювання не тільки розвиває ці функції, а й допомагає дитині справитися з щоденним засвоєнням інформації і на кінець – це важливий інформативно-комунікаційний канал [26, с. 39]. Намальовані знаки є символами образного графічного мовлення і вказують на те, що дитина хоче висловити. Перші *ритмічні розчерки і мазанина* подібні неартикульованим звукам, викрикам дитини; період *символізму* – періоду складів і скорочених виразів; *схематичний* малюнок відповідає періоду словосполучень і побудови простих речень, *ідеопластична* схема вказує на егоцентричне мислення; *фізіологічний* малюнок – період міркування й абстрактного мислення. Створення образу супроводжується переживанням, включенням сфери емоцій. Дослідження фізіологів довели,

що в період активної образотворчої діяльності – від стадії «каракулів» і до 9-10 років, процес малювання переважно пов'язаний з активністю мовних відділів мозку, і малюнок відображає той рівень узагальнення, котрий дитина може розумово досягнути [20, с. 21]. Розвиток дітей у цей період залежить від активності і навичок роботи з різними предметами, які засвоюють в процесі гри і наслідування.

Для старших дошкільнят важливе значення мають рольові ігри, які в процесі образотворчої діяльності сприяють створенню образів, подій і мало чим відрізняються від «творчої гри» – важливого новоутворення кінця дошкільного віку. Загалом малювання є образотворчою модифікацією гри з усіма властивими їй рисами: вживанням і перенесенням у ситуацію, наслідувальним характером, симпатійною уявою. Дитина створює інший світ, у якому вона повний володар речей, людей, ситуацій. Проте малювання не обмежується лишень визначеннями, дитяче малювання є ігровим видом творчості. І якщо змістом малюнка є гра, то його форма – естетичне освоєння дійсності. У грі дитина переноситься в естетичне і живе в ситуації малюнка, як у дійсному світі [21, с. 62]. Образотворча діяльність цього періоду заслуговує особливої уваги, оскільки має визначальний вплив на формування здібностей дорослої людини [20, с. 58, 59].

Малюнки дітей дошкільного віку мають свої особливості. В одних спрощений стандартний набір елементів (немов за зразком – хатка з дахом, віконцем, димарем і димом), в інших – яких кваліфіковано навчають техніки малювання й звертають увагу на характер зображуваних предметів, враховуючи психологічні та вікові особливості, вони більш різноманітні і досконалі. Загалом малюнки дітей відповідають їх словниковому запасу і розвитку мовлення.

На шляху до перших зображень від дитини не варто вимагати правильного лінійного окреслення конкретних об'єктів, а тим більше заставляти зображувати те, що вона не хоче. Нав'язавши техніку виконання і мотив можна відбити

бажання від улюбленого і важливого заняття. Тож необхідно створити ситуацію захоплення їхньою роботою – радість творчості для дітей найголовніша. Більше важливим є об'єкт зображення, як сам процес виконання малюнку, його барви (шпали колії різнокольорові неначе орнамент). Дітей приваблює діяльнісна і маніпулятивна сторони, а ніж образотворча. Про цілісний підхід в педагогіці наголосив В. Кардашов: «Метод вільного малювання – основний на перших етапах дитячої творчості. Це означає, що педагог не навчає дітей графічної грамоти, а навчає їх малювати відповідно до рівня їх розвитку» [10, с. 61].

Юні художники найчастіше зображують людей і тварин. Найперше звертають увагу на більшу за масою (домінуючу) частину тіла – голову, а руки і ноги додавають вкінці. Масивна голова, шия та плечі за своєю конфігурацією часто нагадують повітряну кулю з корзиною. Подібні малюнки розкривають механізм оволодіння новим зображенням. До моменту вступу до школи (здебільшого 6 років) у малюнку з'являється шия, тулуб, руки й ноги. Тож зображення людини від кола поступово переходить до овалу – основу тулуба з пальцями і стопами. Голову зображають колом або овалом, в якому рисочками, крапками позначають ніс, очі, вуха, рот. Руки часто подають окремими лініями, без конкретизації форми й точної кількості пальців, у зображуваних об'єктах відсутні пропорції. Якщо постать людини здебільшого розташовує вертикально, то звірів і птахів дитина розміщує в горизонтальному (профільному), найбільш інформативному положенні, з підкресленням характерних частин – хвоста, рогів. Водночас дітям бракує навичок у передачі форми, тому їхні малюнки спрощені, геометризовані і вони свідчать про схильність до фантазії, видумки, про намагання зрозуміти й пізнати сутність речей, предметів, істот. Передавати зображення дитині допомагають почуті назви частин тіла, про які вона довідується вперше і малюнком їх підтверджує.

Окрім живих істот діти передають предмети, будинки, квіти, дерева, інструменти, посуд тощо. У малюнку будинку

дитина насамперед передає прямокутник (зруб), пізніше додає трикутник або трапецію (дах). На стінах найперше позначає двері й вікна, на даху – димар. Дерево починає зображувати зі стовбура з корінням, крону малює кулястої форми або окремими гілками. Малювання квітки починає зі стебла й закінчує дрібними елементами (листочками, пелюстками). У молодшому віці діти відзначаються допитливістю і полюбляють розбирати (машинку, будильник) на частини. Їм складно передати конструкції безпосередньо в матеріалі, зате доступно відтворити їх лініями, штрихами, плямами, які є засобами передачі зображення. На перший погляд малюнки для нефахівця видаються примітивними, проте вони відображають певний рівень розвитку дітей і свідчать про намагання використати розумові здібності й набути найпростіших технічних навичок.

Діти часто підкреслюють індивідуальні риси зображуваних об'єктів чи суб'єктів, акцентуючи увагу на величині й формі деталей. Собаку і свиню виділяють закрученим вгору хвостом, корову й козу – довгими й міцними рогами. Кінь відрізняється від інших тварин продовгуватою головою і витягнутою шиєю, пишною гривною, високими ногами; корова – головою, наближеною до квадрата й масивним тулубом, короткими ногами, вим'ям і довгим вінікоподібним хвостом. Звертає увагу дитина і на другорядні деталі: наприклад, передає піжаму, штани у смужку, закручену палицю у портреті тата чи дідуся; у сестрички підкреслює візерунок на спідничці, парасольці, хустинці; коня зображує з притаманним йому хомутом, сідлом; собаку – з нашійником, ланцюгом і т. д.

Поступово малюнки дітей стають все більш досконалими і їх автори можуть самостійно досягти певного рівня художньої творчості в залежності від зацікавленості й природних здібностей. Проте якщо надалі свідомо не керувати процесом навчання, діти зупиняються у своєму розвитку. Спрощені, узагальнені малюнки-схеми виникають у зв'язку із недостатністю спостереження, обмеженістю

світогляду, складністю асоціацій. Залежно від обраного методу навчання: малювати з натури, змальовувати за зразком чи малювати з уяви, будуть розвиватися відповідні навички. Важливим є те, що, ставлячи певну мету, дитина безпосередньо спостерігає, вивчає предмети, цікавиться природою й передає побачене та усвідомлене. Хоча малюнки є дуже приблизними, у них впізнаємо певні риси, типи людей, тварин, птахів, рослин і предметів. Дитина вільно подає просторову й часову несумісність. На одному малюнку часто зображує зиму і літо, нагромаджує різні, несумісні на перший погляд, елементи, застосовуючи фронтальне, фризове розташування [21, с. 55].

Діти живуть у на пів реальному світі – світі казок і фантазій. У їхній уяві всі предмети, які їх оточують, одухотворені, мають власні думки, що є ознакою *анімізму* [28, с. 136]. Діти наділяють старших необмеженими можливостями, уявляють їх всесильними, тому для малювання найчастіше вибирають теми із найближчого оточення: родинні сцени, знайомих людей, тварин. Діти вибудовують логіку зображення і часто додають щось від себе, як від співучасника дійства: мама готує, тато палить, котик п'є молоко, кінь тягне віз і т. д. Подібні малюнки є розповідними за змістом, близькі й цікаві дітям. Вони здебільшого відображають фантастичні, казкові сюжети, історичні події, подорожі й пригоди, які здатні собі уявити.

У 6-7 років відношення дітей до робочої поверхні змінюється: вони вже враховують чотири краї, центр і середину. Площину аркуша паперу малі художники розділяють на три частини: внизу – землю, посередині – простір, на якому дерева, хатка, люди, а зверху – небо (хмари). Фігури людей, тварин розташовані на одній лінії (на тлі неба) і часто за величиною є однаковими або більшими, ніж будинки чи дерева. Графічна активність дітей позитивно впливає на їх сприйняття і мислення, вони по-різному починають відноситися до впорядкованих і невпорядкованих малюнків. Це особливо проявляється на уроках

декоративного малювання у початкових класах, при складанні орнаментів на площині та бажанні прикрасити ужиткові речі. З часом образотворча функція в малюнках переважатиме над декоративною.

У віці 7-8 років важливу роль починають відігравати: зорова пам'ять, уява, вміння формувати образи предметів, вловлювати їх цілісність, сутність, конструкцію, сприймати навколишній світ завдяки інтуїції. Загалом у молодшому віці розрізняють *синтетичні й аналітичні* малюнки. Синтетичні – це здебільшого зображення людей і предметів, які мають форму нерозчленованого образу на головні й другорядні частини. Схильність до узагальнення дитина проявляє в процесі малювання тварин, визначаючи при цьому їх форму однією довгою лінією, контуром. До аналітичних належать малюнки складені з окремих частин: голови, тулуба, рук, ніг і близькі до схематичних геометричних фігур.

Синтетичні малюнки належать дітям з емоційно-образним типом мислення і сприймання, у яких переважає зорова пам'ять. Аналітичні малюнки виконують діти з розумовим типом мислення, вони аналізують свої зорові враження, розкладаючи їх на частини. Такі малюнки є типовими для дітей із слабкою зоровою пам'яттю і бурхливою фантазією. У малюнках дітей з емоційно-образним типом мислення проявляється певна ознака *синкретизму*, виражена у схемах і узагальнених контурах. Для розумових типів (фантазерів) властивим є зображення головних частин постаті людини з домальовуванням деталей. Загалом у малюнках рідко проявляються чисті зорові чи розумові типи. Навчання у школі поступово стирає різницю між синтетичним та аналітичним малюнком і найбільше на це впливає раціональне навчання. Фахівці стверджують, що дитячий малюнок є одним із видів аналітико-синтетичного мислення. Коли дитина малює, вона формує об'єкт або думку і оформляє їх у своєрідний графічний спосіб вислову.

На малюнках дітей початкової школи (із нормальним розвитком) розміщення рук і ніг на тулубі людини та частин

обличчя на голові, як і кінцівок та хвоста у звірів, близькі в цілому до природи. У фігури з'являється профіль голови, все більше починають виділятися деталі одягу. Руки й ноги дитина відтворює подвійною лінією, позначає відповідну кількість пальців, які рахує. Намагання передавати фігуру проявляється також піднесенням, витягуванням тіла, розставленням під гострим кутом ніг тощо. У малюнках живих істот зауважуємо згинання у ліктьових і колінних суглобах та поясі (при малюванні людей і звірів), з'являється нахил тулуба, що є ознакою руху, динаміки. У такий спосіб діти нагромаджують відомості про оточуючий світ: вивчають характер і будову істоти, предмету, фігури та засвоюють їх назви. Малюнки, побудовані на знаннях і візуальній (зоровій) пам'яті називають *ідеопластичними* [28, с. 135]. У них відсутня точна передача форми, образу зображуваної людини чи тварини.

Важливою проблемою для дітей є **передача простору**. Об'ємні предмети вони зображають на початках лише у двох вимірах: в контурному, рідше силуетному трактуванні. Дітям не відразу вдається передавати глибину й просторові властивості предметів. Їх малюнки відображають здатність до асоціативного мислення, трансформування форм, абстрагування, що вказує на психічний розвиток і особливості візуального сприйняття. Духовний світ і засвоєння практичних навичок дітьми знаходяться в процесі формування, тому малюнки спрощені й недосконалі. Дитина виразно відображає предмети й явища, які їй найбільш знайомі. Малюючи людину вона переважно показує її спереду; тварину, стілець, горняк – збоку. Легкість контурного й силуетного зображення предметів досягається завдяки образам, що виникають на сітківці ока. Візуальний апарат дітей найлегше фіксує довжину й ширину прямокутника у вертикальному (фронтальному) положенні, У малюнках знаходимо різні уявні комбінації форм. Квітку діти зображають зверху, а стебло й листки – збоку. Малюючи коробку, дитина розкладає навколо фронтальної площини всі

інші її сторони. Такі малюнки нагадують розгортки (проекти) предметів. У такий спосіб діти також зображають будинки, транспортні засоби та інші об'ємні предмети. Наприклад, на малюнку будинку ми бачимо одночасно передній (фронтальний) і бокові фасади разом із дахом та його площинами. Візок дитина малює зверху у вигляді прямокутника, в якого на боках коліщата. На малюнку горняти також бачимо одночасно бокову й верхні його грані. Малюючи пейзаж, дитина зображає дорогу однакової ширини, а в лежачому положенні обабіч дороги розміщує дерева та інші об'єкти. Подібні малюнки дуже нагадують пейзажі та постаті єгиптян, які малювали тулуб людини з спереду (у фас), голову – у профіль, а дерева – поваленими, інколи затуляючи площину басейну. Поступово оволодіваючи елементами панорамного й перспективного малюнку, діти наближаються до реалістичного зображення: втрачаються залишки предметної свідомості, вибирається точка зору, появляються прийоми затуляння, накладання, багатопланового простору, а також об'єм, пропорційність предметів. І чим більше дитина засвоює знань, наближається до «розумової правильності», тим більше її малюнки відображають *інтелектуалізоване* копіювання і тим далі вони віддаляються від дитячого мистецтва. Копіювання чуже дитячій творчості [21, с. 56].

Діти передають фронтальну площину об'ємного предмета чи будинку і бокові, часто у зворотній перспективі. З точки зору образотворчої грамоти подібне трактування спостерігаємо на картинах художників-самоуків, іконах періоду Київської Русі та Середніх віків, проте навіть такі трансформовані малюнки, як і творчість дітей загалом, через свою безпосередність та емоційну виразність, є привабливими і цікавими. Діти намагаються копіювати натуру, однак це не сліпе копіювання, а часто добавляють щось від себе. Краї паралельних ліній предметів збігаються у напрямку до особи художника, що вказує на розширення простору навколо нього. Дитина в такий спосіб показує, що вона є

головною точкою (персоною), від якої простір збільшується, розходиться на всі боки. Це своєрідний прояв *егоцентризму* дитячого мислення і не тільки в малюнках, але й у мовленні та інших видах діяльності. Наприклад у грі, вона цікавиться більше собою, говорить до себе і про себе (веде монологи), оцінює оточуючий світ, речі, людей з власної точки зору.

Для зображення предметів у тривимірному просторі необхідні вміння бачити, розуміти й використовувати правила лінійної та повітряної перспективи. Відчуття простору тренується в процесі малювання предметів різної величини в різних положеннях. Порівнюючи зображення між собою «на око», визначаємо віддаль до них і їх положення на форматі аркуша. Важливу роль у цьому відіграє властивість акомодациї кристалика ока в оцінюванні простору. Його вгнутість і опуклість залежать від того, який предмет хочемо виразніше бачити (на який звертаємо більшу увагу), і на якій віддалі він розташований – далеко чи близько. Водночас двооке сприйняття допомагає бачити об'ємність предметів та їх віддаленість від того, хто малює. Предмети, які спостерігаємо двома очима, краще сприймаємо об'єм. Дивлячись на два різно віддалені від нас предмети, наш мозок фіксує кути відхилення очних яблук, порівнюючи віддалі до предметів. Це відбувається завдяки кінетичним (м'язоворуховим) властивостям очних яблук, що інтуїтивно проявляється в підсвідомій тригонометрії. Крім цього, на сприйняття простору помітно впливають знання і розуміння закономірностей повітряної перспективи і кольорознавства. Малюнок, який викликає просторову й об'ємну ілюзію і розміщується на двовимірній площині є важким для виконання дітьми, тому не в змозі виконати його самостійно.

На 9-му році життя дитина вивчає уважніше предметно-просторовий світ. Зображаючи горнятко чи інший циліндричний посуд при вигляді збоку, вона вже передає верхню шийку і горло у вигляді відкритого овалу (чого раніше не було), проте низ часто показує ще однією горизонтальною лінією. На малюнках кубічної форми –

будинках, шафах, коробках одночасно присутні фронтальна і дві бокові сторони. Верхня горизонтальна площина стола часто передана у вигляді ромба або трапеції і не узгоджена (не пропорційна) з довжиною передніх і задніх ніг. На малюнках пейзажу діти підносять лінію обрїю (горизонту) до верхнього краю аркуша, чим обмежують передачу простору й плановості. Часто використовують прийом затуляння (накладання): елементи, котрих не видно в натурі, приміром фігури і предмети, проглядаються крізь стїну будинку. Метод накладання одних фігур на інші застосовувався ще в Стародавньому Єгипті, Греції, (як бачимо із розписів на вазах) і є першим примітивним проявом сприйняття простору та об'єму предметів, намаганням передати їх на площині. До їх розуміння людство прийшло поступово: в епоху Відродження вперше відкрили закони лінійної і повітряної перспективи, досконало освоїли світлотїньові, об'ємні можливості малюнку. Діти ж намагаються досягнути багатоплановості кількома рядами горизонтальних ліній, що відтворюють дорогу чи річку, часто піднятих вище лінії обрїю і з'єднаних. У малюнках спостерігаємо деяке зменшення будинків, дерев, людських постатей, тварин і високо піднятий над горизонтом задній план. Загалом діти молодшого віку не володіють основами перспективного скорочення. Тільки у віці 10-12 років і пізніше починають порівнювати предмети навколишнього світу з власними малюнками й бачити в них різницю. Період *фізіопластики* [28, с. 142] характерний труднощами самостійної роботи. Навіть обдаровані, здібні діти, котрі спостерігають за фотографіями й натурою, губляться в нерозумінні форми і втрачають інтерес до малювання, оскільки не мають навичок тривалих спостережень і художньо-графічного аналізу. Без кваліфікованої допомоги педагога, після невдалих спроб передати перспективу та пропорції і зіставити малюнки з натурою дитина розчаровується і втрачає інтерес до малювання, улюбленого й такого необхідного їй заняття. У молодшому шкільному віці закінчується стадія спонтанної

творчості і в подальшому діти повинні навчатися усвідомленого виконання малюнку, окрім самого процесу малювання, має з'явитися результат – викінчений твір.

Невміння надавати об'ємності малюнку дитина компенсує процесом ліплення з пластиліну, глини, конструювання з м'якого дерева, кори чи паперу, іграшок, будівель із кубиків, що приносить їй неабияке задоволення від створення реального (об'ємного) образу. Фахівці назвали цю стадію розвитку дитячих зображень *модельно-конструюючою* [17, с. 127]. На початках дитина розробляє (місить) і роздавляє глину, не створюючи конкретних форм, що можна порівняти з розфарбовуванням найрізноманітніших сувоїв і ліній. Робота з пластичними матеріалами (пластиліном, глиною) приємна дитині від дотику й руху, динаміки спостереження. Вона живе зі створеними образами, наділяючи їх реальними рисами, придумує назви тим об'єктам (грудкам), які створила, за аналогією до рисок і крапок на початковому етапі засвоєння малюнку. Далі дитина формує кульки, які у поєднанні з окремими дрібними елементами та деталями різної форми дозволяють їй створювати примітивні й фрагментарні схеми овочів, фруктів, людей, тварин в яких відсутні такі дрібні деталі: пальці, вуха та ін. Дитина надає перевагу великій формі, часто формуючи її з одного шматка глини. Ліплення з пластичних матеріалів (глини, пластиліну, піску) та конструювання з паперу, кубиків з дерева, пластмаси, виготовлення іграшок, прикрас із соломи та інших природних матеріалів так само, як і малювання в графіці й кольорі, має надзвичайно важливе значення для розумового, фізичного й емоційного розвитку.

Передавати об'єм предметів фарбами діти здатні у віці 10-12 років. Їхні спроби є несміливими: у них відсутнє логічне мислення, нестійка увага, невміння зосередитись та вибрати головне. Водночас у більшості дітей є природне відчуття кольору. Вони охоче працюють фарбами й олівцями використовуючи певну логіку: трава і листя дерев – зелені, небо й вода – голубі, сніг – білий, сонце – жовте, земля –

коричнева, троянди, маки – червоні і т. д. Їм подобаються яскраві кольори і відтінки, які застосовують переважно для передачі емоційних характеристик героїв, рідше для забарвлення предметів. У багатьох інтуїтивно розвинене відчуття кольорової гармонії, притаманне народним живописцям.

Діти молодшого шкільного віку виконують тематичні малюнки з наївністю і безпосередністю, багатством фантазії і вигадки. Їх необхідно починати з вивчення природи в натурі, практикувати екскурсії, прогулянки, під час яких знайомлять з рослинним і тваринним світом, набувають вражень тощо. Подібну методику засвоєння навчального матеріалу широко практикують в Японії. При вивченні образотворчого мистецтва дуже важливо застосовувати словесні, наочні і практичні методи навчання. Відмінних результатів у малюванні птахів, тварин, людей досягають, коли використовують оригінальні (віршовані) форми пояснення, порівняльний аналіз зображуваного, групову та індивідуальну форми організації навчання.

У старшому віці помічаємо старанність, правильність ліній, але їм бракує експресії, і, якщо немає поряд досвідченого вчителя, інтерес до малювання буде згасати, оскільки самостійні пошуки й прояви фантазії не знаходять належної підтримки і не доповнюються новими відомостями. Водночас дітям властивий потяг до прикрашання, декорування виробів, під час якого проявляються їх творчі здібності й відчуття ритму. Кожна дитина надає перевагу певній манері виконання. Працюючи над композицією пейзажу, діти розміщують елементи на форматі за їх величиною і значенням, виділяють головних героїв. Початком творчості є створений образ – уява, які виникають ще до того, як людина приступить до роботи. Поштовхом для створення образу є задум, для якого необхідні певні умови реалізації. Створювати, генерувати ідеї, не можна в результаті пасивної мрії. Дитина формує задум в результаті активної образотворчої діяльності. Для неї це не тільки забава, але і

праця особлива – художня, яка вимагає захоплення, ретельності, старанності, зосередженості. Чим старші діти, тим зростають вимоги до робіт: напруженість, організованість в роботі, здатність планувати. Діти відпрацьовують точність руху руки, погодженість її з оком, слухом, іншими органами чуття. Найперші образи дітей відкривають їм секрет зародження і розвитку надважливих здібностей людини: художнього бачення, вищих форм фантазії, інтуїції, творчої уяви [20, с. 7]. Уява – універсальна здатність, яка формується в дитинстві у процесі художньої творчості і проявляється у різних сферах діяльності людини: винаходах інженера, відкриттях вченого, новаціях робітника. Саме розвинутій уяві, завдячували: фізик А. Ейнштейн, економіст Б. Гаврилишин та багато інших видатних постатей.

Для **обдарованих дітей** доцільно застосовувати окрему періодизацію розвитку малюнку, оскільки сформовані в них вміння та навички не вкладаються в загальноприйняті рамки. У роботі з менш обдарованими дітьми необхідно застосувати методи спеціальної педагогіки для корекції здібностей. Неточна передача пропорцій зображуваних предметів пояснюється низьким рівнем знань дітей, а також нерозвиненим окоміром і зникають з накопиченням свідомих спостережень і підвищенням загального, розумового розвитку, а також при наполегливій і систематичній праці [11, с. 167]. Водночас, будь-яке наслідування особливо на ранніх стадіях дитячого малювання, не може бути прийняте без застережень. Навіть найдосконаліше копіювання є складною й важкою для дитини дією, результатом розвитку певних умінь [21, с. 50]. Більшість дітей талановиті і їхні здібності необхідно розвивати з раннього віку.

Аналізуючи малюнки дітей Йозеф Тор виділив чотири основні особливості: *експресію, репродукцію, композицію, декорацію* [28, с. 148]. Для дитини малюнок, насамперед, є творчістю в ньому відображений її внутрішній світ, загострені почуття й переживання, (малюнок може виявити агресію) експресивно переданим кольором. У мистецтві цей

напрямок відомий як *експресіонізм* (вираження). Другою характерною особливістю малюнків дітей є удосконалення й *репродуктивне* відтворення у схемах зображень предметів і явищ навколишнього світу. Побудова, розташування, оформлення нових ідей на основі відомих предметів, форм і технік називається *композицією*, яка є третьою важливою рисою художніх творів. Схильність до *декорування* – прикрашання, оздоблення – вроджена у людині, що підтверджується творчістю дітей. Названі особливості й способи самовираження в дитячому малюнку необхідно розглядати у взаємозв'язках. Вони є основою розвитку і виховання інтелекту, духовності та культури дитини, і комплексною проблемою, яку вирішують у сучасних школах та студіях. Інтуїтивні здібності дітей, в більшості, залишаються поза увагою педагогів, які надають перевагу раціональному мисленню. Це часто приводить до одностороннього ужитково-утилітарного задоволення потреб молоді людини, нехтування її духовно-емоційним і естетичним розвитком, що в майбутньому може мати негативні наслідки.

Покажемо є досвід художниці Фрідл Діккер-Брандейсової [15, с. 52], яка стала вчителем малювання в концтаборі Терезін, де створила педагогічну систему духовної реабілітації дітей засобами малюнку. Вона навчала їх композиції за системою свого вчителя із Баухауза І. Іттена, який так сформулював три етапи творчого процесу: «Пережити, усвідомити, зуміти». Фрідл відзначала, що «непережите, невідчуте емоційно, не може бути усвідомлене; неусвідомлене не може бути втілене» [15, с. 192].

Свої уроки вона розпочинала з виконання ритмічних вправ (розминки) з дітьми, за системою І. Іттена, в якій основна увага надавалася лінії, передачі нею почуттів. Метод ритмічних вправ здатний зробити самого художника і його руку гнучкими і окриленими. Завдяки подібним вправам діти позбуваються логічно точного і рутинного малювання, а набувають навиків фантазії і зосередженості, що дає імпульс

до розвитку. На заняттях діти занурювалися в інший простір, вловлювали заданий вчителем ритм і забували страхіття, які творилися за межами класу. На уроках з рисунку і композиції виводили еліпси, синусоїди, круги і криві. Робота в кольорі зводилася до складання шкали кольорів, яку використовували у композиціях, складених на основі ритму.

Відомий дизайнер, живописець і графік Фрідл володіла цілим набором виражальних засобів, тому їй було легко працювати з дітьми. Її учениця Едіт Крамер – мистецтвознавець, автор багатьох книг з лікування дітей мистецтвом. Сама Фрідл теж написала нотатки, які мають важливе значення для освіти нині. В записках «Про дитячий малюнок» вона висвітлює процеси, які відбуваються в душі дитини під час малювання, і прийшла до висновку, що мистецтво «лікує». Це давно зрозуміли ті, хто думає про дітей, – наше майбутнє! Творчість – це така ж потреба, як їжа і сон. Дитинство – це світ казок і фантазій, які допомагають подолати невпевненість. На її думку, «заняття малюванням не ставлять за мету всіх дітей зробити художниками. Вони покликані збудити і повністю використати такі джерела енергії дітей, як творчість, самостійність, пробудити фантазію, зміцнювати дані природою здібності до спостережень і оцінки дійсності... Перш за все – від творчого малювання слід сподіватися стремління до всезагальної свободи, саме в ній реалізується дитина» [15, с. 191]. «Ті знання, які нав'язані дитині вище її уяви в даний час, вона сприймає як зазіхання на свою внутрішню свободу і реагує або байдужістю, або неадекватною поведінкою».

«Якщо ми самі визначаємо шлях для дітей, які і без того розвиваються нерівномірно, ми відлучаємо їх від власного творчого досвіду. Учитель має дотримуватися найбільшої стриманості, впливаючи на учня. Навіть той, який наділений смаком і художніми здібностями, може утвердити в дитині ефектний, але примітивний спосіб малювання, передчасний «академізм»... Дитина, податлива і довірлива, спрагло вбирає в себе поради дорослого і прагне негайно отримати результат.

Вона вірить, що завдяки знанням і навикам, які дає вчитель в готовому вигляді, зможе виграти змагання, нав'язане ззовні. Таким чином, дитина усувається від своїх власних завдань, гублячи власні засоби виразу, адекватні її життєвому досвіду, а згодом і сам цей досвід» [15, с. 192]

Класифікуючи малюнки дітей, ми не порушуємо послідовності і не применшуємо значення засвоєння дитиною знань, навиків і умінь з образотворчого мистецтва. Ми тільки уточнюємо зміст і значення фактичних та об'єктивних даних, взятих з психології образотворчої діяльності. Дошкільника, котрий отримує задоволення від оздоблення і організації листка паперу, поступово підводять до нового завдання – пізнання навколишнього світу. Поряд з цим він набуває досконаліших способів зображення, вміння підбирати оптимальні графічні засоби для передачі краси навколишнього світу, вчиться знаходити джерела свого художнього інтуїзму в предметній діяльності – тільки тоді він засвоює право вважати її засобом вираження власних думок про неї [27, с. 109]. Подібне розуміння дитячої образотворчої діяльності змушує вчителя вибудовувати перспективи розвитку дитини, в цілому дотримуватися єдності виховних і пізнавальних функцій, не обмежуючись окремими завданнями. Водночас, для учня не так важливо, який компонент грамотності чи техніку зображення треба засвоїти, головне – у нього сформується позитивне ставлення до предмета, що в подальшому приведе до засвоєння знань.

В. Сухомлинський відзначав важливу роль малювання в прагненні дітей виражати свої почуття, їх ставлення до явищ дійсності. Він підкреслював, що «...дитячий малюнок, процес малювання – це частка духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось, а живуть у цьому світі, входять до нього як творці краси, дістаючи насолоду від неї» [24, с. 54]. «У період дитинства нервової системи клітини мислячої матерії повинні повсякденно вправлятися в активній діяльності, і основою для цих вправ є живе сприймання, спостереження, споглядання.

Перш ніж навчитися глибоко проникати в суть причинно-наслідкових зв'язків явищ навколишнього світу, людина повинна пройти в дитинстві період розумових вправ. Ці вправи є не що інше, як бачення предметів і явищ: дитина бачить живий образ, потім уявляє, створює цей образ у своїй уяві. Бачення реального предмета і створення фантастичного образу в уяві – у цих двох сходинках розумової діяльності немає ніякої суперечності. Фантастичний образ казки сприймається, осмислюється дитиною і створюється нею як яскрава реальність. Творення фантастичних образів – найбагатродніший ґрунт, на якому розвиваються буйні паростки думки» [24, с. 45].

«Кожна дитина не тільки сприймає, а й малює, творить. Дитяче бачення світу – своєрідна художня творчість. Образ, сприйнятий і в той же час створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість, сприймаючи образи навколишнього світу й додаючи до них щось від фантазії. Емоційна насиченість сприйняття – духовний заряд дитячої творчості. Я глибоко переконаний, що без емоційного піднесення неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку. З емоційністю пов'язані й фізіологічні процеси, що відбуваються в дитячому мозку: в моменти напруженості, піднесення, захоплення відбувається посилене живлення клітин кори півкуль. Клітини в ці періоди втрачають багато енергії, але водночас і багато одержують від організму. Спостерігаючи розумову працю учнів початкових класів, я переконався, що в періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше. Ці спостереження по-новому висвітлюють процес навчання дітей. Думка учня невід'ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо навколишнього світу, – це вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення» [24, с. 46].

Видатний педагог і громадська діячка Софія Русова відзначала, що в дитячих малюнках проявляється духовний

світ дитини, її переживання, своєрідна графічна мова. Перші малюнки не є наслідуванням, а тільки одним із процесів руху. Дитина не шукає ніякої подібності у накинених контурах. Це бажання намалювати подібно приходить з віком, і тоді дитина потребує допомоги. Посилаючись у розвитку малюнку на Ж. Люке, С. Русова виокремила 4 фази: 1) несвідома: переймаюча «мазня»; 2) перехід до наміреної творчості (4-5 років), концепційний малюнок, – коли з незв'язаних ліній появляється приблизний реальний образ: «жаба» може означати і людину, головонога...). В цей період дитина малює з пам'яті і для педагога це є звіркою точності дитячих спостережень; 3) моменти логічного реалізму; 4) здорової логіки, використання перспективи (10-12 р.).

Дитячий малюнок розвивається відповідно до загального розвитку дитини і є одним із показників того оточення, в якому вона живе [22, с. 69]. На основі аналізу результатів досліджень малюнків дітей різного віку і походження С. Русова відзначила, що у молодших дітей переважають цілі картини, у старших – окремі фігурні предмети. У безпритульних переважають теми, які найбільше їх хвилюють: міліціонер, будова (хата, дім) – прагнення мати свою домівку, засоби комунікації – шукання кращої долі. Педагог зауважила, що розвиток малюнка не завжди відбувається послідовно, а скоріше ривками чи стрибками і знаходиться під впливом двох факторів: а) біологічного – стан здоров'я, фізичних сил; б) соціального – оточення, зовнішніх вражень [22, с. 71]. На характер і розвиток малюнка впливає також діапазон душевних і фізичних сил (піднесення або приниження), від чого залежить яскравість, насиченість кольором тощо. Уважніше ставлення до малюнків дітей допомагає зрозуміти їх психологію. Педагог розробила і запропонувала анкетування малюнків дітей різних категорій.

На важливість малювання для розвитку дитини вказував мистецтвознавець Богдан Стебельський. Він відзначив, що малюнок, як і мова, є потребою вислову, і діти надають

перевагу зоровій мові образу – картинці більше, ніж образу слова [23, с. 51]. Він поділяє думки тих педагогів, які стверджують що дитина не повинна засвоювати готові знання тільки через наслідування оточення і школи, а має пізнавати світ через власний досвід, власну уяву і свої власні образи, які вона суб'єктивно створює в процесі занять. Дослідник відзначив, що «увесь творчий процес рисунку і малювання дитини від найраніших її намагань не є висловом свідомого інтелекту, але є органічною сукупністю усіх акцій і реакцій фізично-психічної конституції індивідуальності, починаючи від рефлексів, інстинкту і темпераменту, через змісли, уяву, пам'ять та естетичні почуття, себто всі ті феномени, що посередньо чи безпосередньо пов'язані з інтелектом або виявляються функціями його системи» [23, с. 53].

На думку Б. Стебельського, дитина, виявляючи свою індивідуальність, «більше, як дорослі, мислить, керується інстинктом у своїй творчості і, що вона більше, як дорослі, незалежна від вишколення у своїй праці та своїй творчості, спирається на рушійні сили інстинкту більше, ніж на свідомість» [23, с. 54]. Він вважав, що дитина прагне виявляти свою індивідуальність не через наслідування старших, а набагато раніше усвідомлення цього. Інстинкт і ритм діють на нашу свідомість, а не навпаки, і, що у свідомій творчості дітей проявляється їхнє підсвідоме. Посилаючись на думку Курта Кофки, що «інстинктивна активність дістає об'єктивного способу поведінки аналогічно до таких феноменів, як ритм, мелодія, форма», він стверджує, що ритм як функція інстинкту є вродженим, а не набутиим під час виховання чи навчання і, що при вихованні дитини слід не лише констатувати цей факт, але й забезпечувати йому повний вияв як основному порядкуючому чинникові дитячої та і взагалі художньої творчості людини. Він також зауважив співзалежність між інстинктами, емоціями, темпераментом, змістовим сприйманням з однієї сторони та висловом – з іншої. Це дало підставу стверджувати, що різне сприймання

та різні форми вислову є наслідком різного характеру емоційних реакцій, темпераменту, інтелекту [23, с. 55].

Б. Стебельський акцентує увагу на актуальних істинах, що митець, педагог, вихователь мусить виявляти і обороняти ту абсолютно неповторну індивідуальність, характер, свободу вислову свого вихованця, оскільки у його творах та формах зображення світу «є те вічно інтригуюче нас, усе свіжо сказане про вічні і завжди нові теми», і що, «рисунок і малювання є найбільш повним відображенням розвитку та характеру людської індивідуальності в усіх періодах життя аж до повного дозрівання» [23, с. 56]. Аналізуючи малюнок дітей у різних вікових групах, автор звернув увагу і виділив такі періоди розвитку:

1. Період «мазанини» (бабрання). Він розвивається від випадкового і безконтрольного, чисто ритмічно-махального до циркулярно-доцільного, більш вправного і свідомого «рискування». Джерелом і мотивом малюнку в цьому періоді є ритм і рух.

2. Період лінії (3-4 роки). Змінюються ритмічно-махальні, інколи заокруглені, некоординовані рухи-рисунок на більш вдумливі замикання лінії означеної площі на папері, намаганням узагальнено втілити власний задум-ідею способом наслідування баченого раніше.

3. Період образного символізму (5-6 років) або формального, синтетичного малюнку, періоду схем характеризується не сприйманням деталей предмету. Це дозволяє окремим дослідникам твердити про логічну обсервацію предмету в свідомості дітей. Форма їх малюнків є узагальнена, спрощена, символічна, яка виникає в уяві, є засобом вислову в даний час. В малюнках цього періоду відсутні пропорції, перспектива, а часто і взагалі реальні форми – це період казки, в якій можливе все: квіти, дерева, тварини, люди, будівлі оживають, починають рухатися, стають динамічними завдяки творчій уяві.

4. Період образного реалізму (за М. Бартом) або логічного реалізму (за Ж. Люке), а також вступний період

оцінки ліній і форм (за Г. Кершенштейнером). В період образного або логічного реалізму казки, почуті від родичів чи вихователів стають матеріалом для власних думок дитини і втіленням її власних планів у малюнку, в якому вона є учасником, дієвою особою. Зображаючи мотиви, дитина їх деформує та пов'язує між собою. Вона прагне створити враження руху, передати своє ставлення до навколишнього світу, свої відчуття. З точки зору професійного мистецтва її малюнки є скоріше «екстремістичним сюрреалізмом».

5. Період візуального реалізму (за М. Бартом і Ж. Люке) або період зображення за зовнішньою формою предмета (за Г. Кершенштейнером). Період візуального реалізму є останнім, що підпадає під поняття «дитячий малюнок». В малюнках цього періоду присутнє намагання приблизити внутрішній світ дитячої уяви і зовнішній предметно-просторовий матеріальний світ (реальні форми, що оточують дитину). Для дітей 9-10 років характерна безпосередність, наївність малюнків, проте коли дітей починають «навчати» ігноруючи знання з педагогіки і психології творчості, тоді наслідки від такого вчення є шкідливими.

6. Період репресії (за М. Бартом) або обмежень, згідно тривимірної форми (за Г. Кершенштейнером). В період «репресій» (обмежень) і появи тривимірного зображення діти 10-14 років, малюючи здебільшого людей, прагнуть передати пропорції, і водночас їхні малюнки не позбавлені шаблонності, загалом стають банальними, втрачаючи експресивність. В малюнках з'являється намагання досконало промалювати, «вигладити» деталі, з острахом копіювати, жертвуючи емоційно-вольовим, естетичним, ідейним змістом. Це приводить до втрати цілісності малюнку та інтересу до такого, недавно улюбленого заняття.

7. Період мистецького пробудження (за М. Бартом і Томлінсоном). Цей період (15-16 років) – це перехід від світу дитини до зрілості в творчості і мисленні, ширості і відвертості. Розвиток малюнку починається з набуття власного досвіду, способу висловлювання.

У монографії Валерія Мухіна висвітлює психолого-соціальну природу дитячого малювання та механізми і закономірності, які лежать в його основі, загалом образотворчої діяльності в психологічному і педагогічному аспектах. Малювання вона розглядає з позицій теорії психічного розвитку дитини прийнятої в радянській психології, яка спирається на положення про соціальну спадковість властивостей психіки і задатків, засвоєння індивідом матеріальної і духовної культури, створеної людством [17, с. 16].

Дитина в процесі розвитку оволодіває знаками, функціями предметів та елементами їх властивостей. Знаки і елементи є основними еволюційними досягненнями людства і служать зовнішніми засобами культурного розвитку, знаряддям психічної діяльності окремої людини. Однією із форм соціального знаку, який дитині належить засвоїти, є малюнок [17, с. 17]. В процесі його виконання дитина використовує досвід зорового сприйняття, запозичені графічні шаблони і взагалі все, що засвоїла в процесі предметної діяльності раніше. Тому, коли вона ще не володіє образотворчими засобами, прийнятими в суспільстві, керуючи її діяльністю, важливо використовувати форми і методи, які б сприяли і допомагали поступовому засвоєнню знань, навиків і умінь.

Малювання дітей – складна синтетична діяльність, що характеризується: 1) виявленням різних сторін психічного розвитку; 2) використанням досвіду, набутого в різних видах діяльності дитини; 3) засвоєнням різнорідних елементів соціального досвіду, людської культури [17, с. 21]. В ньому проявляється формування особистості дитини і яка сама має значний вплив на цей процес. Дитяче малювання починається тільки тоді, коли словесний вираз набув значних успіхів, і в духовне життя дитини глибоко увійшла мова. Матеріал пам'яті дитини значною мірою складається із озвучених мовою або здатністю озвучувати нею схильність до суджень, що і реалізується в дитячих малюнках [15, с. 24]. У «Дитячій

психології» В. Мухіна розкрила зміст і динаміку розвитку малюнків, їх відмінності у хлопців і дівчат, прирівнює моральне до естетичного, подає аналіз малюнків на теми: «Батьківська хата», «Сімейний портрет», «Автопортрет», «Брати наші менші», «Війна і мир» та інше [16].

Інших результатів досягли в своїй роботі «Генезис елементарних логических структур» (2002) Жан Піаже і Барбель Інельдер [19]. На основі вивчення 2159 дітей (вивчали формування операцій класифікації і серіації), дослідники висунули дві гіпотези: перша – утворення класифікацій відносити цілковито за рахунок мови. Згідно другої – мові відводиться другорядна роль, а їх утворення пояснюється операторними механізмами, які передують мовній діяльності.

Внаслідок проведення спеціальних досліджень автори прийшли до висновків, що розвиток серіацій у глухонімих дітей не відрізняється від розвитку серіацій у нормальних дітей і що глухонімих вдаються елементарні серіації, але спостерігається відставання в більш складних класифікаціях. Отже, мова не є необхідною для утворення оперативних структур, але є необхідною умовою для завершення цих структур в узагальнених формах. Ось чому, якою б не була значною роль мови в розвитку логічних структур, вона не може розглядатись навіть у нормальної дитини як основний фактор їх формування. Згідно концепції засновника теорії конструктивістського підходу в освіті Ж. Піаже, мова, сама по собі не впливає на інтелект. Його та мислення розвивають на уроках образотворчого мистецтва. Цієї концепції дотримуються чимало психологів (Сабуров. Психологія. Курс лекцій. К. 1995. – с. 178). Першим результатом дослідження Ж. Піаже є той, що корені класифікації і серіації потрібно шукати не в поняттях і вираженнях, якими оперує мова, а в основних діях з'єднання і впорядкування, які застосовуються як до цільних об'єктів, так і до дискретних ансамблів. Якщо зміст загальних властивостей забезпечується з самого початку можливостями *сенсомоторної асиміляції*, то в

розпорядженні досліджуваних цього рівня немає ніякої іншої форми «об'єму», крім фігурного чи просторового об'єму *перцептивних* ансамблів.

У книзі «Уява дитини» Ж. Піаже і Б. Інельдер провели дослідження про роль уяви у пізнанні і висунули два протилежні припущення: 1) знання розглядається як копія і надає першість уяві; 2) вважає роль уяви символічною, необхідною, але підпорядкованою операційним схемам. З їх допомогою особистість набуває знань, діючи через уяву. Автори стверджують що пізнання досягається тільки тоді коли уява підпорядкована розумовим операціям. Вони виділили дві стадії у розвитку уяви. Перша (статична), до 7-8 років дитина не в змозі передбачити наслідки, а отже, уявити рух (автори її назвали «сподівання образу»). Після 7-8 років, особливо здібні діти, здатні передавати рух.

Для визначення емоційного стану учнів (7-11 років) використовують тест «Малюнок сім'ї» [1, 14] правила інтерпретації малюнків розроблені В. К. Лосевою, а для виявлення дитячої самооцінки застосовують методику «Автопортрет» [2]. Також для з'ясування ставлення дітей до певних осіб, оточення використовують проєктивні методики [14, с. 120], тести: намалюй «дерево», «дім», «неіснуючу тварину» [3, с. 62]. Детальне керівництво з використанням малюнкових тестів подав А. Венгер [5]. За величиною дитини і членів її сім'ї на малюнку, розташуванням інших частин, ступенем їх промальовування і техніки виконання, використанням кольору фахівці приходять до висновку про відношення дитини до різних життєвих сфер: сімейної, сексуальної, соціальної. Дослідники зауважили різницю між малюнками хлопчиків і дівчаток. Хлопці зображають техніку, військові баталії; дівчата – квіти, сонце, одяг, тварин і самих себе. Дівчата схильні до прикрашання, використання ніжних і яскравих кольорів, хлопці – темних і контрастних, з певною мірою «драматизму» [21, с. 58]. «Патологічний стан дитячих малюнків, брудні кольори, їх дисгармонійне співвідношення, домінування чорних мотивів, схильність до копіювання, а не

висловлювання свого – це може свідчити про певну хворобу психіки дитини, пов'язану з сім'єю, дитячим садком або зі школою, товаришами. І, навпаки, досконалість малюнку, причому власного, а не скопійованого, довершення композиції, ліній і пропорцій, яскрава палітра, чистота кольорів та їх естетичне співвідношення – усе це свідчить про внутрішнє здоров'я, чистоту, гармонію духовних і фізичних сил дитини» [10, с. 12].

Аналіз праць, присвячених різним аспектам малювання дітей, показує, перш за все, що вирішальне значення мають моторні компоненти в дообразотворчому малюванні дітей. Дослідники дитячих малюнків прийшли до висновку, що вже на ранніх етапах свого розвитку характер малюнка залежить від методів художнього виховання і при певній організації навчання сенсорика в дошкільному віці може мати домінуюче значення. У дітей досить рано проявляються і закріплюються ритмічні стереотипні форми графічного образу як основи всякого зображення. Сучасні дослідження підтверджують синтетичний характер дитячого малювання, де вирішальну роль відіграє засвоєння різних форм соціального досвіду. Малювання дитини залежить від характеру її образного мислення. Образ предмету в уяві – це не тільки його зовнішній вигляд, який дитина ще не засвоїла. Малювання для дитини молодшого віку – це синкретичний образ, в якому присутні схеми, письмо і зображувальна діяльність, це своєрідна форма пізнання дійсності. В малюнках появляються важливі для дитини характерні особливості предмета чи ситуації, що не відповідають зовнішньому вигляду, помітні нехтування фіксованою точкою зору та іншими елементами образотворчої граматики. «Малювання, як один із важливих видів діяльності дітей виражає не тільки конкретні результати їх психічного розвитку, але і саме забезпечує цей розвиток, веде до збагачення і перебудови психічних властивостей і здібностей» [17, с. 57]. Важливу роль у цьому відіграє навчання і фахове керівництво творчою діяльністю дітей.

Психолог Л. Виготський наголошував на двох речах, які вражають в дитячому мистецтві: це рання наявність спеціального налаштування необхідного для мистецтва і яка без сумніву вказує на психологічну спорідненість мистецтва та гри для дитини [6, с. 334-335]. Мистецтво у дитини можливо, на думку психолога, не виконує тих саме функцій, які воно виконує в поведінці дорослої людини. Краще доказом цього є малюнок дитини, який ще ні в якому разі не належить до сфери художньої творчості. Йому зовсім незнайоме важливе розуміння того, що сама лінія однією властивістю свого настрою може створити безпосередній вираз настрою і хвилювання душі, і здатність передати в позі і жестах виразні рухи людей і тварин розвивається в ній надзвичайно повільно в ряді різних причин, і головною серед них є той факт, що дитина малює не явища, а схеми. <...> Дитячий малюнок – ще не мистецтво для дитини. Її мистецтво своєрідне і відмінне від мистецтва дорослого, однак воно має одну важливу рису подібності у дитини і дорослого. Мистецтво наділене двоєю природою. Поряд з незрозумілою, на перший погляд, плутаниною, грою слів, образів, ритму, звуків в малюнку, віршах, танцях є своя система, по суті ідеальний порядок. Створюючи навколо себе «перевернутий світ» дитина тим самим утверджується в законах, котрі управляють світом реальним. Ці дитячі «причуди» і «приколи» не впливають на дитину негативно, оскільки не тільки заступають справжні, реальні взаємовідношення ідей і речей – вони їх висувають, відтіняють, підкреслюють. Вони підсилюють (а не ослаблюють) у дитини відчуття реальності. Для сприйняття мистецтва необхідне одночасне споглядання істинного стану речей та відхилення від цього положення. Якщо для дитини її «причуди» інструмент оволодіння реальністю, то ми дійсно починаємо розуміти формулу: «мистецтво як метод побудови життя» [5, с. 336].

Актуальною залишається потреба розвитку технічних навичок малювання й розуміння мистецтва образотворення

відповідно до вікових особливостей учнів, матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення уроків. В молодшому шкільному віці діти засвоюють виражальні можливості різних матеріалів. Наприклад, вугілля найбільше підходить для зображення дерев під час негоди, пастелі доречно застосовувати при малюванні тихого вечора з ніжними відтінками хмарин, віддзеркалених у поверхні озера. Ці матеріали найбільш відповідають темам, в яких необхідно передати емоції, настрої та інше. З часом дитина сама зможе відчувати виражальні можливості матеріалів і використовувати властивості, фактуру, колір для передачі задуму. І пізніше, коли вона займеться різьбою на дереві, чеканкою чи іншим видом ремесла, її не цікавитиме тільки технічна сторона роботи. Фахівець високого рівня буде підкреслювати неповторність естетичних властивостей кожного матеріалу і обґрунтовано вибиратиме техніку та спосіб навчання (візуальний, кінетичний чи тактильний), який більше ефективний у роботі з дітьми.

Відчуття кольору властиве майбутнім художникам-живописцям, «графікам» краще вдаються лінійні, тональні малюнки. Діти з конструктивним мисленням потенційні дизайнери, архітектори, інженери. Відчуття пластики й об'єму форм властиве майбутнім скульпторам, а наділені відчуттям ритму, музичного слуху й голосу в перспективі можуть стати здібними хореографами, музикантами чи співаками. Проте незважаючи на природні здібності і технічну недосконалість малюнків дітей, неупереджене та професійне їх оцінювання дозволяє бачити в них красу і своєрідність. Тож людина, яка пройшла уроки творчості та ремесла в дитинстві, на все життя збереже дорогоцінну якість спорідненої уваги – якість, значення якої виходить далеко за рамки спеціальної художньої діяльності і визначає собою те, як людина відноситься до всього і до всіх у житті [16, с. 101]. Завдання дошкільних закладів та початкової школи виявити й розвинути природні задатки дітей, аби не втратити їх в майбутньому.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Назвіть дослідників малюнків і творчості дітей та їх праці.
2. Яких концепцій і поглядів на розвиток малюнків дітей вони дотримуються?
3. Якими рисами наділений малюнок дитини молодшого віку?
4. Які загальні стадії розвитку проходить малюнок дитини?
5. Яким чином пов'язані мова і зображувальна діяльність дитини?
6. Яким зображенням надають перевагу хлопчики й дівчатка?
7. Які універсальні творчі здібності дітей розвиваються в процесі занять образотворчим мистецтвом?
8. Яка різниця між аналітичним і синтетичним малюнком?
9. З якого віку діти здатні зображувати об'ємні предмети на площині?
10. На які головні особливості у малюнках дітей звернув увагу Йозеф Тор у своєму дослідженні?
11. Якого значення надавала малюванню Софія Русова?
12. Назвіть періоди розвитку малюнку дітей різного віку, які виявив Б.Стебельський?
13. Які відмінності у малюнках хлопчиків і дівчаток?
14. Розкрийте педагогічну систему духовної реабілітації засобами малюнку художниці Фрідл Діккер-Брайденової.
15. Яке значення для загального розвитку дитини мають заняття образотворчим мистецтвом?
16. Порівняйте дитячу творчість і творчість дорослих художників.

Література

1. Баранова О. Малюнок сім'ї. Діагностика міжособистісних взаємин дітей у сім'ї // Психолог. – 2005. – №2. – С. 18-24.
2. Беседин А. Н., Лопатов И. И., Тимченко А. В., Шанарь В. Б. Книга практ. психолога. – Ч. 2. – Харьков, 1996. – С. 203-207.
3. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. – К.: Наук. думка, 1989. – 198 с.
4. Венгер Л. А., Мухина В. С. Психология: Уч. пособ. для учащихся пед. уч-щ. – М.: Просвещение, 1988. – 333 с.
5. Венгер А. П. Психологические рисуночные тесты: иллюстрированное руководство. – М. Изд-во Владос-Пресс, 2007. -159 с.: ил. – (Психология для всех)
6. Выготский Л. С. Психология искусства. – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.

7. Гнатюк М. В. Психолого-педагогічні, композиційні особливості образотворчої діяльності дітей молодшого віку / Молодший школяр: проблеми розвитку: Зб. наук. статей за ред. професора В. Д. Хруща. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 63-70.
8. Дамм Э.-Л. Я рисую. Рисование с детьми школьного возраста, нуждающимися в душевной опеке. – К.: Изд-во «НАИРИ», 2008. – 82 с.
9. Дилео, Джон. Детский рисунок: Диагностика и интерпретация / Пер. с англ. Е. Фатюшиной. – М.: Апрель Пресс, Психотерапия, 2012. – 256 с.
11. Кириченко М. А., Кириченко І. М. Основи образотворчої грамоти: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 190 с.
12. Комарова Т. С. Обучение детей технике рисования. Изд. 3-е перераб. и доп. – М.: АО «Спасение», 1994. – 152 с.
13. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва. Методика художнього виховання дітей. – К.: Кондор, 2006. – 198 с.
14. Кряжева Н. Л. Развитие эмоционального мира детей: Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: Академия развития, 1997. – С. 29-48.
15. Макарова Е. Г. В начале было детство: Записки педагога. – М.: Педагогика, 1990. – 256 с.
16. Мелик-Пашаев А. А., Новлянская З. Н. Ступеньки к творчеству: Художественное развитие ребенка в семье. – М.: Педагогика, 1987. – 144 с.
17. Мухина В. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. – М.: «Педагогика», 1981. – 238 с.
18. Мухина В. С. Детская психология: Учеб. для студентов пед. интов / Под ред. П. А. Венгера. – 2-е изд., перераб. доп. – М.: Просвещение, 1985. – 272 с.
19. Пиаже Ж. Инельдер Б. Генезис элементарных логических структур. Классификация и сериация. – М.: «Эксмо-Пресс», 2002. – 405 с.
20. Полуянов Ю. А. Дети рисуют: (Пед. всеобуч родителей). – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.
21. Роменец В. А. Психологія творчості: Навч. посібник / 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

22. Софія Русова: з маловідомого і невідомого. – Ч. І. «Несторка української педагогічної літератури...» / Упоряд. О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.
23. Стебельський Б. Малюнок дитини і для дитини // Ми і наші діти. Збірник I / За ред. Б. Гошовського. Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова. – Торонто – Нью-Йорк, 1965. – С. 51-66.
24. Сухомлинський В. А. Вибрані твори: У 5 томах. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – 668 с.
25. Фомина Н. Н. Художественно-творческое развитие детей по А. В. Бакушинскому // Бакушинський А. В. Художественное творчество и воспитание / Составитель Н. Н. Фомина, вступ. статьи Н. Н. Фомина, Т. А. Копцева. – М.: Карапуз, 2009. – 304 с., 8 с. илл. – (Педагогика детства).
26. Хайкин Р. Лечить рисованием // Наука и жизнь. – 1988. – №1. – С. 38-41.
27. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество. Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск, 2002. – 282 с.
28. Tor Jozef. Podrecznik do nauki rysunku. – Myslowice – Krakow, 1931. – 190 s.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

2. 1. Особливості викладання образотворчого мистецтва у початкових класах

Вплив уроків образотворчого мистецтва на виховання і розвиток дітей

Художнє виховання тісно пов'язане із навчанням та вмінням спілкуватися. Заняття мистецтвом сприяють розвитку ретельності, посидючості, терплячості, уміння завершувати розпочату справу, співпрацювати. На уроках діти поводяться розкуто, обмінюються думками та враженнями і потребують кваліфікованої допомоги. Тож необхідно сформуванати широке коло художніх понять, знань, суджень і практичних навиків, які легко перевірити. Такі заняття сприяють підтриманню фізичної форми, розвивають м'язи рук, координацію рухів, позитивно впливають на психічний стан учнів, урізноманітнюють зміст і ритм навчання і не тільки в школі.

Взаємозв'язок грамотності і виразності в образотворчій діяльності учнів

Вивчення основ грамоти починають із засвоєння графічного малюнку олівцем від руки. Малювати починають із розташування на аркуші паперу, далі переходять до передачі форми і конструктивної побудови за допомогою плоского чи об'ємного зображення, з використанням штрихування, тушування, кольору.

Образотворча грамотність малюнку містить три компоненти:

1) набір узагальнених образів-понять: основні ознаки прямокутних і округлих предметів, їх світло-тіньові та кольорова характеристики та інше;

2) спеціальні визначення понять, термінів і правил, які умовно розділяють на групи, що стосуються: композиції; конструкції

форми, пропорцій, простору, об'єму, перспективи; кольору та освітлення (колериту, світлотіні, бліків, рефлексів);

3) образотворча грамотність і практичні навички: вміння проводити лінії, штрихувати, малювати фарбами (відмивка, заливка) [28, с. 16, 17].

Зацікавленість дітей підвищують якісні художні матеріали і техніки (гуаші й акварелі, кольорові крейди, папір, олівці). Виразність малюнку залежить від можливостей художніх засобів, манери нанесення штрихів, фарб та матеріалів, що дозволяє економити час, створювати піднесену атмосферу і в досягати змістовності у роботі. Виразність малюнку забезпечує й сам об'єкт (предмет) зображення, який має бути привабливим (квіти у вазі, захід сонця, хмари, портрет, вбрання).

Розрізняють *грамотність і виразність* малюнку, які засвідчує про вміння художника виділяти і конструювати образ, акцентувати увагу на важливих елементах.

На уроці учні працюють у двох паралельних напрямках: *репродуктивному* – засвоєнні того, що пропонує оточення (інтер'єр, наочність, предмет) та повідомляє вчитель (практичний показ, розповідь) та *продуктивному* – активності учня (старання, видумка, ініціативність, самостійність). Малювання з натури і за уявою передбачає як репродуктивну, так і творчу працю. Надання переваги тільки одному виду занять чи способу спричинює згасання інтересу до творчості.

Розвиток навиків естетичного сприймання в об'єктах навколишнього життя

Сприймання творів – це відображення предметів і явищ навколишнього світу, що діють на органи чуття, складна взаємодія зорових, мовних, звукових, образних компонентів, які враховують в процесі підготовки до уроків. Твори, які людина візуально спостерігає закарбовуються у пам'яті міцніше, а ніж ті про які довідується на слух чи з літератури. Особливістю навчання молодших школярів є переживання акту творчості, чуттєве сприймання (як одного з головних

компонентів художнього сприймання) і розпізнання творів наділених високими художніми якостями. Аналізуючи їх вчитель бере до уваги основну ідею, композицію, техніку виконання, звертає увагу на деталі, допомагає дітям побачити, розкрити характер героя, звіра, птаха (учні 1-2 кл. часто цього не бачать, надають значення другорядним деталям). Задуманий образ на перших порах може не бути реалізованим – головне, щоб діти переймалися тим що розглядають і зображують.

Молодші школярі часто обмежуються фразами «гарно», «не гарно», «подобається», «не подобається». Їхнім описам бракує глибини, тож вчитель має розвивати вміння вербального спілкування з творами, активізувати відповіді і лаконічно формулювати запитання. Необхідно уникати спрощеного пояснення та описовості творів, що значно обмежує можливості творчого розвитку. Діти 10-12 років здатні відчувати і передавати складніші відтінки кольорів, вловлюють характер творів, розуміти своєрідності художніх технік, видів і жанрів.

На уроках образотворчого мистецтва навчають дітей бачити прекрасне в навколишньому житті, сприймати внутрішню красу речей, оточення, формувати культуру житла, одягу. Від усвідомлення гармонії та краси світу залежить естетика життя. Художні уявлення молодших школярів є конкретними і пов'язані з набутих раніше досвідом зорових образів і знань, які допомагають створювати власні композиції. Методика ознайомлення з образотворчим мистецтвом, направлена на розвиток способів вираження дітьми своїх думок і переживань. Вона передбачає:

- уміння підбирати спеціальні слова в процесі оцінювання творів мистецтва;
- навички спілкування на тему мистецтва, уміння художньо мислити і творити;
- використання дітьми під час пояснення своєї роботи набутих вражень і спостережень природи;

- вміння порівнювати твори образотворчого мистецтва із творами музики, поезії, знаходити у них спільні ознаки;
- уміння «розповідати» мовою малюнку: олівцем, пензлем, фломастером, що сприяє розвитку образного мислення, зорової пам'яті, швидкості реакції, тож для дітей є цікавішим, дієвішим, ніж словесний опис [28. с. 27].

Збільшення об'єму знань і уявлень з образотворчого мистецтва

У першокласників формуються певні уявлення про створення художником картини. Другокласники вже більше обізнані про види робіт: графіку, живопис, скульптуру, матеріали та інструменти. В III-IV класах об'єм знань і уявлень про мистецтво і оточуючий світ щораз зростає, а відповідно зростають і можливості учнів. Стає можливим ширше вивчення художньої термінології пов'язане зі здатністю дітей цього віку сприймати мистецтво, обговорювати побачене.

Дітям молодшого віку важко даються широкі узагальнення. Наприклад, слово «картина» першокласник може сприймати в різному значенні (як назву картини і захід сонця). Вчитель не має вимагати заучувати на пам'ять назви творів і художника – головне, яке враження на дітей справляє зміст і манера виконання. Сприймаючи на слух терміни: «пейзаж», «живопис», «графіка», «ілюстрація» діти часто використовують слова синоніми.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Яким чином мистецтво впливає на виховання і розвиток дітей молодшого віку?
2. Які практичні навички і вміння формуються в процесі занять мистецтвом?
3. Які компоненти містить образотворча грамотність малюнку?
4. Приведіть приклад поєднання репродуктивного і продуктивного навчання.
5. Чому важливо прививати дітям навички естетичного сприймання світу і творів мистецтва?

6. Розкрийте методику ознайомлення з творами мистецтва.
7. Вкажіть на особливості сприймання і обговорення творів мистецтва дітьми молодшого віку.

2. 2. Функції і принципи загальної мистецької освіти

Вивчення мистецьких дисциплін передбачає виконання певних функцій: *освітньої, розвивальної, виховної*.

Освітня функція, як засвоєння системи знань з теорії мистецтва забезпечує формування в учнів *навичок та умінь* – здатності виконувати певні операції та дії. *Навички* – це психічне новоутворення, завдяки яким індивід спроможний виконувати завдання точно і швидко без зайвих затрат енергії. Оволодіння елементами образотворчої грамоти на перших порах належить до первинних умінь, а в подальшому вони перетворюються на навички.

Заняття образотворчим мистецтвом забезпечують виконання *розвиваючої* функції, сприяють розвитку мислення, формуванню волі, емоційно-почуттєвої сфери, підвищують інтерес, мотивацію до навчання. Учні вчать порівнювати, аналізувати, синтезувати ідеї, поняття, уникати дріб'язковості в практичній роботі.

Виховна функція забезпечує формування таких моральних якостей як почуття обов'язку і відповідальності, дружби і колективізму, доброти і гуманізму, активної творчої позиції, ініціативності.

Водночас мистецтво виконує й інші важливі функції: *духовно-творчу, естетичну, інформативно-пізнавальну, світоглядну, комунікативну, гедоністичну, релаксаційно-терапевтичну, компенсаторну, катарсисну* та ін.

Однією з основних вважається *інформативно-пізнавальна* функція. Проте поряд з уроками мистецтва в школі – як основним джерелом художньої інформації, значний вплив на свідомість дітей має телебачення, яке є засобом освіти і потужним чинником формування естетичної культури.

Важливу роль відіграють також *ціннісно-орієнтаційна*, або *світоглядно-аксіологічна* функція, котра сприяє вихованню естетичних смаків учнів, формуванню адекватних критеріїв оцінки різноманітних явищ, що зможуть нейтралізувати зовнішні антихудожні впливи. Мистецька освіта здійснює *духовно-творчу* функцію, від якої залежить самореалізація та самовдосконалення особистості у сфері мистецтва. *Інтегративна, як системоутворююча* функція, спрямована на забезпечення систематизації художньо-естетичних знань та уявлень учнів, координацію різноаспектних мистецьких вражень і досвіду.

Принцип латинською – основа, вихідне положення та ідеї, що визначають зміст, форми і методи роботи. В навчанні послуговують регуляторами дидактичних теорій, моделей і практик відповідно до мети виховання і закономірностей самого процесу. Вимоги до них регулюються через систему конкретних правил. Ефективності уроків образотворчого мистецтва, успішного виконання навчально-виховних завдань досягають завдяки чіткому дотриманню принципів навчання властивих фаховим дисциплінам. Питання раціональної організації навчання висвітлює дидактика – розділ педагогіки, що включає теорію навчання.

Загальна мистецька підготовка як підсистема шкільної освіти спирається на загально-дидактичні, а також на специфічні художньо-педагогічні принципи. В структурі педагогічного процесу вони пов'язані з *метою* та *засобами* її досягнення. Принцип, зорієнтований на мету (за Масол Л.), конкретизує та опосередковує вибір *змісту, форм і методів* навчання, координує діяльність педагога та учнів.

До основних загально-дидактичних належать такі принципи:

- *гуманізації* (повага до інтересів і потреб особистості);
- *природовідповідності* (врахування вікових, психолого-фізіологічних особливостей дітей) та *культуrowідповідності* (ідентичність змісту освіти культурному простору, в якому вона функціонує, забезпечення спадкоємності поколінь);

- *глобальної* освіти, тобто органічного поєднання універсального (загальнолюдського), національного (державного) і регіонального (етнолокального, краєзнавчого) компонентів змісту освіти та виховання, спрямування навчально-виховного процесу на формування національної свідомості, патріотизму, полікультурної компетентності);
- *континуальності* (єдності навчання, виховання і розвитку);
- *синергетичного* та *інтегрального* характеру освіти;
- *систематичності, послідовності, неперервності* освіти;
- *проблемності* навчання;
- *активності, самостійності, творчості, саморозвитку* учнів у навчальній діяльності;
- *диференціації та індивідуалізації*.

До художньо-педагогічних належать такі принципи:

- *єдності художнього і технічного, емоційного та раціонального, свідомого та інтуїтивного* в процесі опанування цінностей мистецтва;
- *емоційної духовно-енергетичної насиченості уроків мистецтва*, спрямованих на досягнення учнями катарсису в процесі сприйняття світових художніх шедеврів і власної художньо-творчої діяльності.;
- *взаємодії базової та варіативної* мистецької освіти, взаємозв'язку навчальної, позаурочної і позашкільної діяльності, гармонізації родинного і суспільного впливів;
- *діалогічної взаємодії педагога та учнів* у процесі художньо-педагогічного спілкування (на основі діалогічних обертонів мистецтва);
- *варіабельності змісту і художньо-педагогічних технологій* [14, с. 39].

Проблема цілісності загальної мистецької освіти виникає в умовах наступності ступеневої шкільної освіти та зв'язку із суміжною ланкою дошкільного виховання. Необхідність стикування шкільних ланок освіти визначається також інтегрованим курсом «Художня культура». Для його

повноцінного засвоєння необхідна пропедевтична інтеграція на попередніх освітніх ступенях.

Для сучасної педагогіки співробітництва особливого значення набуває **принцип комунікативної спрямованості, толерантності взаємин і спілкування**, згідно з яким упроваджується **партнерський, емпатійний** тип відносин між учителем та учнями.

Принцип **диференціювання** втілюється сьогодні через механізм профілізації загальноосвітніх закладів художньо-естетичного профілю (класи з поглибленим вивченням мистецтва), індивідуальний підхід, застосування гнучких технологій різнорівневого навчання.

Синергетичний принцип, характерний для складних і динамічних систем, окреслює самоорганізацію освіти, її відкритість до постійних змін, перманентного оновлення, постійної творчості учителів і учнів [14, с. 41]. **Синергетика** (грец. *synerhos* – **сумісно діючий**) – це новий науковий напрямок, спрямований на вивчення механізмів самоорганізації систем в умовах нестабільності [20, с. 6].

Художньо-педагогічна система є багатогранною, складною і суперечливою щодо взаємодії внутрішніх і зовнішніх детермінант – духовно-естетичного розвитку і саморозвитку, виховання і самовиховання. Ці особливі принципи дають змогу розглядати мистецьку освіту як таку, що постійно саморозвивається в поліваріантному режимі.

У бурхливому потоці сучасних педагогічних інновацій важливе значення має й принцип **педагогічного реалізму**. Лише в постійному діалозі традицій та новаторства під впливом численних змінних факторів (науково-технічний поступ, кадровий потенціал, особливості побутування мистецтва у певному середовищі) відбувається корекція теоретичних положень художньої педагогіки, що безперервно вдосконалюються, розширюючи поле функцій і принципів мистецької освіти. Актуальними є й традиційні принципи навчання образотворчого мистецтва [14, с. 39-41].

Принцип виховуючого навчання

Викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах перш за все має виховне і загально розвиваюче значення. Митцями стануть тільки одиниці, проте вихованими і обізнаними з художньою культурою мають бути всі. Особливістю проведення уроків з образотворчого мистецтва є те, що учні засвоюючи основи образотворчої грамоти, водночас розвивають естетичний смак, виховують у собі такі важливі якості як наполегливість, працьовитість, послідовність. Знайомлячи дітей із творами мистецтва, необхідно звертати увагу на їх ідейний зміст, спосіб передачі, техніку виконання. У процесі вивчення певних тем учні знайомляться з особливостями сільськими і міськими урбанізованими пейзажами, будівництвом, збройними силами, подорожами, спортивними змаганнями, які сприяють вихованню патріотичних почуттів, любові до Батьківщини. Для малювання з натури знадобляться предмети з вишуканою формою і пропорціями, гармонійними кольором і фактурою, які сприяють естетичному вихованню. В процесі малювання овочів і фруктів, інструментів, техніки, будинків, учитель розповідає учням не лише про будову, колорит, фактуру, але і географію їх поширення, про людей, які їх вирощують та створюють. Твори майстрів народних художніх промислів України (глечики, куманці, тарелі, кахлі, іграшки), які наділені конкретними регіональними ознаками (традиційним забарвленням та формою), виготовлені з використанням традиційних технік формотворення і оздоблення, якнайкраще сприяють національному вихованню.

Принцип науковості передбачає повідомлення учням знань, які формують науковий світогляд і прагнення до дослідницької роботи. У процесі вивчення образотворчого мистецтва закладаються основи світосприйняття і засвоєння системи знань про природу, суспільство, людину, виховання відповідного ставлення до життя і самого себе. У процесі вивчення будови форм предметів учні вчаться аналізувати і

узагальнювати, виявляють найбільш характерне і закономірне, а отже сприяють формуванню та розвитку певних психічних функцій. Набувши вмінь і навиків художньо-графічного аналізу в роботі вони самостійно зможуть використовувати їх у інших видах діяльності.

Систематичність, послідовність і доступність – принципи, які забезпечують процес навчання, вибудовують логіку навчального матеріалу, враховують розумовий і фізичний розвиток дітей. Необхідною умовою засвоєння нових знань є тісний зв'язок між теоретичними і практичними завданнями. Системність у роботі художника-педагога передбачає постійне самовдосконалення, вивчення нового матеріалу з опорою на знання, розгляд його частинами, фокусування уваги на актуальних питаннях, інтеграція уроків і дисциплін, регулярне виконання практичних завдань і тренувальних вправ. Реалізація цього принципу передбачає дотримання таких дидактичних правил: а) від простого до складного (від елементарної вправи до складної композиції); б) від легкого до важкого; в) від близького до далекого; г) від відомого до невідомого.

Правильне використання принципу систематичності і послідовності активізує опорні знання учнів, запобігає перевантаженню складними термінами, привчає їх до самостійного ведення записів, виконання малюнків та підбору ілюстративного матеріалу.

Принцип доступності базується на необхідності врахування вікових і фізіологічних особливостей розвитку учнів, які є головною умовою засвоєння змісту і об'єму навчального матеріалу. Учитель має враховувати вроджені здібності і здійснювати активізацію розумової діяльності, сприяти їх загальному розвитку. Врахування принципу доступності навчання підвищує результативність сприйняття і відтворення художніх образів.

Принцип наочності. Народна мудрість гласить: «Краще один раз побачити, а ніж десять разів почути». Діти швидше і глибше засвоюють знання, вміння і навички, коли бачать об'єкти і явища, сам процес роботи підкріплений певними образами та відчуттями. Чим більше органів чуття беруть участь у процесі навчання, тим ґрунтовніше засвоюється навчальний матеріал. У дітей молодшого шкільного віку переважає предметно-образне і символічно-знакове сприймання навколишнього світу. Тож якщо дитина не набула навичок активної діяльності, бачення, споглядання, то в неї не розвинені органи чуття і вона буде відставати у розвитку. Вчителю важливо наочно показувати предмети, моделі, схеми, ілюстративний матеріал і практичне виконання тої чи іншої техніки, вправи. Розкриваючи перед учнями послідовність виконання завдання він виділяє і поєднує етапи роботи, вказує на загальний образ. Процес малювання відбувається завдяки зоровому контакту з предметом і зображенням його на площині, або в об'ємі.

Важливо розрізнити **наочність і показовість**. Треба пам'ятати, коли пам'ять учнів перевантажена зоровою інформацією, це призводить до швидкої втомлюваності, тож у процесі малювання очі дітей мають відпочивати за рахунок переключення уваги на інший об'єкт, вид діяльності. Наприклад фізкультхвилинка з елементами хореографії, музики, підвищує ефективність роботи на уроці. Візуальне сприйняття оточуючого середовища – це шлях до пізнання суті предметів, законів і явищ природи, розкриття закономірностей формотворення і розвиток спостережливості й логічного мислення. Виділяють такі основні **види наочності**: натуральні об'єкти з натюрмортного фонду, природного оточення, зображальні (малюнки, муляжі, картини), схеми тощо.

Сучасна дидактика висуває ряд **вимог** до наочних посібників. Це науковість, відповідність віку і рівню розвитку учня, естетичним і гігієнічним нормам, ясність і лаконічність подачі матеріалу. Наочність не мета, а лишень засіб її

досягнення. Наочні посібники, які застосовуються на уроках, можуть бути різної форми й величини. Моделі, виготовлені з дроту, глини, дерева, допомагають побачити внутрішню конструкцію предметів і фігур; схеми, малюнки і таблиці розкривають їх будову, поетапне і поступове виконання. Репродукції картин, твори народних майстрів використовують з метою показу техніки виконання, процесу роботи, аналізу композиції, кольорової гами тощо. Важливу роль відіграють екранні наочні посібники: діафільми, кінофільми, які використовують під час бесіди і практичної самостійної роботи учнів. Правильно підібраний наочний матеріал значно допомагає у навчанні.

Наочні засоби розділяють на декілька груп:

1. предмети побуту, гіпси (натюрмортний фонд);
2. моделі, які пояснюють конструктивну будову і перспективу, світлотіньові, кольорові ефекти (їх здебільшого виготовляють з дроту, картону, дерева);
3. схематичні малюнки (демонструють послідовність виконання того чи іншого предмета);
4. репродукції картин, малюнків, предметів;
5. педагогічний малюнок (виконують на уроці);
6. екранні наочні посібники: діафільм, кіно, комп'ютер.

Принцип зв'язку навчання з практикою і життям

Теоретичні знання, практичні вміння і навички здобуті на уроках мистецтва необхідні у різних сферах діяльності людини. Побачене і відтворене в малюнку, скульптурі, аплікації відображає вміння мислити, володіння основами образотворчої грамоти. Практична робота є засобом формування особистості і служить поштовхом до набуття нових знань та критерієм перевірки їх правдивості. Діти мають усвідомити роль мистецтва, яка для людини не зводиться тільки до функції прикрашання.

Правила реалізації принципу:

1. нагадування учням про необхідність навчання;
2. опора на попередній досвід учня, його переконання,

- які служать поштовхом до навчання;
3. поєднання розумової і практичної роботи сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу;
 4. планування подорожей, екскурсій на природу, до пам'яток архітектури, музею, майстерні художника чи майстра.

Принцип доступності навчання та врахування індивідуальних особливостей учнів

Навчальні завдання мають бути посильними. В процесі їх складання необхідно враховувати особливості фізичного і психічного розвитку учнів: стан здоров'я, темперамент, увагу, пам'ять, інтереси і на цій основі визначати обсяг навчального матеріалу. Для реалізації цього принципу враховують:

1. вікові, соціальні особливості розвитку учнів;
2. рівень навченості учнів, їх вміння вчитися;
3. вибір темпоритму і тонусу навчальної діяльності учнів;
4. вміння виконувати підготовчі малюнки до підсумкових, комплексних робіт;
5. диференційований підхід у навчанні дітей, підбір індивідуальних завдань;
6. підкреслення досягнень і заохочення учнів.

Принцип свідомості, активності та самостійності в навчанні

Знання стають надбанням лише в процесі активної діяльності з усвідомлення сутності основних наукових понять. Малювання і ліплення – це процес творчої діяльності дитини, за якої відбувається самостійне виконання роботи на основі пізнання навколишньої дійсності. Педагогу необхідно сформувати мотивацію навчання для заохочення до роботи змінюючи види діяльності.

«Хто думає, той розум має» – стверджує народне прислів'я. Воно вказує на головний напрямок пізнавальної діяльності і керування нею – осмислений і творчий підхід до опанування знань. Свідомому засвоєнню знань сприяють роз'яснення та використання різних видів навчальної

діяльності (складання композицій орнаментів, малювання на тему, ліплення); методів художньо-графічного аналізу і синтезу для засвоєння навчального матеріалу. Активізації творчої діяльності сприяють позитивні емоції, прагнення до пізнавальної активності, власний приклад вчителя: його вміння і навички, творчі здібності, ставлення до учнів, методи навчання, диференційований підхід в оцінюванні діяльності на уроці, використання технічних засобів, вміння визначати рівень розвитку.

Особливе значення мають колективні роботи учнів, де кожний виконує певний об'єм. Змагання між групами, класами: як краще прикрасити ялинку, виготовити писанки – додають творчого запалу учням, підвищують їхню відповідальність за результати роботи.

Принципи міцності, ґрунтовності й емоційності навчання

Засвоєння знань залежить від свідомого виконання завдань і ґрунтовного засвоєння попереднього матеріалу. Я. Коменський застерігав від переважності теоретичним матеріалом, невідповідності віку і вибору методів навчання учнів, підкреслював важливість використання якомога більше органів чуттів. У малюванні з природи опираються на раніше вивчені вміння і навички зображувати окремі предмети, об'єкти (всьяке нове базується на старому, невідоме асоціюється з відомим, складне при детальному вивченні стає легким). Для міцного засвоєння знань учитель застосовує методику проведення уроків з використанням схем, малюнків-проектів і практичного показу. При цьому необхідно пам'ятати що:

1. здобувати знання, навички і уміння діти мають самостійно;
2. індивідуальні можливості учнів мають відповідати складності завдань;
3. позитивні емоції сприяють формуванню зацікавленості процесом навчання;

4. об'єктивно і систематично оцінювати роботи – це підвищувати мотивацію до навчання учнів.

Емоції – особливість психіки, пов'язаної з інстинктами, потребами і мотивами, які проявляються у формі позитивних переживань (задоволення, радість творчості), і впливають на життєдіяльність людини. На уроках мистецтва застосування принципу емоційності навчання особливо важливе. Позитивні емоції в учнівському колективі значною мірою знімають внутрішню напругу особистості і відкривають її для творчості. Навчання підкріплене певними образами, наочними посібниками, використанням ігор, ТЗН, творча харизма вчителя сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів. Емоційно забарвлений навчальний процес створює відповідний настрій для продуктивного засвоєння навчального матеріалу. Вчителю необхідно культивувати демократичний стиль викладання і сповідувати педагогіку співробітництва, виявляти повагу до творчих починань учнів, вміло спрямовувати їхню увагу на різні види діяльності (поезію, музику, театр).

Проблемне навчання

В процесі підготовки уроку вчителю необхідно продумати ситуації, які б зацікавили учнів і стимулювали їхню ініціативу у вирішенні конкретних завдань. Не варто давати повну відповідь, а лише спонукати до пошуку і засвоєння певних знань, навичок і умінь, підказувати способи їх вирішення. Залежно від мети і змісту роботи, проблемні питання вирішують на кожному уроці образотворчого мистецтва. Перед класом ставлять запитання: «Як правильно розташувати малюнок на форматі? З якого місця краще малювати? А де лінія обрію?». Створена проблемна ситуація викликає в учнів пізнавальну активність і підвищує ефективності навчання.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Яку функції виконує мистецтво?
2. Назвіть основні загально-дидактичні принципи навчання і поясніть їх значення.
3. Як ви розумієте принцип виховуючого навчання?
4. Які з дидактичних принципів особливо важливі на уроках образотворчого мистецтва і чому?
5. Назвіть вимоги до наочних посібників.
6. Як ви розумієте принцип систематичності і послідовності в навчанні?
7. В яких ситуаціях використовують принцип проблемного навчання?
8. Які ще принципи навчання можете назвати і дати їх характеристику?

До хорошого уроку вчитель готується все життя.

В. Сухомлинський

2. 3. Організаційні форми, методи та вимоги до уроків образотворчого мистецтва

2. 3. 1. Урок – основна форма організації навчально-виховної роботи в школі

Теоретичні знання з образотворчого мистецтва (терміни і поняття) і практичні навички та вміння – це загальний досвід, історія, види, стилі та техніки, світоглядні аспекти, які набуло людство протягом свого існування. Вони і є головним компонентом освіти на уроках образотворчого мистецтва в школі. Урок – це форма організації навчання, цілеспрямована взаємодія вчителя і групи учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки, впродовж певного часу відповідно до розкладу та тематичного плану.

Існують різні класифікації уроків, які мають свою структуру (з яких елементів або етапів складаються), послідовність (в якому порядку вони розташовані), зв'язок (як вони пов'язані між собою та іншими предметами).

У переважній більшості уроків наявні: вступна частина, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу, повідомлення домашнього завдання, закінчення уроку. Учитель використовує різні види навчальної роботи: фронтальну, групову, парну та індивідуальну. В процесі викладання мистецтва ефективними є такі жанри уроків: урок-гра, урок-екскурсія, урок-казка, урок-дослід, урок-діалог, урок-вернісаж та інші. Урок образотворчого мистецтва в залежності від виду діяльності має свої особливості.

У структурі уроку малювання з натури виділяють такі аспекти:

- а) усний виклад нового матеріалу;
- б) демонстрація репродукцій, творів-оригіналів, малюнків дітей;
- в) демонстрація дидактичних посібників, предметів, моделей (посуду, фруктів тощо);
- г) практичний показ прийомів роботи (на дошці, папері);
- д) основна навчальна робота (практичне виконання завдань учнями, індивідуальна робота);
- е) колективне обговорення помилок (робіт), оцінювання і облік успішності учнів.

Уроки малювання на теми, ілюстрування літературних творів мають іншу структуру (на початку пригадують зміст вивченого раніше вірша, байки, оповідання, а далі слухають музику, створюють образ і малюють).

В початкових класах екскурсії проводяться з метою реальних спостережень, нагромаджень знань про оточуючий світ. Основним завданням педагога є навчити спостерігати відчувати побачене і передати його в малюнку. Якість уроків значною мірою залежить від рівня матеріально-технічного забезпечення. Важливим є організаційний момент, вчасно

підготувати матеріали та інструменти, робоче місце, ємкості з водою, палітру.

Моделі поділяються на дві групи: матеріальні (предметні, реальні) та ідеальні. Останні також поділяються на образні (іконічні), знакові (знаково-символічні), уявні. Моделювання уроку є складовою проектування інтегративної художньо-педагогічної технології. Найважливіше у підготовки до навчально-виховного процесу є складання робочого плану уроку і конспекту. Якщо теоретичний матеріал підсилений малюнками, моделями, можливості уроку значно зростають.

Етапи загальної дидактичної структури процесу навчання на уроці образотворчого мистецтва:

1. Вступна бесіда, мотивація діяльності учнів (*актуалізація теми, постановка мети і завдань*) 3-5 хв.

2. Знайомство з теоретичним матеріалом, аналіз натури, твору, малюнків попередників, показ практичних прийомів на дошці, поради до виконання малюнку (*засвоєння нових знань, умінь навичок – змісту теми навчання*) 7-10 хв.

3. Самостійна індивідуальна робота учнів над завданням (*застосування знань, навичок та умінь*) 30-35 хв.

4. Виставка, аналіз, оцінювання дитячих малюнків (*перевірка рівня засвоєних знань, навичок і умінь*) 3-5 хв.

5. Закріплення теоретичного матеріалу 1-2 хв.

Орієнтовний план аналізу уроку

1. Тема уроку, її обґрунтування.
2. Мета уроку (чи досягнута навчальна і виховна мета).
3. Структура уроку (його частини, внутрішній зв'язок між ними і підпорядкованість меті).
4. Методи, види і прийоми роботи на різних етапах уроку, відповідність навчальній і виховній меті.
5. Шляхи активізації навчального процесу: розвиток мислення, пам'яті, уяви, активізація уваги.
6. Наочність, ТЗН, їх місце і роль в процесі навчання. Способи використання їх на уроці.

7. Місце класної дошки на уроці, раціональність її використання, культура письма і малюнку.
8. Методи і форми перевірки знань учнів, об'єктивність оцінювання, мотивація.
9. Який підсумок уроку?
10. Коли і в якій формі передбачається домашнє завдання, його обсяг, шляхи виконання, пояснення?
11. Поведінка вчителя-практиканта на уроці:
 - а) вміння поводитися та контакт з учнями, їх робота і дисципліна, як учитель її підтримував та реагував на окремі порушення, його такт;
 - б) правильність мови вчителя (голос, інтонація, жести, міміка, манера говорити та ін);
 - в) зовнішній вигляд учителя.
12. Загальні висновки про урок.
 - а) ефективність уроку в цілому;
 - б) науковість викладу матеріалу;
 - в) значення уроку, виховання в учнів інтересу до предмета та навчання загалом;
 - г) чи досягнуто мети уроку?
 - д) якість засвоєння учнями знань.

2. 3. 2. Вимоги до організації уроків образотворчого мистецтва

Загальна художня освіта і виховання учнів

Кожний учень початкової школи має оволодівати елементами художньо-образної мови (вміти проводити лінії, штрихувати, засвоїти техніки роботи пензлем, з пластиліном), навчитися бачити і сприймати прекрасне.

Діти втілюють художні образи у малюнках, у виробках відповідно до свого рівня розвитку психічних функцій, пізнавальної діяльності, володіння навиками. На уроках вони засвоюють методи художньої творчості, знайомляться з діяльністю видатних майстрів, вивчають основи композиції, кольорознавства, зображення простору.

Єдність навчання, виховання і творчості

Навчання технічних навиків на уроках образотворчого мистецтва не є самоціллю. Передусім педагоги повинні дбати про формування світогляду, моральних переконань дітей. Художнє виховання необхідно проводити у взаємозв'язку з фізичним, розумовим, естетичним розвитком.

Особливості використання міжпредметних зв'язків

Уроки образотворчого мистецтва пов'язують з музикою, співами, мовою, трудовим навчанням, географією, історією, навіть з математикою. Ліплення, конструювання, аплікація – техніки, які вивчають на уроках образотворчого мистецтва, художньої праці, трудового навчання.

Прослуховування музики значно підсилює пошук образу. Для сприймання академічних творів (натюрмортів, пейзажів, тематичних картин, скульптури, архітектури) доречно використовувати симфонічну класичну музику, а для творів народного мистецтва (розпису, вишивки, кераміки, різьби на дереві) – грайливі народні козачкові, коломийкові мелодії. Проте, домінуючими все ж мають залишатися пояснення вчителя та індивідуальна робота учнів.

На окремих уроках рекомендують такі способи використання музики:

1. малювання під музику (простий спосіб);
2. малювання після прослуховування музичного твору (передати образ почутого);
3. музику використовують при розгляді творів, що створює певний фон для сприймання.

Школярі ілюструють художні твори, пишуть оповідання з картин, розкривають їх зміст словами. Малювання рослин, краєвидів, пам'ятних місць (фортець, замків) сприяють візуальному засвоєнню природознавства, ботаніки, історії, географії. Спостерігаючи в процесі малювання природу діти вивчають дерева, квіти, вчаться орієнтуватися на місцевості, переймають її позитивний естетичний вплив. Вивчення оповідань, казок, віршів доцільно також підкріплювати

виконанням малюнків, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Навіть така точна наука як математика містить окремі поняття, геометричні тіла, фігури (плоскі, об'ємні), що відносяться до нарисної геометрії і перспективи, які краще засвоюють завдяки малюнкам.

В процесі планування уроків вчителю необхідно враховувати:

1. вибір теми відповідно до програми і навчального плану;
2. визначення мети уроку (навчальну, розвиваючу, виховну) та міжпредметних зв'язків;
3. рівень компетентності і підготовленості учнів до виконання конкретного завдання;
4. наявність навчально-методичного і матеріально-технічного забезпечення (обладнання, вода, робоча площа).

На уроках образотворчого мистецтва використовують синтез мистецтв: музики, хореографії, літератури. При малюванні пейзажів, у тематичних композиціях, ілюструванні літературних творів використовують музичний і літературний короткий супровід (творів класиків) – читають вірші, байки. Музичні твори вчитель може використовувати як і в процесі малювання, ліплення, виконання декоративних робіт, так і в процесі спостереження, проведення бесід тощо. Важливо активно залучати навчальний матеріал з інших предметів: літератури, музики, природознавства, історії, навіть математики. На уроках образотворчого мистецтва діти знайомляться з такими категоріями композиції як симетрія, вивчають геометричні форми і їх просторові властивості ще до уроків геометрії. Виховний вплив уроків мистецтва значно зростає, коли комплексно використовувати елементи драматургії, ігри. Особливо корисно об'єднувати уроки образотворчого мистецтва і художньої праці, включати до програми трудового навчання художнє конструювання, елементи технічної естетики і дизайну – те, що поєднує технічну й художню творчість.

Уроки образотворчого і декоративного мистецтва тісно пов'язані з трудовим навчанням й політехнічним розвитком.

Більшість з них мають лабораторно-практичний характер, формують навички роботи із різними матеріалами та інструментами: картоном, кольоровим папером, деревом, тканиною, природними матеріалами (листя дерев, шишки, жолуді). Учні засвоюють певні операції: різання, склеювання, конструювання, художнє оформлення виробів.

Загальне художнє виховання учнів передбачає творчий розвиток, вміння сприймати і створювати художні образи. В процесі викладання мистецтва необхідно органічно поєднувати навчальні й творчі завдання, розвивати вміння та навички дітей. У молодших класах дуже важливо підтримувати інтерес та ставлення до предмету, адже чим більше діти люблять заняття, учителя, тим успішніше буде навчання. Творча художня робота на уроці й активний діяльний характер занять допомагають підвищувати ефективність, роблять їх цікавими і змістовними.

На уроках природознавства вчитель може доступно подавати учням відомості про пейзаж (краєвиди, рослинний і тваринний світ, архітектуру і будівництво) його красу. Не менше можливостей естетичного впливу має вчитель літератури, історії, навіть математики. Всі вчителі школи мають прививати любов до прекрасного, а отже бути обізнаними з мистецтвом, здійснювати естетичне виховання і не тільки з учнями, але й з батьками.

Врахування вікових можливостей школярів

Складність навчального матеріалу на уроках необхідно узгоджувати із можливостями засвоєння його дітьми. Художній розвиток розглядають як цілісний процес, який з віком ускладнюється. Окремі здібності до образотворчої діяльності, наприклад, гострота зору, відчуття кольору можуть досягати у дітей молодшого віку вищого рівня, ніж у дорослих.

Однак, здатність краще розрізняти кольори формується у дітей переважно до 9-10 років і якщо вчасно не розвинути її, в подальшому вони перестають звертати увагу на колір і

навчатися стане важче. Загалом розвиток дитячої образотворчої діяльності – поступальний, від простих і окремих законів відтворення світу до складніших.

Оптимальне співвідношення сприйняття творів і практичної художньої діяльності

Педагогічні прогресивні методи викладання образотворчого мистецтва передбачають розвиток у дітей художнього сприймання через засвоєння навиків практичної діяльності.

Дітей необхідно навчати різних способів і засобів створення художнього образу. Допомагають зацікавити учнів образотворчим мистецтвом, перетворити уроки на захоплююче заняття чергування різних технік і видів діяльності – акварелі і гуаші, фарб і кольорової крейди, малювання і ліплення, аплікація і конструювання. Цьому сприяє також поєднання *малювання на площині з об'ємно-просторовими видами художньої діяльності*: ліпленням, архітектурою, художнім конструюванням, елементами технічної естетики і дизайну. В подібних завданнях працюють з кольором, пропорціями, передають на площині простір і форму, створюючи реальні об'ємно-просторові композиції.

Поєднання колективних та індивідуальних форм роботи в процесі творчого спілкування учнів між собою і вчителем. Доброзичлива атмосфера в класі допомагає дітям самовиразитися, формує почуття взаємодопомоги, а спілкування про основні поняття і засвоєння спеціальних термінів, поряд з вирішенням творчих завдань – передумови успішного навчання образотворчого мистецтва.

Активна робота вчителя на уроці має виняткове значення, навіть при незначній кількості навчального часу. Ущільнення уроку, використання інтенсивних методів навчання, ігрових форм, міжпредметних зв'язків, збагачення

педагогічного арсеналу різними прийомами і видами роботи; практичний показ, бесіда, демонстрація слайдів і фільмів, проведення уроків-екскурсій (в музей, на природу, в зоопарк, на будівництво, до лісу, скверу, парку), розповіді за картиною, зустрічі з художниками і народними майстрами задля досягнення високих результатів у навчанні.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Назвіть і порівняйте організаційні форми навчання образотворчого мистецтва.
2. Які класифікації і структури уроків за видами діяльності можете назвати?
3. Назвіть етапи загальної дидактичної структури процесу навчання на уроці мистецтва.
4. Складіть план аналізу і вкажіть на вимоги до організації уроку образотворчого мистецтва.
5. Назвіть способи використання музики на уроках образотворчого мистецтва.
6. Які між предметні зв'язки і способи інтеграції знаєте?
7. Які фактори враховують в процесі планування уроків?
8. До якого віку формується здатність розрізняти кольори?
9. Які навички сприймання навколишнього світу впливають на практичну діяльність і створення образів?
10. Назвіть передумови успішного навчання на уроці образотворчого мистецтва.

2. 3. 3. Основні методи, які застосовують на уроках образотворчого мистецтва

Методи навчання – це способи упорядкованої взаємопов'язаної роботи викладача та учня за допомогою яких оволодівають знаннями, уміннями, навичками, формують світогляд, розвивають здібності. У конструюванні системи методів ефективним стає поєднання репродуктивних та творчих способів дій учня, студента у художньому навчанні, практично-евристичних методів з теоретичними.

Пояснення навчального матеріалу

На початку вивчення нової теми вчитель пояснює її зміст і демонструє прийоми роботи. Він активізує увагу учнів запитаннями і викликає їх до дошки для практичного показу прийомів роботи, аналізу наочних матеріалів (репродукцій, моделей). Засвоєння навчального матеріалу відбувається під час ненав'язливого, поступового повторення назв і формулювань, усвідомлення значень термінів і понять.

Важливим є наочне пояснення нового матеріалу, яке буває двох груп: демонстрація посібників і практичних прийомів – процесу виконання роботи (дій). Він найефективніший, коли пояснюють техніки, прийоми малювання, ліплення, витинання, конструювання. Учитель коментує кожну операцію, дію, рух і контролює правильне виконання учнями. Аналогічно демонструють процес роботи з формами, просторові та загалом композиційні завдання.

Важче демонструвати динамічну натуру, особливо, якщо це людина чи тварина в русі. Тоді використовують фотографії, слайди, репродукції, а також дитячі роботи з фонду вчителя, які відповідають темі програми і сприяють засвоєнню навчального матеріалу. При цьому слід мати відчуття міри, не варто показувати багато прикладів одночасно, не вимагаючи від дітей нічого конкретно. Пасивне сприймання теж не дасть бажаного результату. Основний час відведений на практичну роботу і на усні відповіді учнів. На початку вивчення кожного циклу тем дають загальні пояснення, які згодом конкретизують на наступних практичних уроках.

Керівництво самостійною роботою учнів

Виконання самостійних завдань розвиває творчу активність і формує в учнів навички елементарної художньої майстерності. Попередньо вчителю необхідно підготувати робоче місце, провести короткий інструктаж та вступну бесіду. Сама підготовка до виконання самостійної роботи вже

є однією із форм навчання і має важливе виховне значення для учнів, тож є відповідальною ділянкою роботи вчителя.

В першому класі особливу увагу звертають на засвоєння образотворчих прийомів, роботу в матеріалі та оволодіння інструментами. Вчитель постійно консулює, схвалює вдалі роботи, в ході уроку наголошує на помилках допущених учнями. Тож педагогу важливо знати можливості дитини певного віку, враховувати її прагнення і підказувати шляхи вирішення завдання. Вимоги щодо культури поведінки і техніки безпеки є конкретними.

При виконанні *тематичної композиції* вчителю слід заохочувати творчу ініціативу, фантазію і самостійність учнів. Різні варіанти композиції, сюжети демонструють на прикладах учнівських робіт з фонду вчителя. Чимало користі від малюнків з пам'яті, уяви того, що бачили вдома або на екскурсії. Діти зображують те що знають.

Виконання справ

Вивчення основ образотворчого мистецтва передбачає виконання різного роду вправ з метою формування у дітей молодшого віку конкретних умінь і навиків. Програмові завдання дозволяють вчителю об'єктивно оцінювати рівень засвоєння навчального матеріалу, особливо у комплексних творчих роботах, для яких існують певні критерії.

Вправи є основними навчальними завданнями. Варіативність рішень – це можливість творчого вибору учнями засобів у межах конкретного завдання. Під час їх виконання діти набувають і вдосконалюють навиків, що розвивають моторику (руки), сенсорику (відчуття), логіку (здатність до розумового аналізу) та інше. Водночас технічні навиків і вміння в кінцевому результаті мають другорядне значення і не повинні превалювати над передачею думок і почуттів у малюнку.

За формою вправи бувають: практичні (виконати рисунок, живопис, ліплення); усні (відповіді учнів на

запитання, що стосуються тих же кольору, форми, простору, композиції, техніки), письмові (аналіз творів мистецтва).

Ритмічне чергування тривалих завдань з короткими вправами надає урокам різноманітності. Діти мають усвідомити різницю між етюдом і довготривалою творчою роботою. Для цього бажано завести спеціальний альбом для короткочасних вправ і при поясненнях вказувати на завдання і мету цього виду роботи (наприклад: «Спершу виконуємо таку вправу, а далі продовжимо роботу, розпочату на попередньому занятті»).

На початках навчання доцільно проводити зорові диктанти. Діти повторюють дії вчителя і при цьому переймають правильні прийоми роботи, розвивають спостережливість, темп і ритм, акуратність, набувають технічної досконалості. Зорові диктанти використовують в усіх видах роботи: малюванні, ліпленні, конструюванні, декоративній композиції. Ступінь самостійності учнів залежить від характеру вправ і завдань. У зоровому диктанті при повторенні за вчителем кожної дії, у всіх учнів має бути однаковий результат. Коли ж виконують начерки з натури, короткі живописні вправи, які за суттю є творчими (підготовчими етапами тематичних комплексних завдань), тоді результати можуть бути різними.

Завдання поділяють на дві частини: перша, як диктант – повторення за вчителем (наприклад, послідовне ліплення півника), друга – його розмальовування самостійно. Доцільно використовувати готові вирізані з паперу силуетні форми, що дозволяє економити час і зосереджувати головну увагу учнів на меті уроку. Наприклад, першокласники на заготовленому малюнку передають забарвлення неба, снігу, дерев, будівель – кожний за власною фантазією і враженнями. І хоч робота виконувалась за однаковим малюнком, кольорове вирішення буде у кожного інше. Якщо в першому класі практикують вправи з підбору однакових близьких і контрастних об'єктів, то у II, III класах переважають вправи на глибше розуміння кольору (теплі і холодні, передача радісного і сумного

настрою у пейзажі, натюрморті). Подібні вправи краще чергувати з вправами на пошук композиції, виражальних властивостей кольорів.

Для вирішення навчальних завдань доцільно використовувати короткі літературні куплети, байки, вислови, при яких діти вживаються в образ того, що треба зобразити, наприклад дорогу, хмари, поле, пташку, хлопчика та ін. Підготовкою для подібних завдань є вивчення поняття глибини простору і малювання дерев, людини.

Діти початкових класів на початках відчують труднощі розташування елементів композиції на аркуші. З метою запобігання помилок попередньо виконують вправи на знаходження оптимальних варіантів. Молодші школярі залюбки розмальовують заготовлені з картону форми: тарілки, чашки, рукавиці, іграшки. Декорування в народному стилі вимагає дотримання певної традиції, гами, схеми компонування, пояснення семантики і символіки елементів, що підвищує зацікавленість учнів образотворчим мистецтвом і сприяє загальному розвитку.

Робота з учнями біля класної дошки

На уроках образотворчого мистецтва учнів викликають до дошки рідко. Проте цей метод навчання потребує врахування їх індивідуальних особливостей і можливостей, підвищує активність і сприяє налагодженню контакту учителя з класом. Біля дошки краще проявляються здібності дітей. Вони стають сміливішими, впевненішими, прагнуть набути більше вмінь і краще проявити себе, у них появляється самокритика, спостережливість і бажання малювати, що загалом позитивно впливає на самостійну роботу. Ця форма роботи сприяє серйозному ставленню учнів до образотворчого мистецтва.

Організація колективної роботи

Більшість митців працює індивідуально. Ця форма роботи є ефективною й на уроках у школі. Проте при

оформленні інтер'єрів у різних техніках, організації виставок тощо, практикують і колективну роботу. Розрізняють такі способи:

1. Кожний учень виконує роботу самостійно і вносить її до групової композиції. Для прикладу, при створенні великоднього кошика, учні кожного ряду в класі виготовляють писанки на картоні і укладають їх до одного кошика. Далі кошики порівнюють і визначають переможця чий виявився найкращим. На початку уроку вчитель підкреслює семантику, художні особливості, композицію, демонструє техніку виконання писанок.

Подібно виконують роботу з художнього конструювання: кожний учень складає макет будиночка, з яких вибудовують загальну композицію мікрорайону на твердій основі. Вчитель розповідає про елементи благоустрою міста: лавочки, ліхтарі, декоративні решітки, сходи, басейни, фонтани.

2. Організація колективної роботи: діти одночасно виконують панно, картину на аркуші великого формату; один малює будинок, другий – дерева (пейзаж), інші – людей чи тварин. Поділивши дітей на групи, досягають їх згуртованості, взаємонавчання і взаємодопомоги. Для подібних завдань вибирають масштабні, багатофігурні композиції на теми, наприклад: «На екскурсії», «На будівництві», «Святковий день», «Вечірнє місто». Такі завдання (панно) виконують у різних техніках живопису, аплікації. До роботи необхідно підготувати робочі місця (окремі столики), матеріали та інструменти. Значного ефекту досягають завдяки використанню технології проективного моделювання уроків.

Метод проєктів застосовують при виконанні колективних робіт, що дозволяє врахувати індивідуальні здібності учнів молодших класів, стимулювати розвиток. Термін **«проєкт»** в перекладі **«кинутий уперед»** – це *план, попередній задум*, який практично реалізують у вигляді пакету матеріалів або моделей [14, с. 56].

Проективна модель уроку за способом викладання навчального матеріалу виражається у **вербальній** та **візуальній** формах. **Вербальна** (описова) містить план, проспект, сценарій уроку, його основні етапи, лінії перебігу тощо, а **візуальна** (зображувальна) – ілюстративний матеріал, який висвітлює задум педагога (малюнки, репродукції, моделі, схеми побудови того чи іншого зображення). Художньо-педагогічна проективна модель уроку в залежності від об'єму і ступеня насиченості інформацією може бути стислою і розгорнутою. Часто самі учні вносять елементи новизни у хід та сценарій уроку мистецтва тому при плануванні та їх проектуванні – головне створювати поле для творчих можливостей. У викладанні мистецьких дисциплін провідну роль відіграє *технологія візуального моделювання*, яка у малюнок-схемах та образах здатна фокусувати увагу на головних аспектах інформації, що дозволяє побачити цілісну картину уроку, схопити і зафіксувати в уяві головну ідею, поліфонію інтегрованого навчання, чого важко досягти в процесі словесного пояснення. Технологія проективного навчання сприяє досягненню мети і плануванню, виявленню інтегративних зв'язків, що полегшує виконання завдань уроку, співробітництво дітей і педагога і дозволяє виходити за межі програмового матеріалу, оперативно здійснювати моніторинг результатів навчання. Високо інформативні візуальні проектні моделі також сприяють структуруванню і оптимізації навчального матеріалу, розподілу його за блоками і ключовими смисловими одиницями [14, с. 58].

Метод **проектів** вимагає цілого комплексу соціокультурних компетентностей, тому варто якомога раніше його використовувати, починати з елементів у молодшій школі і поступово ускладнювати у старших класах.

Етапи здійснення *проектного* завдання:

1. обговорення і вибір теми;
2. розподіл обов'язків, соціальних ролей і завдань;
3. організація і здійснення проекту;

4. узагальнення та оформлення результатів, презентація, обговорення та оцінювання проекту.

Використання цього методу підвищує мотивацію навчально-пізнавальної діяльності учнів. У результаті його впровадження збагачується емоційна сфера («проживання» емоційно-естетичних почуттів іншого); відбувається систематизація та інтеграція знань, посилюється їх прикладна спрямованість; виховується толерантність під час дискусій, обговорення різних версій, ідей, оціночних суджень, розвивається поліфонічність «бачення» мистецьких явищ; формуються комунікативні навички, співробітництва і взаємодопомоги (ефект соціалізації), усвідомлення результату і його переживання [14, с. 102].

Методи роботи з творами образотворчого мистецтва

Діти молодшого віку люблять розповідати, активно реагують на оточення і відверто висловлюють власні думки й емоції. Діти більше звертають увагу на зовнішність художніх творів – пробують на дотик, дають загальну характеристику, вказують з якого матеріалу зроблено. Їм бракує запасу слів, знань і умінь, аби описати, висловити свої враження. Запитання активізують навчально-пізнавальну діяльність, процес сприйняття художнього твору дитиною стає різнобічним та захоплюючим. Ефективним є використання *методу порівнянь*, завдяки якому учні розглядають і описують твори, розповідають про відтінки фарб, освітлення, формують власну думку.

Діти часто звертають увагу на другорядні речі («тут більше зеленої фарби, а тут менше», «там все зафарбовано, а тут тільки половину»). Зацікавленість молодших школярів деталями художнього твору використовують для порівняння змісту, засобів вираження і техніки виконання. Наприклад, на запитання «Як би ви назвали цю картину?» називають не тільки тему, але і головний образ.

Процес навчання підсилюють ще й емоційною насиченістю тем, активізацією образного мислення і

сприйняття завдяки музичному і поетичному супроводу, елементам театрального мистецтва. Їх використання має бути коротким, виразним і емоційно забарвленим.

Знайомство з народним декоративно-вжитковим мистецтвом також сприяє розвитку художнього смаку, національних, патріотичних почуттів. Учитель демонструє предмети, пояснює їх назви, призначення, семантику орнаменту. Дітям подобається природній колір дерева (текстура) чи каменю (структура) який підкреслює і художньо збагачує форму виробу, що не потребує додаткового прикрашання. Це вироби з дерева, глини, які мають різну фактуру чи яскраво виражену текстуру.

Особливо до вподоби дітям вироби із соломи. Інкрустація на шкатулці чи на картині виблискує золотом коли покрита прозорим лаком на темному тлі. Подібними ознаками наділені об'ємні вироби – іграшки виготовлені народними майстрами (фігурки людей, тварин, птахи), ужиткові вироби, які відзначаються умовністю, простотою й барвистістю.

У I-II класах бесіди вибудовують за певною схемою і послідовністю: на початку вчитель зосереджує увагу учнів на формі, кольорі, фактурі, пропорціях предметів, запитує: «Які предмети ви вважаєте красивими і чим вони вам подобаються?» і т. д.

Зміст, структура і методи проведення практичних занять

На уроках образотворчого мистецтва переважає практична робота, яка за змістом направлена на засвоєння художніх технік і прийомів роботи з різноманітними матеріалами. Її завдання – оволодіння основами художньо-образної мови, формування умінь і навичок, розвиток творчих здібностей дітей.

Кожний вид образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва, архітектури і дизайну має певні художні, конструктивні особливості і засоби вираження. Для архітектури це – об'єм, простір; скульптури – форма,

пластика; живопису – колір; графіки – лінія, тон і т. д. Такі види як скульптура, графіка, живопис можуть утворювати певний ансамбль і водночас бути самостійними художніми творами, а декоративно-вжиткове мистецтво, дизайн і архітектура виконують більше практичну функцію.

На перший погляд твори різних видів образотворчого мистецтва мало мають спільного, оскільки відрізняються призначенням, зовнішнім виглядом, розміром, матеріалом. Але всі вони використовують однакові засоби художнього вираження – композицію, колір, форму, простір, техніки, як способи обробки матеріалу, що в сукупності визначають форму і впливають на вартість твору. Якщо для професійних художників форма, колір, композиція є тільки засобами вираження певного задуму, то для учнів вони є ще й предметом вивчення і пізнання.

Основу предмету «Образотворче мистецтво» складають певні лінії навчальних завдань пов'язані в єдину систему. Без них знайомство дітей з мистецтвом стає фрагментарним і хаотичним. Це *перша умова* успішного навчання.

Більшість навчальних завдань орієнтовані на вирішення одночасно декількох проблем (пошук композиції, вибір кольору, передача простору), тож необхідно спрямовувати кожні лінії в часі і в такій послідовності та кількості, аби діти могли їх посильно досягнути. Це *друга умова* ефективного засвоєння навчального матеріалу.

Дві перші умови пов'язані з *художньою формою* (видом діяльності і засобами вираження), яка в мистецтві не є самоціллю, а лише способом передачі змісту творів. Суть навчальних завдань передають передовсім тематика та об'єкти зображення. Тому важливо, аби вони мали свою систему і лінію розвитку, вирішували певні навчальні й виховні завдання. У цьому прихована *третьою умовою*, яка висуває вимоги до змісту і структури курсу «Образотворче мистецтво» в початкових класах. Заняття малюванням, ліпленням та іншими видами діяльності необхідно наповнити

реальним змістом, що дозволить формувати у школярів уявлення і навикі необхідні в подальшому навчанні і житті.

Укладання навчальних тем – важливий елемент процесу планування. Їх поєднують з мовою певного виду образотворчого мистецтва. Вчителі початкових класів не рідко звужують завдання та орієнтуються тільки на окремі об'єкти і теми, що порушує загалом системність і цілісність навчання. Водночас кожна з тем може бути вирішена з врахуванням багатьох факторів. В одному випадку доміантою є вирішення проблем кольору, в іншому – пропорцій, величин і мас, ще в іншому – розташування в просторі, композиції на аркуші паперу і т. д. В практичній роботі виділяють такі основні групи навчальних завдань, які передбачені програмою всіх класів: *композиція; колір і освітлення; форма, пропорції, конструкція; простір і об'єм.*

Наступним важливим завданням є оволодіння технічними навиками роботи: *прийомами змішування фарб, малювання пензлем, олівцем.* Для кожної теми, об'єкта вивчення (зображення) рекомендується вибирати одне-два основні навчальні завдання, наприклад порівняння і поєднання розмірів (величини) предметів та їх забарвлення (тема «Осінній пейзаж»). На кожну практичну роботу відводиться не менше одного – двох уроків з врахуванням бесід. Це дозволяє економно і цілеспрямовано витратити навчальний час протягом року.

Діяльність вчителя на уроках практичної роботи

Засвоєння навчального матеріалу та формування творчих здібностей учнів вимагає від вчителя ґрунтовної методичної підготовки і майстерності. Діти молодшого віку переживають процес творчості і їхній розвиток відбувається ефективніше в умовах самостійності, розкутості, емоційного піднесення й активності, які є особливостями занять з мистецтва.

Сила уяви і запас зорових образів у дітей не однакові, тому необхідна підвищена увага вчителя, який має використовувати їхню ініціативу і бути консультантом та

співучасником творчого процесу. Засвоєння знань, навиків та умінь відбувається з використанням таких методів викладання, які активізують процес сприймання нових відомостей і прийомів роботи. Розумне поєднання художньо-творчої і навчальної лінії є важливою особливістю методики викладання образотворчого мистецтва.

Важливими засобами впливу на учнів є мова вчителя і практичний показ, тому наочно-практичні методи навчання в початкових класах є визначальними. *Засвоєння матеріалу відбувається через виконання практичних дій (вправ), що є головним у навчанні образотворчого мистецтва у молодших класах.* З розвитком практичних навиків підвищується зацікавленість мистецтвом, розвивається мовлення, поповнюється словниковий запас, що позитивно впливає на навчання учнів загалом.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Назвіть методи, які застосовують на уроках образотворчого мистецтва.
2. Розкрийте процес пояснення нового матеріалу.
3. Які засоби використовує вчитель в процесі пояснення навчального матеріалу?
4. Яке значення у розвитку творчих здібностей має самостійна робота?
5. Як правильно здійснювати керівництво самостійною роботою учнів і на що звертати особливу увагу?
6. Які здібності розвиваються у процесі виконання практичних вправ?
7. Які бувають вправи за формою і назвіть послідовність їх виконання?
8. З якою метою проводять зорові диктанти?
9. Яке значення і переваги має робота з учнями біля класної дошки?
10. Назвіть способи організації колективної роботи.
11. Дайте визначення методу проектів і поясніть технологію проективного навчання.
12. Назвіть етапи виконання проективного завдання.

13. Які методи роботи з творами образотворчого мистецтва можете назвати, поясніть їх особливості?
14. Наведіть приклад схем проведення бесід з образотворчого мистецтва і з якою метою їх проводять?
15. Які теоретичні знання засвоюють учні в процесі бесід?
16. В якій послідовності проводять усний аналіз творів мистецтва і на чому зосереджують основну увагу?
17. Розкрийте зміст, структуру і методи проведення практичних занять.
18. З якою метою проводять практичну роботу з образотворчого мистецтва?
19. За яким принципом пов'язують навчальні завдання?
20. Назвіть умови за яких забезпечується успіх навчання.
21. Які групи навчальних завдань з образотворчого мистецтва в початкових класах?

2. 4. Види навчальної діяльності з образотворчого мистецтва в початкових класах

2. 4. 1. Зображення на площині і методика навчання малювання з натури

Кожний вид практичної діяльності має свої завдання, які вирішують відповідними прийомами і засобами. Зображення на площині (виконання графічних і живописних робіт, аплікацій, мозаїки) важливий вид діяльності на уроках образотворчого мистецтва в молодших класах. Виконання малюнків є універсальним засобом формування загальної художньої культури учнів, оволодіння основами образотворчої грамоти: вміння передавати об'єм предметів, глибину простору, декорувати з врахуванням матеріалів і художніх технік. Автор організовує аркуш (робочу площину) таким чином, аби передати головну ідею, особливості форми і досягнути художньої виразності твору.

Малювання з натури – це зображення на основі сприйняття реальної дійсності конкретних предметів, об'єктів, передача їх характерних особливостей з фіксованої

точки зору, з урахуванням перспективного скорочення; процес активної творчої діяльності пов'язаної з мисленням, розвитком почуттів. Для дітей молодшого віку – найбільш складний вид діяльності. У 7-8 років вони часто не розглядають предмети, які зображують і не сприймають їх зовнішні ознаки окремо від практичного призначення. Для них на перших порах не суттєвими є зміни освітлення і ракурсу, не так важливими є і точність побудови, (пропорції, об'єм), як загальний образ, який виникає в процесі сприймання натури, викликаючи певні асоціації. Малювання з натури розвиває спостережливість, тренує окомір, спонукає уникати зайвого і акцентувати увагу на особливостях об'єктів та появі художніх образів. На початках малюнки дітей більше нагадують малюнки з уяви, часто далекі від натурних моделей, у них з'являються випадкові деталі, декоративні елементи. Проте, навіть такі приблизні малюнки приносять задоволення, оскільки відповідають дитячим уявленням про той чи інший предмет.

Перш ніж почати картину художник виконує чимало підготовчих ескізів з метою її вивчення і пошуку композиції, проявляє спостережливість, відкидає зайве й акцентує увагу на особливостях об'єктів. Око художника здатне відрізнити найменші деталі і відтінки кольорів та передавати їх на картині. Подібне виконує й учень, який переосмислює і передає характерні ознаки натури, підвищує власну мотивацію і зацікавленість предметом зображення. Без розвитку навиків спостерігати, аналізувати і відтворювати світ загалом, важко досягнути належного прогресу в малюванні. В молодшому віці діти найбільш піддатливі до навчання, тож чим раніше їх навчати бачити красу природи, довкілля, людей, і створювати необхідні умови для цього – тим певніше, що в подальшому житті, вони стануть творчою особистістю. Якщо для розвитку музичних здібностей треба мати слух, то для занять образотворчим мистецтвом треба володіти художнім баченням світу, яке формується під впливом фахівців в процесі тривалого навчання.

Малювання з натури у I-II класах починають із зображення плоских предметів простої форми: листя дерев (здебільшого клена), гілки ялини тощо. Далі виконують симетричне зображення метелика і переходять до більш складних об'ємних предметів (інструменти, овочі, іграшки). Листки підбирають яскравої форми і забарвлення і розкладають на кожну парту. На дошці вчитель показує послідовність виконання роботи, демонструє перед класом предмет-об'єкт зображення (листка, овочів, інструменти, дерева, емблеми), організовує обговорення і пояснює, як він змінюється при зміні положення та освітлення. Для усвідомлення ролі фіксованої точки зору необхідно демонструвати учням предмети з різних положень. Зазвичай це кругле яблуко, схоже на м'ячик, має плодоніжку і зав'язь. Вчитель демонструє перед класом різні його положення і запитує, кому і як видно. Далі виконують малюнок яблука в чотирьох положеннях, попередньо від руки, поділивши аркуш паперу на чотири частини. При цьому вчитель нагадує правила композивання: зображення має вільно заповнювати відведений простір і не бути надто дрібним чи великим. Малюнки дітей свідчать про часте нехтування положенням об'єкта в натурі, тож необхідно підвести їх до усвідомлення зорового сприйняття натури. Подібні завдання ускладнюються в 3-4 класах, коли діти малюють на весь аркуш і передають відтінки кольору, здатні конкретніше виявляти об'єм і форму. Тож їх знайомлять з такими поняттями як «світло», «тінь», «півтінь», «блік», «рефлекс», «падаюча тінь», вчать тушувати і штрихувати.

Вдало виставленої натури недостатньо, важливо навчити правильно дивитися, бачити і усвідомлювати свої зорові відчуття. Доцільно ставити декілька постановок у найбільш інформативних для учнів ракурсах, вибирати предмети нескладної форми з яскраво вираженими деталями.

Перед тим, як зображувати природу, необхідно вивчити її особливості, сформувати в учнів перше враження, скласти уяву про неї. Далі вирішують композицію на аркуші паперу,

визначають величину зображення, розміщення в просторі. Для цього необхідні знання про навколишній світ, набутий досвід, вміння розрізняти округлі форми від прямокутних, отримувати необхідний тон, колір при змішуванні фарб. Засвоєння «алфавіту» зорових образів розвиває здатність активно оперувати ними в процесі сприйняття і передачі зображення.

Початок навчання у першому класі і формування інтенсивної мимовільної уваги учнів є важким завданням, бо вони швидко втомлюються. Тому довготривала одноманітна робота, яка вимагає певної зосередженості і напруження є малоефективною. До таких видів навчальної діяльності відноситься і малювання з натури. Проте, при частій зміні занять (через 20-25 хв.), відповідній методиці навчання ефективність такого уроку значно зростає. Наприклад, на початку (3-5 хв.) вчитель демонструє різні види квітів привертаючи у вагу до їх форми і забарвлення, характерних особливостей конструкції тощо. Порівнюючи їх будову демонструє загальні правила komponування на аркуші і послідовність виконання малюнку. Таким чином учні розуміють мету і бачать перспективу роботи, яка їх окрилює.

Поширені недоліки у роботі: обведення товстою лінією, затирання пальцями, папером та спотворювання форми тощо. Перші малюнки краще виконувати невеликих розмірів. Об'ємні зображення фруктів спочатку демонструють на моделях з роз'ясненнями. Типова схема зображення яблука учнями початкової школи – половина світлого, половина темного, як результат пасивного відтворення окремих знань в малюнку, а не спостережень. Тож перед безпосереднім малюванням необхідно звернутися до натури і проаналізувати кращі роботи, в яких показати поступовий перехід від світла до тіні на овалах і кулястих поверхнях. З технічного боку, натюрморти – найбільш складні завдання для учнів, тому необхідно забезпечити їм хорошу видимість. Овочі і фрукти бажано підібрати різної величини, форми і забарвлення (тональності).

Простий натюрморт з 2-3 предметів нескладної, виразної, наближеної до геометричних фігур форми. Це глечик чи ваза і яблуко, каструля і апельсини тощо. Один предмет більший – позаду, один-два дрібніші розташовують попереду, ближче до глядача, частково закривають великий. Освітлення доцільно вибирати верхнє бокове – воно має виявляти, а не ховати форму предметів.

Значна частина завдань передбачають пошук кольорової гами, тож на початках менше всього звертають увагу на побудову малюнку, а більше на заповненість аркуша, м'які і насичені мазки, плями. Перед малюванням демонструють репродукції або слайди творів відомих художників та учнів з аналізом техніки, композиції, кольорової гами тощо. Чим молодший учень, тим важче йому передавати складні відтінки кольорів, тому гармонію доцільно будувати на контрастних співвідношеннях. Предмети для малювання розташовують нижче лінії горизонту. Вже в першому класі діти здатні визначати положення лінії горизонту відносно предметів і мають навчитися розрізняти горизонтальні і вертикальні площини. Чим раніше знайомлять з основами образотворчої грамоти, тим скоріше вони їх засвоять.

Для молодших школярів передача об'ємних трьохвимірних предметів є складним завданням, тож у їхніх малюнках предмети часто зображені у розгорнутому вигляді та зворотній перспективі. Перебільшені пропорції допомагають передати характер зображень і сприяють пошуку образу. Тож вчитель має максимально уважно ставитися до творчості дітей, звертати увагу на розташування зображення на листі, використання додаткових осьових ліній, передачу пропорцій, об'єму, у роботі з тоном, кольором – на передачу відношень.

Малювання з натури – це не пасивне споглядання, а творче переживання процесу роботи. Цей вид діяльності розвиває зорову систему, спостережливість, мислення, конструктивні здібності. Учень, який розуміє завдання малювання з натури, творчо переосмислює і передає її

ознаки, підвищує власну мотивацію і зацікавленість предметом. Без розвитку навиків спостерігати, аналізувати і відтворювати квіти, дерева, хмари, ліс, ландшафт загалом – важко досягнути належного прогресу в малюванні. Якщо дитина змалку навчається бачити красу природи, довкілля, людей, творів мистецтва – в дорослому житті вона стане творцем і буде жити за законами краси і гармонії.

Художники виділяють такі стадії образотворчого процесу (за Павліновим П.):

1) розглядають глечик і порівнюючи його із знаннями форми, пропорцій формують загальну уяву про нього;

2) продумування малюнку, його уявлення (вибір ракурсу, точки зору, композиції, величин);

3) практична реалізація уяви про предмет і його зображення [28, с.13].

Ці стадії має розуміти вчитель, аби визначити на якому етапі виникла проблема. Необхідно зосередити увагу учнів на сприйнятті об'єктів зображення та корегувати діяльність. На початках проблемою часто стає техніка виконання, тоді необхідні додаткові вправи з олівцем чи фарбами.

У процесі передачі форми рослин важливо не налягати на олівець, аби лінії не проглядалися після нанесення акварелі. Складність у малюванні рослин у тому, що вони не мають чітко вираженої геометричної форми, проте навіть при такій вільній трактовці форми є певні закономірності, економія і механіка. Малюнок – це не фотографія і не точна копія натури, а відображення її найсуттєвіших елементів в цілому. Тож зображений професійним художником краєвид, натюрморт, на малюнку часто є іншим, а ніж той, що в натурі.

Квіти відрізняються будовою і кольоровим забарвленням: від ніжних тонких, часто яскравих і веселкових з багатьма різноманітними відтінками, до більш урівноважених, гармонійних поєднань. Їх зображення починають з визначення осей і загальної конструкції форми, які задають напрям певним частинам та організують будову симетричних елементів композиції. Водночас треба пам'ятати

про стебла, чашечки, вінчики – знаходження основних розмірів, визначення місць кріплення і форму пелюсток, овалів, конусів і дрібніших частин. Тільки на завершальній стадії промальовують деталі, які надають характеру квітам.

Орієнтовний план проведення уроків малювання з природи, пам'яті та уяви.

1. Малювання з природи як вид занять. Мета і завдання.
2. Різновидності та послідовність малювання з природи.
3. Обладнання уроків малювання та вимоги до нього.

Теоретична частина.

Малювання з природи є джерелом вивчення навколишнього світу і одним із основних видів занять з образотворчого мистецтва в школі. Уроки сприяють формуванню в учнів наукового світогляду, творчих здібностей, естетичному розвитку. На них вивчають побудову, форму, пропорції об'єму, колір, елементи перспективи, формують об'ємно-просторове бачення та їх розуміння.

Основною **метою** уроків малювання з природи є:

- а) пізнання навколишнього світу та практичне засвоєння основ образотворчої грамоти;
- б) розвивати естетичне ставлення до предметно-просторового середовища.

Для досягнення означеної мети необхідно вирішувати такі **завдання**:

- а) навчити дітей дивитися, бачити і усвідомлювати свої зорові відчуття, відображати їх у малюнку та створювати вербальний образ;
- г) привити розуміння елементарних явищ повітряної, лінійної перспективи: кола, квадрата, паралельних ліній, вміти зобразити предмети простої форми (циліндричні, конусоподібні, кулясті, наприклад овочі, фрукти, посуд);
- д) використовувати малюнки у процесі вивчення інших навчальних предметів.

Різновидності та послідовність малювання з натури.

Для розвитку в учнів гостроти спостереження і грамотного зображення важливе значення мають вправи з малювання предметів за спостереженнями, з пам'яті і за уявою. Під час такого малювання діти не тільки вивчають, аналізують природу, а й відтворюють її в малюнку з пам'яті. У процесі роботи їм показують даний предмет для уточнення форми. Перша стадія роботи – розташування, композиція; друга – загальна побудова, визначення пропорцій; третя – промальовування деталей.

Під час відтворення (малювання) з пам'яті учні не бачать предмету зображення, але бачили його раніше. Такі зображення завжди менш точні, а ніж виконані за спостереженнями з натури. Малюнки за уявою виконують на основі усного опису, без попереднього аналізу натури.

Малювання за спостереженням, з пам'яті та за уявою розвиває зоровий апарат, відчуття простору, привчає дітей до вивчення навколишнього середовища.

Обладнання до уроків малювання та вимоги до них:

Необхідно умовою проведення уроків малювання з натури є наявність самої натури. Далі учитель демонструє перед класом готові малюнки та висуває певні вимоги щодо їх розміщення, розміру, технік виконання, послідовності малювання за етапами:

- 1) розміщення (компонування) малюнку;
- 2) загальний начерк, будова зображення, використання допоміжних ліній;
- 3) передача тональності олівцем і фарбами. Малюнки можна виконувати ще й крейдою на дошці, або на окремих аркушах паперу.

Натура має відповідати певним вимогам: 1) бути достатньо великою (щоб учні з останньої парти добре її бачили); 2) простою за побудовою і зрозумілою за формою; 3) має мати привабливий, естетичний вигляд.

На початках для малювання використовують предмети, без прикрас, які не відволікають учнів від головного – побудови форми і пропорцій. Найкраще коли поверхня натури матова, гладка, на якій видно розміщення тіней (тінь власна, півтінь, світло, рефлекс), але не блискуча і не прозора. Для передачі об'єму предметів натуру розташовують нижче рівня очей. Листки, квіти, яблука розкладають на партах.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Яке значення для розвитку учнів має малювання з натури?
2. Назвіть особливість цього виду зображувальної діяльності в початкових класах.
3. Діти якого віку у малюнках передають об'ємне зображення?
4. В чому особливість та відмінність завдань і малюнків, які виконують учні 1-2, 3-4 класів?
5. Назвіть стадії процесу малювання з натури.
6. Наведіть приклад поетапного малювання з натури у початкових класах.
7. Які теоретичні знання необхідно засвоїти для грамотного малювання з натури?
8. З яких предметів створюють натюрморт і за яким принципом?
9. Які вимоги до малювання з натури у молодших класах?
10. Назвіть поширені недоліки в роботі при малюванні з натури в початкових класах.
11. Окресліть мету малювання з натури в початкових класах.
12. Назвіть вимоги до окремих елементів натури та постановок в цілому.

2. 4. 2. Малювання на теми – важливий вид діяльності для дітей молодшого віку

Краса і неповторність ландшафту надихають людину на творче самовираження у різних формах і видах мистецтва. У кожному куточку української землі є місця, які здатні пробуджувати найпотаємніші і найглибші спогади про

прожиті роки, рідну хату, сад, подвір'я, вулицю, село чи місто. Загалом це наша мала батьківщина, з якою ми зріднилися і яка стала для нас незабутньою і святою. Саме ці місця найчастіше стають об'єктами для творчого самовираження художників, поетів та дітей. Як один із найемоційніших жанрів образотворчого мистецтва – пейзаж є обов'язковим компонентом підготовки фахівців у навчальних закладах мистецького і педагогічного профілю.

Природа, архітектура та її оточення на рівнині, в горах і на морі, як об'єкти зображення мають особливий вплив на дітей. Малювання рослин (квітів, дерев), хмар, хатки, як і пейзажу загалом, посідає важливу роль у самостійній роботі. Проте недостатня кваліфікація вчителів та інші чинники, не дозволяють нині належним чином розвивати творчі навички і належно здійснювати виховання. Особливо ця проблема загострилася в сучасних умовах з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій, які впливають на традиційні види діяльності, вибір методів навчання.

Про позитивний вплив природи на виховання дітей писав К. Ушинський. «Називайте мене варваром у педагогіці, але я виніс з вражень свого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий виховний вплив на розвиток молоді душі, з яким важко змагатися педагогу». Малюнок, на думку визначного педагога, має іти попереду навчання письма і читання, хоч усі ці заняття повинні здійснюватися одночасно [27, с. 250].

Методика навчання образотворчого мистецтва починається з вивчення основ образотворчої грамоти (лінійного і тонального малюнку, кольорознавства і композиції) – практичного малювання побутових предметів (посуду), овочів, фруктів, гіпсових геометричних фігур, орнаментів, малювання квітів, дерев і архітектури. Дітям подобаються теми: «Пейзаж», «Архітектура», які вивчають завдяки малюнкам, вводячи їх в певний образ: наприклад, хатка зайчика і хата баби Яги, дерева-приведи, як пливуть небом хмари і виграють кольори веселки.

У процесі вивчення пейзажу доцільно використовувати ілюстративний матеріал – картини імпресіоністів, в яких передані враження і відчуття за допомогою певних художніх технік (наприклад *пуантилізму*). Також не менш важливо використовувати твори визначних українських живописців, які змальовуючи краєвиди у гуцульських і покутських селах: вулиці, хати, створили десятки оригінальних картин, які нині є окрасою музеїв і галерей.

Квіти відрізняються будовою і кольоровим забарвленням: від ніжних тонких, часто яскравих і веселкових з багатьма різноманітними відтінками, до більш урівноважених, гармонійних поєднань. Їх зображення починають з визначення осей і загальної конструкції форми, які задають напрям окремим частинам та організують будову симетричних елементів композиції. Водночас треба пам'ятати про стебла, чашечки, вінчики тощо – знаходження їх основних розмірів, визначення місць кріплення до стебла, форми пелюсток, овалів, конусів, вінець і дрібніших частин. Тільки на завершальній стадії звертають увагу на деталі, які підкреслюють характер квітів загалом.

Складність у малюванні рослин у тому, що вони не мають чітко вираженої геометричної форми. Проте навіть при такій здавалося б вільній трактовці форми є свої закономірності, економія і механіка. Малюнок – не фотографія і не точна копія природи, а відображення її найсуттєвіших елементів загалом. Тож зображений художником краєвид, часто на малюнку є привабливішим, а ніж той, що в природі.

Перед вивченням теми «Пейзаж» рекомендується провести екскурсію з метою ознайомлення з особливостями будови різних порід дерев, які мають відмінності у формі, напрямі крони. Тополя, береза і верба мають один напрям гілок, а дуб, ялина і сосна інший. На зовнішній вигляд впливає і вік дерева. Молоді дуби є високі і стрункі, а багаторічні з товстими стовбурами більш розлогі.

Екскурсії на природі, прогулянки зі спостереженнями, де діти знайомляться зі світом рослин, тварин, збагачуються

новими враженнями, використовував ще В. Сухомлинський. У школах Японії і нині практикують «милування», «любівання» лінією, формою, кольором, заходом сонця.

У процесі уроку важливо застосовувати комплексний підхід у малюванні птахів, тварин, людей, використовуючи пояснення, порівняльний аналіз зображуваного, групову та індивідуальну форми організації навчання. Доцільно також застосовувати музичний супровід, створювати атмосферу свята, творчий настрій. Вчитель здійснює керівництво зображувальною діяльністю учнів, проводить аналогію з професійними художниками.

Тематичне малювання – один із найважливіших розділів програми з образотворчого мистецтва в початковій школі і один із найцікавіших видів занять для учнів. В процесі малювання формуються вміння бачити і відчувати красу навколишнього світу, тренується зорова пам'ять, розвивається спостережливість, уява, фантазія, здійснюються міжпредметні зв'язки: з літературою, музикою, трудовим навчанням, природознавством, історією, навіть з такою точною наукою як математика. Діти малюють на теми із задоволенням, але потребують кваліфікованої допомоги, наочних посібників та ілюстративних матеріалів тощо.

В процесі проведення уроку необхідно дотримуватися певної послідовності.

1. Знайомство з темою, літературним твором, розкриття сюжету, характеристика персонажів.
2. Спостереження і виконання попередніх малюнків.
3. Складання ескізу (в 1-му класі діти мають знати призначення, в 2-му вміти створювати).
4. Практичне виконання роботи.
5. Аналіз і оцінювання виконаних завдань.

Для малювання вибирають теми з життя дітей, ілюстрування літературних творів (казок, оповідань), пейзажі визначені програмою, або запропоновані вчителем. Одним учням більше подобається зображувати природу, реальні події, що відбуваються навколо них, іншим – казковий,

фантастичний світ тощо. Даний розділ передбачає малювання з пам'яті («Як я провів літо»), за спостереженнями («Осінь у лісі»), за уявою («На новій планеті»). У кінці чверті окремі теми поєднують в одній комплексній підсумковій роботі.

При проведенні уроків малювання на теми, необхідно враховувати вікові особливості дітей. Учні першого класу не в змозі передавати зв'язки між сюжетами, вони зосереджують свою увагу переважно на окремих персонажах. В другому і третьому класах вже прослідковуються зв'язки, які в четвертому класі краще реалізуються. В нестійка уява, невміння зосередитися приводять до того, що малюючи, наприклад зайця, учень «перестрибує» на зображення іншої тварини, або рослини. Від початку малювання до його завершення декілька разів може змінювати задум. Вчителю необхідно сформулювати в учнів уяву того, що вони будуть зображувати і попереджати помилки, а в разі їх виникнення вчасно виправляти.

У першому класі починають з однопланової, часто симетричної композиції. На початку звертають увагу на виділення композиційного центру (головної ідеї в малюнку), величиною, формою, кольором, графічно, тонально.

З огляду на індивідуальні особливості розвитку окремим учням важко визначитися з вибором теми для малювання, тому необхідно запропонувати облегшені варіанти вирішення конкретного сюжету. Учень має уявити собі образ, вербально дати його характеристику. Чим раніше він при звичається працювати самостійно, тим більше розшириться його кругозір, тим успішніше буде справлятися з подібними завданнями в старших класах. У молодших класах використовують узагальнені характеристики героїв: вовк – злий, лисиця – хитра, колобок – задирикуватий. Перед малюванням або в процесі роботи доцільно збудити уяву учнів запитаннями: «Який тут півень? А чому ти даєш таку характеристику? Чому твій образ такий чи інший?».

Ознайомлення з основами композиції починають з вивчення правил і схем виконання малюнків. Більшість дітей

молодшого шкільного віку зображають багатофігурні сюжетні композиції однопланово і симетрично, менш здібні до малюнку учні – часто ототожнюють площину землі з площиною зображення. Їхні малюнки нагадують плани, на яких розставлені елементи, ніби з пташиного польоту, часто в лежачому положенні. Для наочної демонстрації прийому «нагороджування» вчитель вирізує з кольорового паперу окремі компоненти композиції малюнка (дерево, будиночок, парканець) і демонструє на дошці варіанти положення (дерево перед парканом і дерево по заду паркана). Далі діти самостійно знаходять приклади «загороджування» в природі і пояснюють їх просторовий зміст. Їм легше виконувати малюнок з використанням опорних ліній, на яких зображені окремі елементи чи об'єкти. Вчителю простіше пояснювати учням, якщо перший план наближений, виступає вперед, тому його слід детально промалювати. Дану композиційну схему демонструють на макеті, або з використанням таблиць і обговорюють з учнями під час бесіди, визначаючи положення елементів відносно горизонту та розташування в просторі.

Молодші школярі розташовують своїх персонажів довільно, спонтанно, особливо не переймаючись кінцевим результатом. У першому класі діти мають знати призначення «ескізу» і з якою метою його виконують, як працюють професійні художники створюючи картини. У другому – діти здатні складати попередні ескізи для майбутньої роботи, а у третьому – з успіхом виконують тематичну композицію. Перед початком малювання вчитель продемонструє на класній дошці чи в техніці аплікації на планшеті, композиційні схеми і прийоми, враховує формат аркуша паперу. Після усвідомлення завдання учнями доцільно виконати композиційну схему за зразком у доступній техніці. На першій стадії пошуків доцільно використовувати окремо вирізані з кольорового паперу елементи, які легко можна пересувати, міняючи розташування. Перші тематичні композиції у дітей виходять недосконалими. Для більш чіткого їх виконання в подальших роботах необхідно

показати учням шляхи вирішення проблеми: використовувати об'єднуючий фон, посувати зображення (елементи) тощо. Кожний учень проявляє індивідуальні, творчі здібності у розкритті теми.

Важливу роль у передачі образу зображуваного відіграє колір і молодшим школярам подобається працювати з фарбами, проте на початках вони мають оволодіти малюнком, практично відчуті можливості лінії, штриха, плями, тону, м'якої, шороховатої фактури, розпушеної поверхні.

Вибір кольорів у малюнку має підпорядковуватися загальному задуму і відображає внутрішній світ дитини. Професійні художники, передаючи кольорову гаму літа, здебільшого використовують теплі відтінки кольорів, зиму – холодні, осінь і весну – проміжні (тепло-холодні). Відповідно передають ясний, похмурий, дощовий день (стан погоди), схід, захід сонця, полудень, бурю та ін. Колір не тільки допомагає виділити головне, передати настрій, але здатний об'єднати, узагальнити композицію, як і використання художніх засобів: лінії, тону, фактури, текстури тощо. Лінії в малюнку (тонкі, товсті, ламані, хвилясті, різної тональності і забарвлення) бувають різної емоційної насиченості, чим створюють певні асоціації.

Малюнки дітей часто нагадують схеми (будинків, абстрактних дерев). Завдання вчителя полягає в тому, аби спрямувати їхню увагу на навколишню дійсність. Знайомство з ландшафтами, флорою і фауною, пам'ятками мистецтва рекомендується починати із спостережень, екскурсій, начерків, замальовок. Розглянемо особливості виконання дітьми деяких завдань.

Робота на тему «Зима» в першому класі виконується гуашевими фарбами на тонованому або кольоровому папері. Учні молодшого шкільного віку вимагають індивідуального підходу педагога при оцінюванні їхніх робіт.

Дітям необхідна свобода творчості, розв'язування певної проблеми (як падає листя, сніг, передача пластики тварин), а не скільки досягнення конкретної мети. Важливо аби вони

самі знаходили кольорові рішення спираючись на відчуття. Для виконання живописних завдань найкраще малювати пейзажі (квіти, дерева). Подібні уроки сприятимуть розвитку колористичних уявлень та вираженні емоцій. Наголос у навчанні дітей молодшого шкільного віку на логічне мислення, на думку психологів, може привести в майбутньому до розладів нервової системи.

Малювання – це захоплююча гра, яка розвиває образне мислення, зорову пам'ять, швидкість сприйняття. Діти передають свої враження від побаченого і про нього говорять. Вони відчувають контраст величин і освітлення, чіткість і побудову простору, композицію і декоративність кольору, предметність зображення та настроїв. Копіювання чуже дитячій творчості.

Для малювання з пам'яті обирають пейзаж, натюрморт, портрет, тематичну композицію (казкові сюжети). У пейзажу насамперед треба показати емоційність, насиченість, колорит. Подібні заняття проводять у два етапи. На початку уважно (2-3 хв.) розглядають картину і коротко відповідають на запитання щодо її змісту і образу. «Хто автор цього пейзажу?», «Який стан природи тут відображений?», «Який настроїв відчуваєте?», «Якою технікою виконаний пейзаж?».

Про глибину сприйняття твору свідчить як сам процес – послідовність малювання, так і характер передачі кольору, лінійна виразність, особливості композиції, техніка. Діти із середніми здібностями передають загальну композицію – загалом емоційне сприйняття твору. Водночас їхні твори теж індивідуальні за відчуттям кольорової гами, аналізом, бажанням підсилити емоційно-змістові компоненти зображення, збільшити розмір, додати декоративні елементи.

Незалежно від вибору дітьми техніки малювання, характер творів часто в усіх однаковий. В малюнках кольоровими олівцями проглядається здатність передавати відтінки, форму, рух. Малюнкам в техніці акварелі і гуаші властива промовистість барв і відчутний темперамент, узагальненість, емоційність трактування.

2. 4. 3. Особливості ілюстрування літературних творів

Ілюстрування творів як і малювання на теми, з пам'яті і за уявою – це виконання малюнків які розкривають зміст і створюють образ прочитаного, почутого оповідання, казки, вірша. Вони викликають у дітей активне реагування і сприяють живому спілкуванню, проте не всі підготовлені до сприйняття подібних творів.

Учням під силу провести порівняльний аналіз творів мистецтва (ілюстрацій) та власних малюнків. Це привчає їх до критично мислення і цікавитися конкретними образами, а також відстоювати свої оцінки. Малювання з пам'яті активізує сприймання, мовлення, образне мислення, реакцію на красиве і потворне.

Для ілюстрування використовують твори класиків і сучасних письменників, які присвятили їх дітям. Це наприклад Іван Франко: «Коли ще звірі говорили», «Ріпка», «А в коваля серце тепле», «Фарбований лис»; Михайло Коцюбинський – казки: «Дві кізочки», «Івасик та Тарасик»; Борис Грінченко – оповідання «Олеся»; Богдан Лепкий – казки; Володимир Винниченко – збірка «Намисто»; Євген Гуцало – збірка «В гості до білого світу»; Микола Вінграновський: «У неквапи білі лапи», «Первінка», «Сіроманець»; Василь Близнець: «Земля світлячків»; Всеволод Нестайко: «В країні сонячних зайчиків»; Василь Чухліб: збірка «Колискова для ведмедів», Юрій Ярлина: «Іжачок і соловейко»; Ліна Костенко: «Бузиновий цар» та ін.

Ці твори мають бути знайомі дітям з уроків читання та позаурочної самостійної роботи вдома. Не варто захоплюватися розігруванням довготривалих сценаріїв та детальним вивченням творів – на уроках образотворчого мистецтва основний час відведений для малювання – художньо-графічний аналіз персонажів, елементів композиції. Найкраще для ілюстрування вибирати короткі твори (байки, вірші, пісні, загадки, оповідання), які знайомі учням і не займають багато часу на вербальне розкриття

змісту. Необхідно вербально пригадати, відтворити зміст прочитаного, вивченого раніше, з тим аби використати його у малюнку. Найчастіше активізація опорних знань і уявлень відбувається у формі запитань. Діти відповідаючи на них пригадують послідовність розгортання сюжету, відтворюють образ події, розкривають характер героїв, персонажів, їх будову, які і зображують.

Важливе значення має ілюстративний матеріал (репродукції, твори оригінали, дитячі роботи), а також діафільми. Проте ці наочні посібники застосовують творчо, вони не мають бути зразками для сліпого копіювання. Також не варто вдаватися до змальовування з книжок, підручників, окремих малюнків. Це значно обмежує розвиток творчих здібностей дітей і сприяє механічному (поверховому) засвоєнню навчального матеріалу. Ілюстративні наочні посібники, таблиці допомагають тоді, коли ставиться завдання вивчити з дітьми будову, пропорції людини, тварини, птахів, архітектурних споруд (хати), пейзажу і окремих предметів.

Вчителеві регулярно необхідно працювати над малюнками і постійно виконувати їх на класній дошці, папері перед цілим класом чи індивідуально для учнів, що послужить прикладом для наслідування і сприятиме розумінню завдань, які ставлять перед ними. Ілюстрування творів необхідно викладати в тісних взаємозв'язках з іншими предметами, особливо з літературою, природознавством, що сприятиме їх інтеграції, формуванню творчої уяви і фантазії.

В процесі ілюстрування літературних творів діти закріплюють знання, уміння і навички набуті на попередніх уроках. Це поглиблення навичок передачі конструктивної побудови, розміщення елементів композиції в просторі, закономірності побудови лінійної і повітряної перспективи, світлотіні та кольору.

Навчальні завдання ілюстративного малювання мають мету створення ілюстрації до конкретного твору, пошук найбільш оптимальної подачі сюжету в ескізах і остаточної

завершеної композиції малюнку. Для цього необхідно навчити дітей вмінню спостерігати оточуючий світ, бачити прекрасне навколо себе, передавати його в малюнку з натури, з пам'яті і за уявою, досягати виразної, конструктивно-пропорційної побудови, кольорової гармонії та ін.

Інші завдання які вирішують у процесі малювання: розвиток зорової пам'яті, просторового бачення і образного мислення, розвиток творчих здібностей і художніх навиків передачі емоцій і переживань, виховання художнього смаку та інтересу до образотворчості.

Особлива роль ілюстрування літературних творів в естетичному вихованні учнів. Тож стержнем уроків образотворчого мистецтва в початкових класах, окрім навчання образотворчості, вивчення теоретичних знань і набуття технічних навиків, має стати виховання естетичних почуттів і загальної культури.

Ефективність уроків малювання на теми та ілюстрування літературних творів підвищує використання евристичних, художніх, педагогічних технологій. Під евристичним навчанням розуміють словесні методи, спрямовані на активізацію інтуїтивних процедур діяльності учнів у вирішенні творчих задач. Їх використовували педагогіки-класики: Я. А. Коменський, А. Дістарвег, К. Ушинський, В. Сухомлинський та інші. Для пошуку відповідей і шляхів вирішення задається декілька ключових запитань, відповіді на які допоможуть підвести учнів до розуміння суті справи. Це і є визначальною властивістю педагогічної евристики. Прийоми «підведення» учнів до правильного рішення дозволяє скоротити кількість варіантів перебору рішень. Діти молодшого шкільного віку схильні до фантазування. Їхня уява, образно-асоціативне мислення розвиваються завдяки цілому спектру художньо-пізнавальних і практичних видів діяльності на уроках мистецтва. «Наслідування» і «творчість» є діалектично пов'язаними явищами. У художній роботі дітей важко відрізнити «чисте копіювання» від «творчості» – все переплітається [14, с. 80-81].

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Розкрийте значення тематичного малювання для дітей молодшого шкільного віку.
2. Опишіть особливості малювання на теми та ілюстрування літературних творів і поясніть цей вид діяльності.
3. Які проблеми вирішують вчителі в процесі малювання на теми та ілюстрування літературних творів?
4. Якої послідовності виконання завдань слід дотримуватися малюючи на теми?
5. Розкрийте роль спостережень природи у процесі малювання пейзажу.
6. Які труднощі долають учні в процесі малювання на теми?
7. Які композиційні прийоми мають засвоїти учні під час малювання пейзажу?
8. Розкрийте методику виконання малюнків на теми у початковій школі.
9. Назвіть твори письменників рекомендовані для ілюстрування на уроках мистецтва?
10. Яка мета і завдання ілюстрування в початкових класах?
11. Які методи і прийоми використовують в процесі керівництва образотворчою діяльністю учнів?

2. 4. 4. Декоративно-вжиткова діяльність і методика декоративного малювання

Народне декоративно-прикладне мистецтво є важливим засобом естетичного, трудового, національного і патріотичного виховання. У нього своя мова – символів, образів, барв, форм і матеріалу. Нині гостро постали питання екології природи і не менш гостро назріли питання екології культури, духовності загалом та значення мистецтва для розвитку дітей молодшого віку. З втратою культури українці втрачають і власну ідентифікацію.

Національний зміст в освіті і вихованні підростаючого покоління відстоював академік НАПН України, педагог І. А. Зязюн. Його глибоко турбувало те, що «виросло вже декілька поколінь, повністю відчужених від української духовності і,

більш того, вони перестали знати і шанувати українську історію, звичаї, мораль свого народу, бо національні традиції зникли зі способу життя, зі шкільної освіти і виховання» [19, с. 10]. Це є свідченням глибокої кризи діючої нині офіційної педагогіки та всієї освітньої системи.

Психолог Кузнецова Т. підкреслює, що українська культура має давнє походження і це свідчить «про велику роль взаємовідносин людей зі світом у цій (нашій) культурі та про її землеробське коріння» [12, с. 101]. Досвід української народної педагогіки свідчить, що коли молоді люди не вміють оздоблювати яйця, вишивати, ліпити з глини, співати, танцювати, «грати на музичних інструментах, не розуміють мову народних свят, то в них буде невдала сім'я; вони стануть поганими батьками і народять дерев'яних, або кам'яних (нечуйних) дітей, тобто істот з мертвою душею» [12, с. 101]. І навпаки: «в країнах, де шанують природу і духовну культуру, де оберігають народні ремесла й мистецтва, частіше зустрічаються люди старшого та похилого віку, які є носіями високого духовного потенціалу й передають його у спадок наступним поколінням» [12, с. 102]. Це особливо важливо пам'ятати в час інформаційних технологій, коли відбуваються глобальні зміни у підходах до освіти, навчання і виховання. Виродження будь-якої популяції людей починається з ліквідації сіл – місць природного укладу життя, існування етносу із традиційним сільським господарством, культурою, педагогікою, мораллю.

Самобутність нашого народу проявляється у вишивці, писанкарстві, виробах з глини, декоративному малюванні, музиці, танці, які для багатьох стали своєрідною віддушиною, що в час технічного прогресу має особливе значення. Вчителям важливо розрізняти близькі за змістом, але не тотожні терміни: «декоративно-прикладне мистецтво», «народні художні промисли», «художнє ремесло», «декоративне малювання», «оздоблення», «орнамент», «візерунок», а також «етнодизайн», «художнє конструювання і проектування», «технічна естетика», «промислова графіка».

Декоративно-вжиткову діяльність у початкових класах відбувається у двох рівнозначних напрямках: декоративна робота – здебільшення складання орнаменту і оздоблення ним об'ємних предметів. Діти набувають навиків декоративного малювання на площині і об'ємній поверхні. Декоративне (прикрашувальне) і вжиткове (практичне) призначення виробів, поєднане з функцією, матеріалом і способом оздоблення. Завдання вчителя навчити дітей розрізняти ці поняття.

Вироби оздоблюють фарбуванням, нанесенням фактури (шороховате, матове, блискуче), текстури (малюнок різних порід дерева) та орнаментальним і сюжетним малюнком, нанесеним на поверхню пензлем та іншими способами. Часто вже сама форма виробу є привабливою і красивою, тому оздоблення відображає не тільки зовнішні ознаки, а його внутрішній зміст, призначення.

Діти мають засвоїти важливу особливість декоративно-вжиткового мистецтва: оздоби повинні доповнювати і відповідати формі та призначенню виробів. Для подібних завдань найкраще вибирати ялинкові прикраси, декорування шкатулок, посуду, костюмів, оформлення сцени, вітальних листівок, використовуючи різні художні техніки (розпис, аплікація, різьба). Практичне виконання подібних робіт значно підвищує вимоги до їхньої якості і допомагає виховувати в учнів почуття відповідальності, технічну досконалість, розвивати формотворчі художні здібності.

Діти усвідомлюють, що з однакових уніфікованих елементів можна сконструювати різні предмети залежно від задуму автора. Вони дізнаються про способи прикрашуння предметів орнаментом нанесеним різними способами.

Головним завданням уроків декоративного малювання є створення учнем власної композиції виробу. На трудовому навчанні переважають репродуктивні методи – вчитель показує процес виготовлення від початку до кінця (вирізання, згинання, склеювання), а діти повторюють. На уроках декоративно-вжиткового мистецтва учням демонструють

прийоми і художні техніки, де перевага надається творчості, неповторності виробу, нестандартному вирішенню завдання.

Третьюокласникам доступні роботи з декоративної пластики, а саме завдання у пластиліні та видавлювання (чеканка) малюнку на м'якому металі (фользі) кульковою ручкою з подальшим продавлюванням дерев'яною паличкою.

Головна мета конструювання об'ємних виробів з паперу і картону: іграшок у вигляді тварин і фігур людини, меблів, дитячих гойдалок та транспортних засобів (возиків, машин) і простих макетів будівель – розвинути у дітей відчуття краси об'ємно-просторової форми, допомогти засвоїти основні принципи дизайну: простота, краса і функціональність.

Методика навчання декоративного мистецтва

Основна робота дітей з декоративного мистецтва та дизайну в початковій школі зводиться до розуміння принципів оздоблення утилітарних предметів, вивчення елементів, мотивів орнаменту та їх композиційних схем. Народне мистецтво і творчість дітей об'єднані багатьма спільними властивостями, такими як: безпосередність, простота, вміння малим говорити про велике, багатство уяви та форм, різноманітність, відчуття радості, святковості, виражена умовність, стилізація. Під час творчості дитина відкриває для себе світ заново і загострено його сприймає. Легко і влучно вона передає те, що збудило її уяву і фантазію. Діти здатні сприймати світ цілісно і підкреслювати в малюнках головні деталі. У своєму сприйнятті вони більше символісти, а ніж натуралісти.

В процесі навчання учням необхідно прививати усвідомлення того, де можна використати результати їхньої праці. Тому завдання повинні бути конкретними, розвивати розуміння специфіки декоративної роботи, сприяти формуванню художнього смаку. Вивчаючи орнаменти, вчитель повинен пояснити учням що слово *«орнамент»* означає – прикраса, яка пов'язана з конструкцією, утилітарністю виробів, архітектури, повинна підкреслювати,

виявляти, оздоблювати їх. В основі орнаменту лежить певний мотив – художній елемент, стилізовані рослини, тварини, людина, комбінація плям і ліній. При його побудові використовують симетрію, ритмічне повторення, чергування, підсилення кольором. Кожний вид українського народного декоративно-прикладного мистецтва (різьблення, вишивка, ткацтво, розпис, писанкарство) має свої особливості орнаменту пов'язані з технікою і технологією виконання. Народний орнамент наділений певною символікою, семантикою і художніми якостями, які доступні дітям для сприймання і засвоєння.

Перші спроби прикрашати посуд, зброю, одяг появились ще в кам'яному віці, були дуже прості, примітивні, мали не лише естетичне, але і магічне значення. Кожна епоха, академічний стиль, вид образотворчого мистецтва мають свій орнамент. Так стали відомі єгипетський, грецький, візантійський, давньоруський, середньовічний, готичний, бароковий, рококо, класичний, модерний та інші орнаменти, поєднані з архітектурою і творами декоративно-вжиткового мистецтва. Вчитель повинен пояснити принципи побудови: структуру, стилізацію, ритм та інші композиційні критерії оцінки орнаментів. Аналіз малюнків, схем різних видів та зразків виробів, вказує на зв'язок орнаменту з формою, структурою предметів, що є необхідною умовою процесу успішного навчання.

За видами орнаменти прийнято ділити на рослинні, геометричні, зооморфні, антропоморфні, комбіновані та інші. Їх також розрізняють за структурою побудови: стрічковий, сітчастий (раппортний), розетковий (у колі), у вигляді вазону. Орнаменти розташовують в трикутнику, прямокутнику, колі, трапеції, що бачимо, вивчаючи історію та види народного і академічного мистецтва.

Уроки декоративного малювання відіграють важливу роль у розвитку творчої уяви, фантазії, загалом художнього мислення. Створення орнаментів розвиває в учнів відчуття ритму, симетрії, кольору, композиції. Діти набувають навиків

стилізації рослинних і тваринних форм та використовують їх при складанні орнаментів. Мистецтво оздоблювати вироби не тільки розвиває художній смак, окомір і м'язи пальців, але воно є ключем до розуміння багатьох проблемних питань: вивчення історії, традиції, національної самобутності, естетичного досвіду і духовних потреб людини.

Використання символіки народного декоративно-ужиткового мистецтва на уроках в початковій школі дає необмежені навчальні і виховні можливості. Діти засвоюють той безмежно-глибокий, самобутній і багатогранний пласт національної культури, який витворив український народ протягом всієї своєї історії. Система знаків і символів, в яких закодована інформація про навколишній світ – це знання, що накопичувалися на протязі розвитку культури певного народу і людства загалом. Вивчати їх – це прилучатися до першоджерел мистецтва, історії, фольклору, етнографії, міфології. Мотиви народної орнаментики відображають світоглядні, магічні, художньо-естетичні уподобання українців, їх духовний світ. В них відображена нерозривна єдність людини з природою, свідомим і підсвідомим. Знання символіки народного мистецтва дають можливість розуміти мову цілих поколінь митців, які образно, малюнком, кольором і формою вміла передавали емоції, враження, настрої й донесли нам цікаві історичні факти. Опанування основами художніх ремесел, пробуджує генетичну пам'ять нашого народу передану від далеких предків у формі орнаментальних мотивів вишивки, ткацтва, розпису, різьби на дереві. На уроках декоративного малювання, художньої праці, в позакласній роботі вирішується комплекс навчально-виховних завдань.

Педагог має володіти сумою знань і умінь з художньої праці творчості дітей, які схильні до стилізованих зображень тварин, птахів і людей, які бачимо на вишивках, писанках, килимах, розписах тощо. Діти захоплюються розповідями про поширення різних видів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, їх походження, зміст і техніки

виконання. Цікавими і захоплюючими для них є образи з народного епосу, героїв легенд, казок, які трансформувалися в певні мотиви. Перед тим як організувати вид декоративної роботи необхідно вивчити з учнями елементи орнаменту, характерні деталі, знаки, символи. З метою вивчення природних форм діти на початку виконують малюнок з натури, з пам'яті, за уявою. Таким чином педагог підводить їх до розуміння стилізації, як способу відображення навколишньої дійсності.

На уроках художньої праці учні самостійно виконують малюнок предметів, якими оздоблюють вжиткові вироби: хустинки, рушники, глечики, тарелі, настінні прикраси. Окрім форми і значення елементів вчитель ще звертає увагу на символіку кольору, контрастні і нюансні співвідношення, відображення емоцій. Діти мають засвоїти загальні закономірності і традиції прикрашання в декоративно-прикладному мистецтві, сформувати у себе певні вміння і навички. Ефективними є колективні роботи, коли кожен учень виконує частину композиції. Чимало користі дають екскурсії на природу, в музей, на виставку, до майстерні народного майстра, художника з метою нагромадження вражень.

У народному мистецтві відобразилися уподобання, смаки, розуміння краси й духовне багатство українців. Вивчення їх на уроках декоративного малювання має важливе значення для подальшого навчання і розвитку, розкриття творчих здібностей учнів, пробудити почуття національної гордості. Водночас заняття можуть бути суспільно-корисними, якщо учні зі вчителем виготовляють унаочнення для уроків, прикраси до свята, займаються оформленням виставок, подарункових листівок. Поряд із традиційними техніками гуаші та акварелі, доцільно чергувати їх з аплікацією, ліпленням, колажем. Збагачуючи арсенал образотворчих засобів вчитель прищеплює інтерес до творчої праці, любов до прекрасного, підвищує у дітей самооцінку і самовіддачу. Декоративне малювання і малюванням з натури доцільно проводити почергово. Виконання стилізацій допомагає

вивчати природні форми листків, квітів, дерев, які діти спостерігали в натурі. Це розвиває їх пам'ять, тренує уяву, розумові і творчі здібності.

Різновиди декоративної роботи в школі

Найпростішим видом декоративної роботи в школі є малювання орнаментів за готовими зразками. Для цього вчитель підбирає декілька (прості, складні) їх зразки і після – аналізу структури, композиційної схеми, кольорового вирішення разом із дітьми їх виконує. Зразки орнаментів можуть бути різних видів народного мистецтва, що дасть можливість порівнювати особливості матеріалів і техніки оздоблення.

Вправу ускладнюють завданнями творчого характеру, зміною ритму, вирішенням в кольорі тощо. Учні самостійно працюють над створенням орнаментів, що сприяє розвитку чуття гармонії, масштабності, пропорційності. На початку доцільно виконати декілька ескізів, елементів (листоків, квітів, плодів, комах), які стануть основою композиції.

Декоративна робота, зокрема виконання ескізу, вимагає від учнів знань з кольорознавства, композиції і художнього конструювання, пошуку форми та оздоблення посуду, меблів, іграшок. У роботах використовують яскраві спектральні кольори, комбінації ахроматичних і хроматичних відтінків, при цьому враховують призначення і функції речі, принципи побудови, кольорове вирішення композиції. Це основний принцип побудови, формування середовища – архітектури і дизайну інтер'єру.

У народному декоративно-прикладному мистецтві яскраво виражений характер українців. Їх музикальність, замилювання красою, емоційність, духовність – риси, що відображають особливості національного виховання, пов'язані з місцями народження і зростання (природою, тваринним світом). Вивчення народного мистецтва учнями допомагає краще зрозуміти витоки їх самобутності, традицій, духовної і матеріальної спадщини. Воно тісно пов'язане з

побутом, фольклором у певній місцевості та регіоні. Одним із завдань школи нині є формування світогляду, культури поведінки учнів, загальних теоретичних знань і навиків. Заняття образотворчим, декоративно-прикладним мистецтвом мають не тільки навчально-методичний, пізнавальний характер, а й сприяють вихованню та розвитку почуття прекрасного, творчих здібностей дітей загалом.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Розкрийте значення вивчення народного мистецтва для виховання і розвитку дітей молодшого віку.
2. Розкрийте питання екології культури, які необхідно вирішувати на сучасному етапі.
3. Назвіть причини втрати національного змісту в освіті і вихованні дітей.
4. Поясніть значення термінів *«декоративно-прикладне мистецтво»*, *«народні художні промисли»*, *«художнє ремесло»*, *«декоративне малювання»*, *«оздоблення»*, *«орнамент»*, *«візерунок»* та вкажіть на їх відмінності.
5. Розкрийте досвід народної педагогіки у використанні народних ремесел, музики, фольклору.
6. Як впливають заняття художніми ремеслами на розвиток і життя людей?
7. Як запобігти втраті народного мистецтва на сучасному етапі?
8. У чому відмінність між художньою і технічною працею?
9. Дайте характеристику тем, завдань, видів діяльності.
10. Які бувають орнаменти за видами і композиційною побудовою?
11. Які є різновиди декоративної роботи в школі?
12. Охарактеризуйте призначення орнаменту, його зв'язок з формою, матеріалом виробів. Які функції він виконує?
13. Які здібності розвиваються в процесі складання орнаментів?

2. 4. 5. Ліплення з пластичних матеріалів та методика роботи в об'ємі.

Зміст, мета і завдання занять

Скульптура, як вид образотворчого мистецтва. Загальні відомості про скульптуру, сувеніри, їх види і техніки.

Значення ліплення для розвитку уяви і фантазії дітей молодшого віку, їх розумових здібностей. Ознайомлення учнів з прийомами роботи і пластичними матеріалами та інструментами.

Розвиток уміння ліпити тварин і птахів з природи і за уявою. Ліплення портрету (голова, фігура) людини з передачею пропорцій, об'єму у певних положеннях. Особливості тематичної скульптури, кераміки та гончарства.

Підготовка вчителя і планування занять з ліплення: написання конспекту уроків, вибір природи, моделей, матеріалів та інструментів.

Особливості проведення занять з ліплення

Скульптура є одним із основних видів образотворчого мистецтва. Вона відображає культурні надбання цілих народів, їх світоглядні, естетичні, технологічні досягнення. Твори скульптури здатні впливати на свідомість і викликати певні почуття та асоціації в людини, яка підготовлена до їх сприйняття. Трьохвимірне відтворення образу створює враження правдивості і реальності зображення, що дозволяє вирішувати об'ємно-просторові завдання, а сам процес ліплення (переминання глини, пластиліну), розвивають дотикові, рухові та ігрові здібності. У скульптурі об'єм, маса і форма є засобами передачі образу. Ліплення, як і малювання, мають спільні завдання – передають особливості предметів, живої природи. У ліпленні, як і в рисунку, важливим є силует зображення, контур фігури, її загальний обрис. Скульптор працює над силуетним зображенням, вибираючи такий ракурс, який найкраще відображає образ об'єкту. Наприклад, пам'ятник розглядають з різних сторін, тому він відповідно і має бути завершеним з усіх сторін.

Заняття скульптурою розвивають навик передачі пластики форми, що є головним навчальним завданням уроків ліплення. На початках діти оволодівають основами техніки роботи з пластичними матеріалами (пластиліном, глиною), вчать уникати фрагментарності, подрібненості й розчленованості форми, що властиво на ранніх стадіях навчання. Їх необхідно націлювати на ліплення з цілого шматка пластиліну, уявлення маси задуманої композиції і лиш на завершальній стадії підкреслювати дрібні деталі.

На перших заняттях найкраще використовувати вироби народних майстрів з глини, які відзначаються простою, лаконічною, виразною формою, своєрідною декоративністю і завдяки стилістиці сприяють засвоєнню дітьми.

Залучення дітей до виготовлення виробів з глини, пластиліну, картону сприяє розвитку просторового мислення, об'ємного бачення, художнього конструювання, фантазії – якостей, властивих творчим людям. На уроках ліплення формують загальну уяву про будову фігури людини, тварин, птахів, відповідність їх зовнішньої форми змісту, пластиці рухів. Чергування ліплення із замальовуванням виліплених фігур водночас розвиває художнє мислення і технічні навик. Учні молодшого віку потребують швидкої зміни видів діяльності, тож малювання і ліплення найкраще доповнюють одне одного, сприяють засвоєнню навиків образного та просторового бачення.

Приємні почуття оволодівають дітьми, коли із шматка глини чи пластиліну вони «визволяють» різних тварин – кішку, слона; людину – чоловічка чи гнома. У кожного виникає свій образ і своя уява. Діти переживають процес творчості, ними оволодівають позитивні почуття і дарма, що з погляду професійного мистецтва їхні роботи видаються недосконалими. Кожний оцінює їх відносно своєї підготовленості, знань і досвіду. Проте вони засвоять головне – навчаться самостійно вирішувати творчі завдання і бачити те, на що інші не звертають увагу, і ніколи не стануть руйнувати, те що створили інші.

Для оволодіння технічними прийомами і навиками ліплення на початку важливо навчити дітей відчувати пластичні можливості матеріалів. Роботи з глини і пластиліну виконують в ручну, пальцями і стеком – дерев'яною паличкою виготовлену із твердої породи дерева, яка буває у вигляді лопатки, ложки і ланцета. Кожному учневі у класі необхідно мати підкладну дошку, воду, ганчірку. Підкладна дошка буває дерев'яна (з фанери) або пластмасова, на якій за допомогою стеків виконують надрізи, передаючи характер деталей, підкреслюють фактуру поверхні виробу тощо. При потребі загладити поверхню виробу, руки змочують водою у плоскій посудині.

Для навчання використовують моделі і геометричні форми: кулю, циліндр, конус, диск. Далі учнів знайомлять з такими **прийомами** ліплення як:

- *розкачування* – використовують для виготовлення предметів циліндричної форми;
- *скачування* – застосовують для виготовлення кулястих предметів;
- *здавлювання і розпушування* – використовують для ліплення плоских і об'ємних форм;
- *вирівнювання і загладжування* поверхні виробу.

Для створення виробів складної форми використовують такі **способи** ліплення:

- *конструктивний* – предмет складають з окремо виготовлених частин;
- *скульптурний* – ліплення з цілого шматка;
- *комбінований* – поєднання частин і цілого (конструктивного і скульптурного способів).

Конструктивний спосіб ліплення. Кожну частину виробу виготовляють з окремого шматка матеріалу, які в подальшому з'єднують. Процес роботи починають з виготовлення найбільших частин (тулуба, голови птахів татварин), а далі переходять до ліплення дрібніших (шиї,

дзьоба, ніг). Порівнюючи частини виробу за величиною і пропорціями, учні їх з'єднують і узагальнюють форму.

Скульптурний спосіб ліплення. Окремі частини виробу витягують, надрізують стеком, формують пальцями, виконують рельєфне ліплення. Скульптурний спосіб вимагає чіткого уявлення про форму, пропорції, конструктивну будову виробу, тому є складним на перших порах навчання. Тож краще коли ліпленню передуює малюнок виробу, в процесі його виконання учень більш детально вивчає те, що в подальшому буде ліпити.

Комбінований спосіб ліплення. У процесі створення виробів складної форми, використовують такий технічний прийом як витягування – від більшої частини відтягують дрібніший елемент (хвіст, дзьоб пташки). Крім того застосовують прищипування (трьома пальцями правої руки здавлюють глину, наприклад, щоб вийшов дзьоб у пташки). Рельєфне ліплення використовують для створення крил, пір'я птахів, луски риби, шерсті тварин. Для цього накладають не великі куски матеріалу на основу, а пальцями і стеком надають їм потрібної форми. Вчитель пояснює конструктивну будову, форму, пропорції, демонструє послідовність ліплення, наприклад, горобця і кішки, звертає увагу учнів на спосіб ліплення і методику виконання роботи. Спочатку ліплять окремо частини природи (для горобця – голівку, тулуб, підставку; для кішки – тулуб, голівку, вушка, лапки і хвостик). Для визначення пропорційності частин фігури, за одиницю виміру необхідно взяти один середній за величиною елемент композиції (наприклад голівку) і відносно нього на око визначити величину інших складових частин. Виліпивши частини горобця, вчитель пояснює і показує учням прийоми відтягування (наприклад, від тулуба хвостика), прищипування до голівки дзьоба, демонструє з'єднання і закріплення частин.

У першому класі скульптура часто нагадує бабання та декоративне ліплення, пізніше поступово стає видом образотворчої діяльності, наближуючись до більш

реалістичного трактування образів. Декоративній скульптурі властиве узагальнення, умовність і стилізація форм. Дітям для порівняння треба пояснювати різницю між реалістичним «живим» зображенням і ліпленням іграшкових казкових персонажів, аналогічно демонструвати твори народного та професійного мистецтва.

Декоративне ліплення в початкових класах окрім іграшок, передбачає ліплення посудин у вигляді півня, качки, плаваючого лебедя та шнурованої кераміки (навивання форми довгого «шнура» із глини чи пластиліну).

Методика моделювання і виготовлення сувенірів

Модель – франц. *зразок*, а модельник, **модельєр** (франц. *modelier* – ліпити, формувати) – метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта (оригінала) іншим, подібним до нього (моделлю) [14, с. 56]. Цей термін закріпився в основному за проектантами одягу. Проте, проектувальника моделей і технолога з виготовлення форм на виробництві ще називають формувальником. Він є посередником між проектантом (художником, дизайнером) та втіленням його задуму в реальність. На уроці учень одночасно виступає у ролі одного та іншого.

Моделі поділяють на **матеріальні** (предмети і об'єкти) та **ідеальні** (образні, знакові, уявні). Відповідність моделі – зразку може бути схожою та імітувати її. Тож моделювання передбачає дотримання загальних принципів: відповідність моделі оригіналу, екстраполяції (можливість перенесення інформації з моделі на реальний педагогічний процес) та верифікації (перевірка адекватності моделі в педагогічному досвіді) модельної інформації [14, с. 56].

Сувенір (франц. *souvenir*, від лат. *subvenio* – *приходжу*) – подарунок на пам'ять або ж річ як спогад про відвідану країну, місто, який часто є ще й твором декоративно-прикладного мистецтва, особливо керамічні вироби, іграшки з різних матеріалів. У енциклопедіях цей термін ще подано як інтимну річ, яку зберігають на пам'ять про щось або когось.

На сувенірах часто ставлять підпис: «На довгу (чи вічну) пам'ять» [3, с. 18]. Матеріал з якого виготовлений сувенір мусить бути не тільки тривким, але й приємним, бо має як найдовше і найчастіше привертати увагу, нагадувати про ширі почуття і викликати замилювання, як це здатні робити справжні твори мистецтва. Бо ніщо інше не може зачепити «струни серця», нав'язати стільки ширих почуттів, як мистецькі твори. Темою і сюжетом сувеніру може бути все що відповідає інтересам людей різних поглядів, естетичних уподобань, темпераменту. Отже джерелом для натхнення може служити весь світ у всій його складності, невичерпній різноманітності та багатстві [3, с. 19-20].

У кожному з нас закладено прагнення ділитися любов'ю, тому і даруємо шматочок своєї душі близьким людям у вигляді різних сувенірів. Ми не замислюємося над тим, що змушує нас робити подарунки. Така «дрібниця» здатна викликати позитивні емоції, є виразником матеріальної культури і свідком часу, в якому вона була створена. Це пам'ятка про людину, подію, свідчення її прихильності і розуміння буття.

Неабияке значення подарунок у вигляді сувеніру має для дітей. Для них вже сам процес і увага мають емоційне забарвлення. Дуже важливо правильно підібрати сувенір, як певну галузь декоративно-прикладного мистецтва наділений національними ознаками. Умовно сувеніри поділяють на інтимні і суспільно-громадського характеру, за тематичною і жанровою ознакою.

Практична робота

Завдання для прикладу (глина, пластилін): ліплення з натури вази, тарілки; виготовлення сільнички, горнятка, вазочки і т. д.; завдання для позакласної роботи: випалювання виготовлених предметів, обробка їх глазур'ю для чого використовують муфельну піч (має бути в кабінеті малювання або в майстерні).

Завдання для прикладу (глина, пластилін): ліплення тварин і птахів з натури (чучел); за уявою; перегляд і аналіз скульптурних зображень у творах мистецтва з репродукцій і фотографіях.

Завдання для прикладу (глина, пластилін): ліплення однофігурних статуеток на сучасні теми: «Спортсмен», «Дівчинка з телям» і т.п.; ліплення на теми байок і ілюстрування казок в скульптурі («Ворона і Лисиця», «Лисиця і Виноград», «Лебідь, Щука і Рак», «Вовк і Журавель», «Три ведмеді»).

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Дайте визначення термінів: «скульптура», «модель», «моделювання», «сувенір».
2. Які особливості об'ємного сприйняття і творення образів у скульптурі?
3. Розкрийте значення навиків ліплення для розвитку творчих здібностей дітей.
4. Поясніть способи і прийоми ліплення.
5. В якій послідовності виготовляють вироби з пластичних матеріалів (глини чи пластиліну)?
6. Які матеріали, інструменти і обладнання необхідні для занять ліпленням?
7. Чому вивчення скульптури в початкових класах доцільно починати з народних глиняних іграшок?
8. Які особливості проведення занять з ліплення?
9. Чим відрізняється модельєр від скульптора і які бувають моделі?
10. Дайте визначення терміну «сувенір», його мистецькій і духовній вартості, тематичним і жанровим ознакам.

2. 4. 6. Позакласна і позашкільна робота

Окрім основної форми навчання в школі – уроків, педагоги проводять екскурсії в музеї на виставки, природу, відвідування художніх майстерень, залучають учнів до творчої діяльності в загальношкільних і позашкільних

об'єднаннях і колективах. Навчання базується на добровільності та бажанні дітей, окрім основних уроків, додатково займатися улюбленою справою, поглиблювати і розвивати свої вміння і навички.

Метою проведення позакласної роботи з образотворчого мистецтва є естетичне виховання школярів, поглиблене вивчення ними образотворчої грамоти (перспективи, світлотіні, композиції, історії мистецтва), розвиток уяви, фантазії та нестандартного творчого мислення, естетичного сприйняття навколишнього світу і всестороннього розвитку, а також вдосконалення технічних, художніх навичок, оволодіння прийомами роботи, інструментами і виражальними можливостями матеріалів. Завданнями позакласної роботи є розширення знань, вмінь і навичок, отриманих дітьми на уроках образотворчого мистецтва, художньої праці.

Найпоширенішою формою позакласної діяльності молодших школярів є *гурток* або *студія*. Заняття планують з урахуванням інтересів і можливостей учнів, наявності матеріалів тощо. За тематикою вони можуть охоплювати різноманітні напрямки зображувальної (заняття з малюнку, живопису, скульптури, архітектури, дизайну) та декоративно-ужиткової діяльності (декоративного малювання, писанкарства, витинанки), мистецтвознавства, кераміки, ліногравюри, мозаїки, оформлення тощо.

Оптимальна кількість учнів на гуртку – до 15 осіб. Заняття відбувається за один-два рази на тиждень за відповідним планом, у якому передбачають теми і форми занять, вказують дату проведення, зміст і методи фронтальної та індивідуальної роботи. Метою таких занять є залучення дітей до активної художньої діяльності, розвиток здатності бачити прекрасне у мистецтві та дійсності, їх індивідуальних здібностей і нахилів.

Гуртки можуть відвідувати учні різних вікових груп.

По-перше – їх проводять з опорою на активний інтерес і творчу ініціативу учнів, які бажають поглиблено вивчати образотворче мистецтво і мають естетичну потребу.

По-друге – при плануванні занять необхідно враховувати схильність і зацікавленість учнів (наявність матеріалів, наочності, підготовленість учнів).

Навики отримані на гуртку діти використовують у суспільно-корисній праці з оформленням приміщень.

Зміст і форми позакласної роботи

Можливості використання різноманітних художніх технік у позакласній роботі значно зростають. Окрім традиційних матеріалів та інструментів (кольорові олівці, акварель, гуаш), різних видів аплікації (з паперу, тканини, соломи та інших природних матеріалів) використовують малюнок восковою крейдою, друкування гумовим, картопляним штампом, акварельну монотипію, роботу за трафаретом і шаблонами, випалювання на дереві, мозаїку з природних матеріалів і паперу, витинанки, виготовлення об'ємних іграшок у техніці оригамі декоративне малювання тощо. Названі художні техніки сприяють розвиткові дрібних м'язів пальців, тренують окомір, підвищують загальний розвиток учнів, їх виконавську, художню культуру. В позакласній роботі учні мають можливість поглиблювати знання, уміння і навички, вибирати улюблену техніку, котра їх приваблює і звільняє від обмежень в творчості, приносить задоволення від творчості.

Вчитель вибирає методи навчально-виховної роботи, які сприяють підвищення інтересу до занять, наголошує, що мистецтво – не просто забава чи розвага, а серйозна праця, яка приносить радість і користь. Для успішної роботи заздалегідь необхідно скласти план, погодити із класним керівником, завучами, врахувати загальношкільні заходи і вікові особливості учнів, тематичну спрямованість занять.

1. Індивідуальна робота з окремими учнями. Передбачає виконання індивідуальних завдань з метою розвитку їх вроджених здібностей. Сюди також входить виконання

певного доручення (наприклад, написати і художньо оформити вітальне поздоровлення).

2. *Робота з малою групою дітей.* Вона нагадує урок поглибленого вивчення, гурток за інтересами, куди входять здібні і всі діти, які бажають розвивати здібності. З малою групою дітей вчитель може оформляти сцену, підготувати стінгазету, намалювати плакат та ін.

3. *Масові заходи.* До них належать лекторії, бесіди, перегляд кінофільмів, організація і проведення виставок, вечорів, присвячених творчості окремих художників, народних майстрів, відвідування музеїв, виставок, ознайомлення з творами мистецтва, участь у конкурсі на кращий малюнок, в яких охоплено значну кількість дітей.

Масовою позакласною роботою можуть охоплюватися окремі, паралельні або всі початкові класи школи. Найпоширеніші її форми – організація екскурсій на виставки, зустрічей з митцями, мистецьких свят.

Під час *екскурсії* відбувається збагачення чуттєвого досвіду дітей, їх уявлень про мистецтво, розвиток мовлення, мислення, уяви, пізнавальної активності. У процесі підготовки до екскурсії учителям необхідно якнайбільше дізнатися про об'єкт, куди планується екскурсія, визначити, що учням необхідно пояснити. Слід звернути увагу на безпечність маршруту, провести інструктаж, коротку бесіду-розповідь за темою екскурсії та нагадати правила поведінки.

Екскурсії проводять за наперед складеним планом, в якому зазначають її мету. Визначається послідовність дій в огляді об'єктів та спостереженнях за ними. Можливе формулювання двох-трьох проблемно-пізнавальних запитань, на які учні зможуть відповісти у результаті спостережень.

Якщо екскурсія проводиться до музею чи виставкової зали, вчитель може звернутися за допомогою до професійних екскурсоводів. Після екскурсійна робота передбачає закріплення результатів і надає дітям можливість застосувати нові знання, враження у певній діяльності. Це можуть бути

такі форми роботи як бесіда на уроці, складання усних розповідей, оформлення тематичних альбомів, малювання.

Виставкова робота полягає у організації та проведенні виставок дитячого малюнка для публічного огляду. Дітям 6-12 років подобається коли їхні роботи демонструють. Вони заявляють про себе своїми уміннями і здібностями, зацікавленістю. Важливе навчально-виховне значення має організована постійно діюча виставка робіт, випуск шкільної кореспонденції, листівок, буклетів.

Виставки, як сукупність творів мистецтва (водночас і дитячих малюнків) вважають багатофункціональною формою мистецької діяльності і проводять на рівні класів, школи, району, міста. Інколи окремих клас представляє підписані роботи усіх учнів.

Особливої уваги слід надати підготовці **експозиції** – показу творів мистецтва (малюнків дітей), підібраних і виставлених за певною системою, наприклад: тематикою, видом або жанром мистецтва, стильовою манерою виконання.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. У чому відмінність між уроками і заняттями на гуртках?
2. Які є форми позакласної роботи з образотворчого мистецтва?
3. У чому особливість проведення екскурсій?
4. Назвіть художні техніки, що використовуються у позакласній роботі.
5. За яким принципом організують виставки малюнків?
6. Як організація виставок та екскурсій впливає на зацікавленість учнів ?

2. 4. 7. Облік успішності з образотворчого мистецтва і вимоги до учнівських робіт

У процесі оцінювання навчальних досягнень учнів враховують компетентність та багатофункціональність мистецької освіти і художньо-естетичну культуру загалом.

Береться до уваги їх емоційне ставлення до дійсності, світогляд, ціннісні орієнтації, розвиток емоційно-почуттєвої сфери, асоціативно-образного мислення, художніх здібностей. Зміст мистецької освіти спрямований на збагачення знань та уявлень про мистецтво, специфіку художньо-образної мови кожного з видів та інтерпретацію художніх творів, розширення естетичного досвіду, навичок та умінь у сфері мистецької діяльності тощо. Перевірці та оцінюванню підлягають результати початкової мистецької освіти: здатність сприймати, аналізувати твори мистецтва, висловлюватися про їх види та жанри, практичні вміння і навички. Також враховуються можливості і бажання саморозвитку, виховання потреб в освіті, здатність емоційно-естетичного реагування на мистецькі твори.

При оцінюванні перш за все береться до уваги рівень особистісних компетенцій та поступальний розвиток, креативно-творча діяльність, практичні вміння й навички, їх використання під час самостійної роботи. Водночас важливе значення мають спеціальні здібності: своєрідне «бачення» і відчуття кольору, форми, пропорцій, симультанне сприйняття. Оцінювання проводять з врахуванням психологічних особливостей розвитку, комплексних знань та умінь, гуманного підходу до дітей з неясковано вираженими здібностями. Через відсутність належних умов часто оцінюється тільки інформаційно-пізнавальна, а не практична діяльність, яка є особливо важливою в молодшому віці.

У процесі перевірки досягнень учнів враховують системність художньо-естетичних знань, розуміння спільних і відмінних рис відображення навколишнього світу засобами різних видів мистецтва. Оцінювання буває *попереднє* (визначає рівень художнього розвитку), *поточне* – здійснюють на окремих етапах навчання (стимулює і коригує), *тематичне* – спрямоване на перевірку рівнів оволодіння учнями певною системою знань та способів діяльності у межах тем. *Підсумкове* оцінювання проводиться вкінці навчального року і передбачає перевірку рівнів

оволодіння учнями навчальним матеріалом загалом. *Самоконтроль* та *взаємоперевірка* є додатковими засобами стимулювання активності. Тематичне оцінювання є основною формою контролю знань. Практикують заняття узагальнюючого характеру: *фронтальне опитування, урок-концерт, колективна робота з композиції, тематичні малюнки і організація виставок*, які демонструють рівень засвоєння матеріалу. Підсумкова оцінка відображає кінцевий узагальнений результат роботи учня протягом року.

Важливо з яких позицій оцінювати творчість дітей. Вчителю необхідно пам'ятати, що в роботі проявляється індивідуальність вихованця, його внутрішній світ. Оцінюючи їх працю необхідно враховувати особливості характеру, здібності, звертати увагу на передачу кольорів, відтінків, тональних відношень, вираження характерів героїв, сюжет. Малюнки дітей 6-7 років мають певні відмінності, які свідчать про загальний розвиток, розумові здібності, тож результати діяльності у різних вікових групах відрізняються. Аналізуючи роботи першокласників, необхідно звертати більшу увагу на старанність (враховувати і стимулювати), вільне виконання. Перевагу надають не порівнянню дітей між собою як «визначних художників», а тому кращому і правильнішому, що вони виконали. Учнім подобається сам процес роботи, тому завдання вчителя його належно організувати, ставитися з повагою до творчих експериментів, задумів і засобів їх реалізації. *Старання* – гарантія успіху в майбутньому. У 2-му і 3-му класах технічне виконання і якість роботи покращується. Якщо ілюстратор байки, наприклад «*Колобок*», показує незначні результати роботи, тоді пропонують спрощений варіант – тільки портрет Колобка.

Важливим моментом уроку є колективне обговорення результатів роботи, коли малюнки виставлені перед класом, належно підписані і оформлені. Вони мають важливе виховне значення, особливо для невстигаючих учнів. В процесі малювання, ліплення діти засвоюють основні поняття, ключові слова. Наприклад, коли на уроці вивчаються традиційні

розписи (петриківський, яворівський), писанкарство, кераміка Покуття, вчитель наголошує на їх походженні, використанні кольорової гами, мотивів, елементів та схем їх розташування. Також, малюючи народну архітектуру, одяг, тварин, вчитель вказує на їх особливостях в різних регіонах, країнах.

Запитуючи учнів вчитель допомагає їм проаналізувати, а отже і оцінити чужі і власні роботи. Він повинен навчити дітей бережливому ставленню до творів мистецтва, пояснювати як краще зберігати, транспортувати тощо. Важливо, аби дитина показала малюнок, скульптуру батькам. Вчителям слід підкреслювати успіхи дітей, заохочувати батьків до образотворчої діяльності. Разом з дітьми вони можуть вирішувати окремі завдання, консультиувати, але не виконувати роботу за них.

Особливо ефективно вчителі проводять заняття з мистецтва перед святами. Атмосфера очікування приємного надихає, збуджує дітей, вони хочуть зробити свято ще кращим і тоді особливо стараються. Діти успішно виконують не тільки ті завдання, що передбачені програмою, навчальним планом, вони залюбки беруться за виготовлення прикрас, листівок, подарунків. Допомога матеріалами та участь в організації свят, вечорів, особливо фахівців (художників, архітекторів, кераміків, різьбярів, вишивальниць) потрібна. Важливим виховним моментом для дітей шести-семирічного віку є організація короткочасних і постійно діючих виставок, які змінюють через місяць-два. Роботи дітей на початках підписують вчителі. Місце для виставок вибирають в класному кутку, на окремій стіні чи дошці. З образотворчого мистецтва виконують різні за тематикою і складністю роботи.

1. Група завдань де переважає творче начало (малювання на тему, ілюстрування, складання декоративних композицій).

2. Група завдань де на перший план висувається засвоєння навчального матеріалу, вмінь і навиків малювання за зразками, з натури, вивчення термінології, засвоєння технічних прийомів роботи фарбами, з папером, пластичними матеріалами і т. д.

Всіх учнів класу необхідно вчити образотворчої грамоти, технічним, композиційним навикам. Проте, проблемам дитячої творчості нині ще не надають належної ваги.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Які фактори враховують при оцінюванні навчальної діяльності учнів?
2. На що спрямований зміст мистецької освіти?
3. Які знання та вміння початкової мистецької освіти підлягають перевірці?
4. Яке буває оцінювання і коли його проводять?
5. Якими критеріями слід керуватися при оцінюванні творчості дітей молодшого віку?
6. Що береться до уваги при оцінюванні тематичного, декоративного малювання, малювання з натури тощо.
7. Яка роль виставок робіт дітей у підвищенні їх самооцінки і впевненості у своїх силах?
8. Чи більше слід звернути увагу вчителю на малюнок, чи на процес його виконання і старання?
9. За яким принципом групують навчальні завдання з образотворчого мистецтва?
10. Які вимоги до виконання учнівських робіт?

2. 4. 8. Малюнок педагога як метод навчання учнів

Педагогічний малюнок – це малюнок (начерк, схема) вчителя у довільній техніці (графіка, живопис), який виконується з метою пояснення, демонстрації певних дій, етапності, конструктивної, композиційної побудови художнього задуму, об'єкту зображення на площині та в об'ємі, пошуку тональних і кольорових співвідношень. Як специфічний вид педагогічного впливу на особистість малюнок має важливе значення у заохоченні до навчальної і творчої діяльності учнів. Педагогічний малюнок є методом наочного навчання школярів і його метою є показати варіанти вирішення певних завдань, дати можливість вибирати види,

способи і техніки. Він безпосередньо пов'язаний з ілюструванням навчального матеріалу та є доповненням до усного пояснення. Використання малюнку допомагає вчителю наочно донести до учнів певний теоретичний матеріал. Лаконічні начерки виконані різноманітними матеріалами на класній дошці або аркушах паперу ілюструють сказане вчителем і сприяють успішному навчанню. Їх виконують впродовж нетривалого часу, що вимагає від учителя володіння певними навичками.

Під педагогічним малюванням розуміють малюнки вчителя виконані різними матеріалами на класній дошці або на окремих аркушах паперу, під час уроку, з метою роз'яснення навчального матеріалу, а також на полях аркуша учня, як начерки-доповнення до усно сказаного. Їх можна розділити на два основних види за методами їх використання.

1. Малюнки великого розміру для демонстрації перед учнями класу.

2. Невеликі начерки, виконані викладачем на полях роботи учня або на окремих аркушах паперу з метою ілюстрування та пояснення навчального матеріалу.

Малюнок педагога має відповідати певним вимогам. Перш за все має бути достатньо великого розміру, щоб всі учні класу добре його бачили. Він має бути також гранично простим, яким і лаконічним, аби привернути увагу. Малюнки допомагають спрямовувати хід думок учнів у правильне русло. Їх чергують з усними поясненнями.

Особливості технічних прийомів малювання на дошці

Для малювання на дошці використовують білі і кольорові крейди. Для малювання вугіллям і пастеллю треба мати планшет з наклеєним на нього папером.

Крейда зручна у користуванні, легко стирається. Також використовують вугілля, сангіну, соус, пастель, кольорову крейду, що дозволяють працювати швидко і широко, поєднувати лінійне малювання з узагальненим тональним моделюванням.

Для розвитку індивідуальних здібностей учнів практикують різноманітні лінійні зображення, виразний штрих, малюнок кольоровою крейдою, як і аплікацію з кольорового паперу. Техніки роботи вибирають відповідно до навчальних завдань.

Малюнок вчителя має бути творчим, оскільки діти схильні до наслідування і за ним засвоюють прийоми роботи. Творчий малюнок стимулює розвиток художніх прагнень учнів, сприяє виникненню естетичних почуттів, розуміння особливостей підходу до зображення специфічними художніми засобами. До того ж вчитель, виконуючи якісний малюнок, користується авторитетом, що активізує образотворчу діяльність школярів. Помилка, зроблена викладачем і вчасно не виправлена, залишається в пам'яті учнів. Тож вміння працювати біля дошки особливо важливе.

У педагогічній діяльності з образотворчого мистецтва важлива роль відведена **начерку** (англ. *sketch*) – монохромному неповному узагальненому зображенню предметного світу, яке виконують в короткий проміжок часу.

Замальовка – більш повне, ніж начерк, але ніяк невичерпне зображення предметного світу, яке виконують з натури у відносно короткий проміжок часу.

Начерк з натури виконують за умови її повної нерухомості. За неживу натуру служать окремі предмети: твори мистецтва, скульптура, споруди, прикраси, овочі, фрукти, квіти, дерева. Начерки виконують з метою графічно зафіксувати певне спостереження. Якщо натура міняє положення або зникає, то начерк закінчують з пам'яті.

Начерки з пам'яті виконують коли умови дозволяють спостерігати натуру, а не малювати безпосередньо з неї. Такий діяльності сприяють раніше набуті стійкі образи та уява.

Начерки з уяви – це дуже узагальнений начерк, ескіз, який виникає як графічний образ художньої уяви.

Замальовки є одним з видів короткострокового малюнка. На відміну від начерку – замальовки виконуються від початку і до кінця тільки з натури.

Для малювання використовують графітні і кольорові олівці, туш, перо, мокрі і сухі пензлі, а також мокрий і сухий соус, сангіну, пастелі, акварель, масляні фарби, крейду, вугілля. У переважній більшості начерки виконують на папері різного сорту, який розрізняють за щільністю і фактурою.

Начерки та замальовки на *позакласних і позашкільних* заняттях (гуртки, факультативи, дитячі художні школи, студії живопису) – важливий засіб прищеплення учням любові до мистецтва, школа професійної майстерності юного художника, розвитку його художніх здібностей, виховання естетичних почуттів.

Робота вчителя образотворчого мистецтва в школі нерідко недооцінюється. Але ми маємо розуміти – якщо прагнемо підвищувати рівень естетичного виховання і художньої освіти школярів, то йдеться про образотворчу грамотність дітей. Вчитель має захоплювати своїми вміннями і володіти предметом, налагоджувати психологічний контакт і робити заняття святом.

Школа однаково добре має давати учням і творчий розвиток, і технічні знання, і найголовніше сформувані світогляд – показати дитині перспективу саморозвитку. Але все починається від найпростіших навчальних завдань і виховання, розвитку бачення, сприйняття кольору, творчих здібностей. Малюнок учня для досвідченого педагога є матеріалом з діагностики здібностей і світосприйняття.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Яку образотворчу діяльність прийнято вважати педагогічним малюнком?
2. З якою метою виконують педагогічні малюнки на уроках образотворчого мистецтва?
3. Чи є педагогічний малюнок способом наочного навчання?
4. Які образотворчі засоби передачі зображення використовують у малюнку?
5. Які є особливості малювання крейдою на класній дошці?
6. Який зв'язок між принципом наочності і малюнком педагога?

7. Назвіть види педагогічного малюнка та його завдання.
2. Назвіть вимоги до малювання на дошці.
3. Чи варто залучати для малювання на дошці учнів?
4. Чи необхідно словесне пояснення навчального матеріалу підкріплювати малюнком?
5. Яка конкретна мета замальовок, начерків з натури та малюнків з уяви?
6. Розкрийте вплив малюнка педагога на якість зображення і творчу активність учнів.
7. Чи має вчитель початкових класів бути ще й художником?

2. 5. Концептуальні основи інтегрованого курсу «Мистецтво» (за програмою Л. Масол)

2. 5. 1. Сутність інтеграції в шкільній мистецькій освіті

Загальноосвітня школа традиційно надає перевагу точним предметам зміст яких орієнтований на здобуття об'єктивних знань та їх відтворення, а отже розвиток раціонального мислення. Проте, завдяки мистецтву та його власній природі художніх образів значно розширюються можливості інтерпретації особистісних тлумачень та розвитку творчих здібностей. Л. Масол відзначає, що «...всупереч психологічним закономірностям уже з початкової ланки навчання школярів спрямовується переважно на розвиток раціональних механізмів мислення, а емоційно-образні завантажуються менше порівняно з вербальними, тому розвиваються повільніше, гальмуються. Види мистецтва – музичне та образотворче – викладаються автономно, хоча між ними існує безліч зв'язків у єдиному просторі художньої культури. Наслідком такого типу навчання є поступове згасання притаманних дітям молодшого шкільного віку асоціативного сприйняття матеріалу, багатой фантазії, творчої уяви» [14, с. 5]. На допомогу вчителю приходять технології

інтегрованого навчання і поліхудожнього виховання учнів, якими мають володіти вчителі початкових класів.

Поняття **«технологія»** походить від двох грецьких слів: *techne* – мистецтво, майстерність, уміння і *logos* – слово, вчення, наука. Під ним загалом розуміється як усвідомлене практичне мистецтво, усвідомлена майстерність [21, с. 248]. В її основі лежить *компаративний аналіз* (лат. *comparativus* – порівняльний) – порівняльний метод [14, с. 73], який використовують не тільки в процесі вербального спілкування, а й при інших способах комунікації. Наприклад, художник в процесі малювання, а скульптор у процесі моделювання і ліплення порівнює форми, об'єми, тони, кольори зображуваного об'єкту, образу, що дозволяє побачити, відбирати найсуттєвіше і найголовніше, розкривати і виділяти ті чи інші ознаки. Такі вміння і навички потрібні в будь-якій сфері діяльності.

До надмірного дроблення спеціальностей нині спонукає ще й інтенсивний розвиток наук. Тож важливо запроваджувати диференційований підхід в мистецькій освіті, що дозволяє не тільки економити час, розрізняти види і жанри мистецтв, але й знаходити у них спільні ознаки, як наприклад: образність та емоційність, гармонію та пропорційність, ритм. Ці категорії властиві часовим (музиці), просторовим і декоративним (живопису), статичним (скульптурі), процесуально-динамічним (хореографії), конкретно-образним (театру) та іншим видам мистецтва. Належного результату досягають завдяки структуруванню змісту освіти в нових органічних зв'язках між предметами, які мають формувати у свідомості учнів *поліхудожній* та *полікультурний* образ світу, утворювати єдиний наскрізний цикл, спрямований на всебічне неперервне опанування ними художніми цінностями впродовж усього терміну навчання в школі. Така **інтеграція** (від лат. *integratio* – відновлення, поповнення, цілісний) – це стан внутрішньої цілісності, зв'язаності диференційованих частин і функцій системи, а також процес, що веде до такого стану. Ця вища форма

взаємодії передбачає не лише взаємовплив і взаємозв'язок, а й взаємопроникнення елементів [14, с. 8]. Інтеграція є одним із провідних методологічних принципів сучасної дидактики і засобом інтенсифікації навчально-виховного процесу, вища форма втілення міжпредметних зв'язків на якісно новому рівні [14, с. 22]. Вона буває внутрігалузева (між видами і жанрами мистецтва) і міжпредметна чи міжгалузева – в широкому розумінні.

I. *Духовно-світоглядна інтеграція* на основі спільного тематизму, пов'язаного з відображенням явищ життя в мистецтві. Технологічне забезпечення тематичної інтеграції, досягається шляхом зіставлення і порівняння засобами мистецтва слова (вірші, прислів'я, загадки) та театралізації.

II. *Естетико-мистецтвознавча інтеграція* на основі споріднених понять – естетичних, жанрових. Цей вид інтеграції, на думку авторів програми, є складним для початкових класів з огляду на обмеженість мистецького досвіду і недостатньо сформований художньо-естетичний тезаурус молодших школярів. Тож основою художньо-педагогічної технології мають стати емоційно-образні аналогії, що розкривають сутність мистецтвознавчих та естетичних понять і категорій, а не їх вербальне засвоєння, раціональне усвідомлення і запам'ятовування.

A. *Художньо-мовна інтеграція* передбачає зіставлення понять з музики («мажор-мінор») і «теплий», «холодний» колорит у живописі (зокрема в натюрмортах, пейзажах) з використанням дидактичних казок та ін.

B. *Жанрова інтеграція* – порівняння наприклад «портрету» на картині і в музичному, театральном-хореографічному творах.

B. *Естетико-мистецтвознавча інтеграція* – це закріплення розуміння певного мистецького терміну, визначення творчого завдання тощо.

III. *Комплексна інтеграція* передбачає одночасне поєднання основних видів інтеграції.

2. 5. 2. Предметно-інтегративний підхід до мистецької освіти – мета і завдання

Концепція системи початкової освіти за програмою Л. Масол передбачає *загальну мистецьку освіту* – як складову (підсистему) шкільної освіти, яка гармонійно поєднує навчання, виховання і розвиток дітей засобами мистецтва, і яка покликана підготувати їх до активної участі в культурному житті, та до подальшої художньо-естетичної самоосвіти.

Шкільна мистецька освіта – це ядро системи художньо-естетичного виховання, яка розглядається у двох значеннях:

- *широкому* (соціальному) як процес духовно-естетичного збагачення особистості шляхом залучення до цінностей мистецтва в соціокультурному просторі (естетична соціалізація);

- *вузькому* (суто педагогічному) як забезпечення спеціально організованих педагогічних умов формування духовного світу особистості засобами мистецтва у навчальних закладах.

Предметно-інтегративна система мистецької освіти у загальноосвітніх навчальних закладах є оптимальною. Вона не передбачає протиставлення предметного та інтегрованого підходів до викладання художньо-естетичних дисциплін, а робить можливим гнучке їх поєднання залежно від типу, профілю, кадрового забезпечення закладу, культурно-освітнього середовища та інших чинників [14, с. 36-37].

Державним стандартом початкової загальної освіти в галузі «*Мистецтво*» визначені змістові лінії, що охоплюють основні *види*: домінуючі – *музичне, візуальне (образотворче)*; додаткові – *хореографічне, театральне, екранні*.

Інтегрованою програмою передбачено *системність і послідовність* навчання мистецтва в загальноосвітніх закладах, які включають теоретичне обґрунтування: взаємозалежності структурних компонентів педагогічної системи (*цілі – зміст – процес – результат – оцінювання*);

взаємодії основних змістових ліній державного стандарту (*музичне, візуальне та синтетичні мистецтва*); єдності компонентів змісту освіти (*сприйняття – аналіз-інтерпретація – практ. діяльність – творчість*) [14, с. 37].

Педагогіка нині використовує технологію *інтерактивного* навчання (англ. *interaction – взаємодія*), яка передбачає засвоєння не одного, а багатьох потоків інформації: теоретичної, практичної з викликом певних асоціацій. *Інтерактивний* – означає «здатний до взаємодії, співробітництва, діалогу» (префікс *інтер* лат. – «перебування поміж»). Метою інтерактивної технології навчання є набуття учнями інтеркультурної компетентності – здатності до комунікативної діяльності, оволодіння комплексом відповідних умінь [14, с. 91].

Осердям реформи сучасної освіти є проектування і впровадження передових інноваційних систем і технологій. Термін «*інновація*» (лат. – *оновлення, новинка, зміна*) – це запланований процес змін, результатом яких є модифікація мети та змісту, методів, форм і технологій навчання й виховання. Стратегічних цілей і вирішення освітянських проблем досягають завдяки «індивідуалізації освітньої взаємодії, навчання формування творчого мислення і збільшення самостійної роботи студентів» [21, с. 248].

Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей та розвиток самостійності, творчості, допитливості, що забезпечують її готовність до життя в демократичному й інформаційному суспільстві, продовження навчання в основній школі.

Головний акцент у трактуванні мети мистецької освіти та естетичного виховання нині зміщується на важливі аспекти *педагогіки співробітництва та синергетики* і не обмежується тільки набуттям предметних знань та вмінь. «Поняття культури в сучасних умовах також набуває багатограннішого тлумачення і розглядається в контексті феномену

культуротворчості. Мистецтво стимулює перш за все творчі здібності та мислення, здатність до *художнього самовираження, рефлексії*, що є не менш важливим, ніж художня ерудиція» [14, с. 42].

Синергетика (з грец. *synergetikos* – «спільний, узгоджено діючий») як універсальний науковий підхід успішно використовується для моделювання багатьох процесів соціального життя та зокрема для розроблення стандартів вищої освіти. Методологічні установки синергетики кардинально змінюють традиційні уявлення про пізнавальний процес<...>трактуючи його як організм, здатний до самокоригування і пошуку нових альтернативних шляхів розвитку» [7, с. 17].

Мета загальної мистецької освіти в процесі сприйняття творів вітчизняного і зарубіжного мистецтва і практичної художньої діяльності виховувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до мистецтва, розвивати загальні та спеціальні здібності, художньо-образне мислення, творчий потенціал, забезпечити набуття життєвих компетентностей – *здатності до художньо-творчої самореалізації і готовності до духовного самовдосконалення*. З одного боку мистецька освіта спрямована на естетичну соціалізацію школярів (інкультурацію), а з іншого – на особистісну художньо-творчу самореалізацію (культуротворчість) [14, с. 42].

Загальна мета конкретизується в *навчальних, виховних і розвиваючих* завданнях.

Навчальними завданнями є:

- засвоєння початкових знань, елементарних уявлень і понять про види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови музичного та візуального мистецтва, синтетичних мистецтв – хореографії, театру, кіно;

- розширення художньо-естетичного досвіду, опанування елементарних художніх умінь та навичок практичної діяльності;

- набуття початкового досвіду створення художніх образів у процесі власної творчості;

- набуття предметних дієво-творчих компетентностей.

Виховними завданнями є:

- виховання естетичного ставлення до дійсності та емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва;

- виховання світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема сучасною технікою, засобами масової інформації;

- виховання здатності сприймати, інтерпретувати та оцінювати твори м-ва, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки;

- виховання музичних інтересів, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку;

- набуття загальнокультурних, комунікативних і соціально-практичних компетентностей.

Розвиваючими завданнями є:

- збагачення емоційно-почуттєвої сфери;

- розвиток художніх і загальних здібностей;

- стимулювання художньо-образного мислення, виявів уяви та інтуїції;

- формування універсальних якостей творчої особистості;

- набуття компетентностей саморегуляції художньої діяльності.

2. 5. 3. Зміст і структура програми «Мистецтво»

(базові компетентності, мистецький тезаурус)

Навчальна програма з мистецтва – ізоморфне відображення реальної художньої картини світу, дидактично адаптоване для навчальних і виховних завдань сучасної початкової школи. Її цілісність створюється на основі світоглядних координат, під якими розуміємо максимально узагальнений духовний феномен, що складається з таких компонентів, як погляди, знання, уявлення, поняття, оцінки,

ідеали, позиції, принципи, переконання. Вони регулюють духовно-творчу активність особистості, детермінують її ставлення до життя: природи, культури, суспільного буття, до людей і самого себе.

Художня свідомість школяра формується не в «чистому вигляді», а постійно «опромінюється» іншими складовими світосприйняття і світорозуміння. На неї впливають різноманітні чинники в процесі вивчення різних мистецьких дисциплін, гуманітарних предметів, знань з природничий і точних наук, під впливом родинного оточення та соціокультурного середовища, особливо засобів масової інформації та інших «неформальних» факторів. Таким чином, світогляд школярів, який починає формуватися вже в молодших класах, разом із його художньо-естетичною підсистемою є надзвичайно складним утворенням, що поєднує результати шкільної та неформальної освіти (родина, ЗМІ та ін.).

Ідея домінантності двох змістових ліній загальної початкової мистецької освіти – музичного та візуального (образотворчого) мистецтва має своє науково-методичне обґрунтування. В інтегрованому курсі основний зміст традиційних предметів, що мають ґрунтовні методичні напрацювання, на думку Л. Масол варто зберегти, хоча б з огляду на професійні можливості вчителів[14, с. 46].

У сучасній педагогічній науці поняття «компетентність» трактується як готовність до виконання певної діяльності, спроможність використовувати набуті знання, уміння, навички в житті. У сукупності всі результати мистецької освіти мають забезпечувати готовність особистості до самостійної художньої діяльності, тобто естетичну (культурну) компетентність, яка передбачає залучення дітей до різних видів мистецької творчості шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості.

Компетентності розподіляються на **базові** (провідні, ключові, універсальні) та **спеціальні** (специфічні, предметно-

професійні), межі між якими досить умовні. Окрім суто предметних конкретних знань і способів дій у вузькоспеціальній діяльності будь-який тип компетентності включає ще й універсальні людські якості та здібності, які не залежать від сфери їх вияву. Такими є, ініціативність, здатність організувати діяльність (власну або інших людей), уміння адаптуватись у нових ситуаціях, готовність критично аналізувати та адекватно оцінювати результати діяльності не лише свої, а й інших.

З врахуванням загальних дидактичних підходів (О. Савченко, О. Овчарук, А. Хуторський та ін.) та специфіки навчального предмета «Мистецтво», автори програми-концепції (за Л. Масол) запропонували таку класифікацію:

1) особистісні:

- а) загальнокультурні (світоглядні уявлення та орієнтації);
- б) спеціальні (мистецький тезаурус, ментальний естетичний досвід, художньо-творчі здібності, художньо-образне мислення);

2) соціальні:

- а) комунікативні (здатність до спілкування);
- б) соціально-практичні (здатність до співпраці в команді);

3) функціональні:

- а) предметні знання та вміння (музичні, образотворчі);
 - б) міжпредметні – галузеві (художньо-естетичні) та міжгалузеві (художньо-гуманітарні);
- в) метапредметні (загально-навчальні):
- інформаційно-пізнавальні (здатність до пошуку та оперування інформацією);
 - саморегуляції (вміння організувати та контролювати власну діяльність, здатність до самореалізації і самовдосконалення).

Програмою передбачено засвоєння учнями специфіки художніх мов, тому на уроках постійно використовується різнобарвна палітра мистецьких термінів з образотворчого, декоративного мистецтва, архітектури, дизайну, музики і хореографії, театру і кіно. Запам'ятовувати абстрактні

визначення, відірвані від слухання музики, аналізу картин, так як і заучування формулювань на пам'ять дітям не властиво. Це суперечить принципам педагогіки мистецтва та віковим психологічним особливостям молодших школярів, яким притаманне домінування конкретно-образного, а не раціонального мислення. Емоційне сприйняття та творення художніх образів завжди є первинним на уроках мистецтва, а вторинним залишається опанування художньо-мовних засобів і відповідних понять. Засвоєння термінології краще відбувається на основі сенсорно-перцептивної та художньо-творчої діяльності учнів і завдяки художньо-педагогічним технологіям стимулювання емоційно-почуттєвої сфери, асоціативного мислення, уяви, фантазії учнів.

Водночас, за умов ознайомлення учнів з мистецькими поняттями на елементарному (пропедевтичному) рівні та в єдності їх з практичним застосуванням, ефективність формування мистецького тезаурусу помітно зростає. *Тезаурус* (грец. скарб) – це сукупність понять з певної галузі знань; сховище досвіду людини (образів, операцій, смислових зв'язків); у вузькому розумінні – словник основних понять. В педагогіці він виконує роль інформаційної основи навчання[14, с. 51].

Інтеграція образотворчих знань за єдністю художнього образу має глибокий педагогічний вплив завдяки сукупності всіх естетичних категорій (естетичний смак, почуття, естетичне сприйняття). Художній образ належить до духовної сфери людської діяльності і виконує різні функції: пізнавальну, комунікативну, естетичну та виховну, які роблять його близьким педагогічному процесу [7, с. 209].

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Окресліть сутність інтегрованого курсу «Мистецтво».
2. Дайте визначення поняття «технологія навчання» і методу який покладений в його основу.
3. Як ви розумієте поняття «полікультурний і поліхудожній образ світу»?

4. Дайте визначення терміну «інтеграція» та її видів?
5. Як ви розумієте предметно-інтегративний підхід у мистецькій освіті?
6. Назвіть змістові лінії в галузі «Мистецтво» визначені державним стандартом.
7. Поясніть технологію інтерактивного навчання.
8. Дайте визначення терміну «інновація».
9. У чому суть педагогіки співробітництва та синергетичного підходу в навчанні?
10. Окресліть мету і завдання (навчальні, виховні, розвиваючі) мистецької освіти в початкових класах.
11. Дайте визначення терміну «компетентність» навчання та проведіть їх класифікацію.

2. 6. Кабінет образотворчого мистецтва і матеріально-технічне забезпечення уроків

2. 6. 1. Загальні поради щодо художнього оформлення

Здобутки учителів концентруються в навчальних аудиторіях, які стали їх творчими лабораторіями, центрами науки, культури і художньо-естетичного виховання. Вони мають бути просторими, мати відповідні конструкції столів для розміщення фарб, пензлів, баночок з водою, шафи-стелажі для зберігання наочності, натюрмортного фонду, моделей, тумби для натурних постановок.

Від конкретних архітектурно-планувальних умов, місця розташування кабінету в системі приміщень школи, їх оформлення, залежить якість засвоєння знань. У процесі проектування матеріально-просторового середовища кабінету необхідно враховувати:

1. функціональну придатність елементів інтер'єру;
2. естетичну довершеність (кожна деталь має практичною і красивою);
3. економію матеріалів та раціональне використання корисної площі і обладнання.

Особливе значення в кабінеті відіграє освітлення, яке в залежності від його виду (лампа, люмінесцентне чи сонячне) необхідне при роботі фарбами у вечірній час. За технічними нормами освітленість повинна дорівнювати на робочих поверхнях 400 люксам.

Професійний підбір кольору штор і меблів сприяє поліпшенню самопочуття і настрою учнів. З точки зору психологічних процесів важливим є пофарбування стін, стелі, підлоги у відповідні кольори та їх відтінки, які впливають на пропорції приміщення. Стіни рекомендується фарбувати у нейтральні пастельні тони, що покращує просторові властивості, а стелю у світлі, що надає їй легкості. Для стін використовують світло-сірі відтінки з домішками жовтого або зеленого. Не рекомендується використовувати насичені тони, які забирають багато світла. Вирішення кольорової гами навчальних класів повинно бути обґрунтоване і поєднане з функцією, формою інтер'єру та його елементами.

Меблі рекомендується підбирати за єдиним художньо-конструктивним стилем, враховуючи вік учнів. Художньо-декоративне оформлення може бути довільним за розмірами в залежності від композиційного задуму і складатися з *постійного* та *тимчасового*. Постійне оформлення розкриває призначення приміщення (декоративний розпис, мозаїка, твори декоративно-прикладного мистецтва).

Тимчасове оформлення кабінету носить навчально-методичний або агітаційний характер. Це виставки дитячих робіт, композиції присвячені різним видам і жанрам образотворчого мистецтва, святам, знаменним датам. Виставки дитячих робіт влаштовують на окремих щитах, змонтованих у вестибюлі для масового огляду.

Успіхи в навчанні значною мірою залежать від використання вчителем технічних засобів навчання. За типом вони поділяються на зорові (візуальні) – епіпроектори, діапроектори; слухові (ауді) – грамзапис, радіо, магнітофон; аудіовізуальні (комбіновані) – телебачення, комп'ютер. Найбільш практичними і такими що підвищують ефективності

навчання є комбіновані технічні засоби, які забезпечують зорово-слухові види сприймання.

Перед початком уроку вчитель має ознайомитись зі змістом фільму чи діапозитивами, з'ясувати для себе необхідність їх використання. Це саме стосується і малюнку, моделі, таблиці. Вчитель має знати, яку мету в ході перегляду треба досягти і що мають засвоїти учні. На початку проводять 3-5 хвилинну розмову для організації уваги учнів, спрямування її у потрібному напрямку.

У початкових класах використовують епіпроектори для показу на екрані фотографій, малюнків, плакатів, таблиць. Вони необхідні для демонстрації кольорових і чорно-білих репродукцій значних розмірів.

У процесі тематичного малювання та ілюстрування літературних творів, проведення бесід з кольорознавства, графіки, скульптури і архітектури, народного мистецтва здійснюють музичний супровід, що створює позитивний емоційний фон, підвищує активність та працездатність учнів.

Особливе роль у кабінеті відіграють декоративні рослини, які оживляють інтер'єр, привносять особливу свіжість. При їх підборі треба враховувати естетичну привабливість і придатність для натурного малювання.

Для ознайомлення з будовою та малюванням птахів і тварин використовують малюнки і фотографії, а також відеофільми. Для натюрмортів необхідні тканини різних кольорів і відтінків та предмети побуту, вироби народних майстрів, муляжі овочів і фруктів.

У кабінеті необхідно мати кілька наборів гуашевих і акварельних фарб, туш, плакатні пера, ножиці, учнівські ручки, клей ПВА, цупкий білий і кольоровий папір тощо. Для школи практичними є фарби в пластмасових коробках, кришки яких використовують як палітру. Для малювання найкраще придатні олівці середньої твердості (М., 2М), заточені на висоту 2-2,8 мм, довжина грифеля 6-8 мм.

Для малювання аквареллю використовують пензлі з борсука, білки. Для протирання необхідна бавовняна тканина,

яка вбирає воду. Малювати краще на окремих аркушах: їх зручно перевіряти, демонструвати, відбирати на виставку. Перед початком уроку чергові учні розкладають на столах посуд для води, папір та інші матеріали, а після занять прибирають клас.

Уроки мають бути забезпечені:

- 1) інструментами і матеріалами: пензлі, фарби (гуашеві і акварельні), набори кольорового паперу, коробки з пластиліном, картоном;
- 2) взірцями художніх технік: акварель, гуаш, масло, туш, перо, гумка, аплікація з різних матеріалів, глина, гіпс, пінопласт, скульптура, зразки розпису на папері, тканині, дереві, склі, метали;
- 3) взірцями різних тиражних технік: гравюра на дереві, лінолеумі, гіпсі, картоні;
- 4) взірцями видів декоративно-прикладного мистецтва в натурі чи їх фотографій: мозаїка, розпис, вітраж, різьба по дереву, вишивка, ткацтво, дитячі іграшки, моделі машин, меблів, речей побуту, кераміка, муляжі овочів, фруктів; народних художніх промислів: гуцульські дерев'яні вироби (інтарсія, інкрустація), вироби з глини (мальовані кахлі, глечики, іграшки), петриківський і яворівський розпис, одяг, писанки, витинанки;
- 5) гербаріями квітів, листочків, колекції марок, листівок, ілюстраціями птахів;
- 6) стендами з вивчення видів образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, художнього конструювання, паперової пластини та архітектури та методики їх навчання;
- 8) гіпсовими моделями, орнаментами, розетками, дрібною скульптурою та інше.

2. 6. 2. Шрифтові роботи та вимоги до наочних посібників

Знати теорію шрифтів і володіти практичними навиками роботи учителю необхідно з декількох причин:

По-перше: вивчення кращих зразків шрифтів допомагає набувати практичних навиків, постави руки і ока, наділює

чуттям пропорцій, гармонії, ритму, які є показниками композиційної грамотності.

По-друге: вчитель зможе успішно керувати роботою учнівських редколегій з художнього оформлення в школі.

По-третьє: володіння шрифтовою грамотою сприяє продуктивній роботі на сучасній комп'ютерній техніці. Практичні навички ручної роботи – не тільки перша сходинка у володінні комп'ютером, але й вагомий засіб виховання.

Використання шрифтової графіки необхідне у різних формах наочної агітації і залежить від знань історії та теорії образотворчої грамоти. Сучасний алфавіт давно втратив зміст образних асоціацій своїх знаків, ставши умовно графічною схемою. Всі етапи розвитку графіки алфавітів – це рух від маюскульного (дещо більшого) письма до мінускулу (малого) і далі до поліграфічних друкованих шрифтів. Нині широко використовують гарнітури шрифтів з комп'ютерних програм, проте це потребує знань і вміння застосування.

Класифікація шрифтів

За призначенням і технікою виконання розрізняють чотири основних види шрифтів: рукописний, мальований, об'ємний чи грав'юрований і набірний на комп'ютері.

До першої групи належить простий у виконанні і читабельний плакатний шрифт, що використовується для стінгазет та оголошень. Пропорції букв можуть бути різними, але око людини краще сприймає у співвідношенні як 3 до 5.

Друга група містить шрифти різної ширини основних і з'єднувальних штрихів.

До третьої групи відносяться: романський, академічний, шрифт зодчого та багато інших. Переважно це шрифти другої групи ускладнені шляхом добавлення різного роду засічок.

Четверта група об'єднує курсивні і прописні шрифти, що перекликаються з гарнітурами третьої групи.

Додаткові ознаки: пропорції, насиченість, контрастність штрихів, характер засічок і виносних елементів букв.

2. 6. 3. Основні вимоги до шрифтів і композиції

Для навчання письма важливо вміння малювати букви. Кожна буква наділена певним звучанням і візуальним образом. Знання особливостей шрифтів, їх художніх властивостей та вимоги до шрифтової композиції необхідне в оформленні титульних сторінок, плакатів, вітальних листів.

1. *Читабельність шрифту* характеризує загальну придатність його форми і є показником краси.

2. *Єдність змісту письмового повідомлення і форми букв* – друга важлива вимога до шрифтової композиції.

3. *Колір*, як засіб художньої виразності тексту впливає на глядача своїми фізичними і психосуб'єктивними якостями.

4. *Взаємозв'язок рисунку букв зі змістом написаного*. Мистецтво шрифту різних часів несло відбиток стилю епохи.

5. *Логічний зв'язок рисунку букв з технікою їх виконання*

Рукописний шрифт – виконується за один прийом перами, пензлями, паличками.

Мальований – виконується різними інструментами, здебільшого пензлями.

Рельєфно-об'ємний – відлитий із гіпсу, вирізаний з дерева, картону, пінопласту.

Шрифтова композиція та її ритмічна побудова продиктовані внутрішньою динамікою зображення. При механічному розташуванні елементів і відсутності досвіду легко втратити ритмічність написаного. Надійний спосіб знаходження геометричного ритму – це розкладка букв, вирізаних із паперу в заданих параметрах. Шрифтова композиція буває: симетрична (блочна), флангова (може бути і оборотна) – асиметрична і довільна.

Віддаль між рядками, як правило, дорівнює висоті рядку. Природа зору людини зобов'язує komponувати рядки так, щоб в кожному із них знайшли місце слова, пов'язані змістом. Наприклад: «Історія середніх віків» – всі слова в одному рядку та ін.

2. 6. 4. Методика художнього проектування

Створення художнього виробу починають з визначення основної ідеї. У проекті передають загальну конструкцію і зовнішній вигляд, функціональні зв'язки між елементами.

В умовах школи предметно-просторовий світ набуває конкретної форми, виходячи із завдань навчально-виховної роботи. Процес проектування проходить ряд стадій і етапів. На першій стадії визначається відповідність форми предмету до його призначення. Закон єдності змісту і форми обов'язковий для архітектури, дизайну, а також творів декоративно-прикладного мистецтва.

Приступаючи до створення проекту виробу, необхідно знати умови експлуатації, особливості матеріалу і для якої мети. Проектування починають із опрацювання літератури, збору фотоілюстрацій, малюнків, вивчення аналогів та інших джерел. Далі в ескізах попередньо відтворюють загальний вигляд з проробкою певних деталей в кольорі. В ескізах визначають головну ідею виробу, його матеріал, загальний вигляд, аспекти технології виготовлення. Далі малюнок переводять у відповідний масштаб, а при недостатній наочності, коли форма виробу складна використовують макет. Розглядаючи макет з різних точок зору можна більш переконливо судити про властивості форми, її виразність, вносити зміни і виправлення.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Поясніть значення для навчання і виховання дітей інтер'єру, як середовища освітнього простору.
2. Яким вимогам і критеріям має відповідати кабінет образотворчого мистецтва?
3. Яке постійне і тимчасове оформлення має бути в кабінеті?
4. Для чого вчителю навички шрифтової графіки?
5. Назвіть основні вимоги до вибору шрифтів і побудови композиції.
6. Перерахуйте матеріально-технічне забезпечення уроків образотворчого мистецтва в школі.

Література

1. Аккізов К. Вчимося малювати. Крок за кроком [Текст]. – Харків: «Клуб сімейного Дозвілля», 2010. – 128 с.: іл.
2. Антонович Є. А., Проців В. І., Свид С. П. Художні техніки у школі: Навч.-метод. посібник для студентів худ.-граф. факультетів вищ. навч. закл. – К.: ІЗМН, 1997. – 312 с.
3. Бутник-Сіверський Б. С. Український радянський сувенір. – К.: Наук. думка, 1972. – 232 с.
4. Глинская М. П. Изобразительное искусство. Методика обучения в 1-3 кл. – К.: Рад. школа, 1987. – 111 с.
5. Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво: Основи грамоти. Навчальний посібник. Ч. I. – Івано-Франківськ: Ярина, 2016. – 196 с.
6. Гончаренко С., Козловська І. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі // Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С. 9-18.
7. Кайдановська О. Образотворча підготовка архітекторів у вищому навчальному закладі: монографія. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 368 с.
8. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Слово», 2007. – 296 с.
9. Кириченко М. А., Кириченко І. М. Основи образотворчої грамоти: Навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 190 с.
10. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2006. – 228 с.
11. Красовська О. О. Образотворче мистецтво з методикою викладання в початковій школі [навч. посібник]. – Львів: «Новий світ-2000», 2012. – 292 с.
12. Кузнецова Т. В. Психологія культури: (Психол.-філос. аналіз) : Курс лекцій. – К. МАУП, 2006. – 152 с.: іл.
13. Ли Н. Г. Основы учебного академического рисунка: Учебник. – М.: Эксмо, 2013. – 480 с.
14. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.

15. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 700 с. (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
16. Педагогічне малювання як метод наочного навчання молодших школярів образотворчого мистецтва // <https://studfile.net/preview/5185909/page:4>
17. Педагогічний малюнок//[http://ua-referat.com// pdf](http://ua-referat.com//pdf).
18. Піддубна О. М. Педагогічний малюнок як основа професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у процесі вивчення предметів «Малюнок» і «Живопис» // https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00854330_0.html
19. Покликаний творити добро. Освіта [про акад. І. Зязюн]. 2013. 27 лют. - 3 бер. – С. 10.
20. Полякова Г. А. та ін. Образотворче мистецтво. 1-7 класи: теорія навчання, календарно-тематичне планування, основні поняття з образотворчого мистецтва: Навч.-методичний посібник для вчителів. – Харків: «Скорпіон». 2001. – 160 с.
21. Розвиток педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю в умовах інформаційно-технологічного суспільства: колективна монографія / [Зязюн І. А., Лаврінченко О. А., та ін.] / за ред. акад. І. А. Зязюна. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 390 с.
22. Ростовцев Н. Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Учеб. для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. / 2-е изд., доп. и пер. – М.: Просвещение, 1980. – 239 с.
23. Ростовцев Н. Н. Учебный рисунок: Учеб. для учащихся педучилищ по спец. 2003 «Преподавание черчения и изобразит. Искусства». 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1985. – 256 с., ил.
24. Ростовцев Н. Н., Терентьев А. Е. Развитие творческих способностей на занятиях рисованием: Учеб. пособие для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1987. – 176 с.: ил.
25. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів пед. факультетів. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
26. Сенин В., Коваль О. Школа рисунка карандашом. Натюрморт, пейзаж, портрет. 2-е изд. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2015. – 112 с.: ил.

27. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. / Редкол.: В. Н. Столетов та інші. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 2. Проблеми руської школи / Уклад. і підгот. до друку Е. Д. Днепров / За ред. А. І. Піскунова. – 360 с.
28. Юсов Б. П., Семенова М. Н., Перских Г. С. и др. Изобразительное искусство в начальных классах / Под ред. Б. П. Юсова, Н. Д. Минц. – Мн.: Нар. асвета, 1986. – 167 с.

ДОДАТОК А

ПРИКЛАДИ УРОКІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ (з досвіду роботи вчителя-методиста Медвідь К. Й. та мистецтвознавця Гнатюка М. В.

У формі запитань активізують базові знання учнів з народного мистецтва. Дайте визначення декоративно-прикладного мистецтва та його видів. Цьому передують розповідь вчителя про народне мистецтво рідного краю, художні вироби з дерева, глини, металу, соломи, тканини та інших матеріалів, техніку їх виготовлення, художні особливості тощо.

Після подібних запитань переходять до детальнішого теоретичного і практичного вивчення, ознайомлення з історією розвитку місцевих промислів, художніми традиціями, асортиментом виробів, способів оздоблення.

На уроках учні створюють ескізи виробів на папері, а в позакласних формах роботи (в гуртках) виконують їх в матеріалі. На початку вивчають тему загалом, а позакласні форми занять дають можливість поглибити, закріпити теоретичні відомості в процесі ручної праці. Перш ніж запропонувати виконати ескіз декорування певного виробу, вчитель ознайомлює учнів із закономірностями і особливостями його створення. В роботі необхідно дотримуватись принципу – від простого до складного. Спочатку учні засвоюють основні елементи і прийоми оздоблення, далі компонують виріб загалом.

Засвоєння художньо-образної мови ДПМ відкриває для дітей додаткові можливості, оскільки:

- 1) декоративність як природна схильність людини до прикрашання – це перший крок у вивченні живопису;
- 2) простота виконання, стилізація елементів і їх абстрагування – важливий спосіб вислову у творах ДПМ;

3) площинно-декоративне трактування образів в народному мистецтві ближче до розуміння молодшого школяра, а ніж об'ємно-просторова мова станкових мистецтв.

Наступним кроком на уроках декоративного малювання є засвоєння художньо-образної мови видів ДПМ, вивчення композиційних схем, орнаментів, семантики і символіки, походження. Для цього демонструють таблиці із зображенням стилізованих квітів в різних видах ДПМ – на вишивці, настінних розписах, виробих з глини, дерева, писанках. Наприклад, квітка в природі і квітка у вишитому орнаменті (в натурі не є стилізованою, а в народному мистецтві, залежно від матеріалу, техніки виконання, інструменту і творчого уміння майстра набуває узагальненого умовно-спрощеного зображення). Діти зацікавлено розглядають художні вироби з дерева, глини, вишивки, писанки, розписи на папері, витинанки, прикрашені рослинним орнаментом з квіткою. Для засвоєння навчального матеріалу учням необхідно відповісти на запитання:

1. На яких художніх виробих зображені стилізовані квіти?
2. Чим відрізняються ці квіти від природних?
3. Чим відрізняється квітка, зображена на глиняному горщику, від квітки, вишитої на тканині чи вирізьбленої на дереві?
4. Звідки запозичує митець ці чудові квіти?

Кожен учень зобов'язаний намалювати стилізовану квітку за власним задумом, але вчитель попередньо демонструє послідовність її виконання на аркуші або на дошці. Головним завданням є усвідомлення художнього образу квітки як елементу орнаменту та її стилізації. Діти мають зрозуміти що природа є безмежним джерелом творчого натхнення і краси.

Створення декоративної композиції «Вазон»

На початку уроку вчитель дає визначення мотиву «вазон», який прикрашає різні ужиткові предмети. Залежно від матеріалу та художніх технік, декоративна композиція на тканих килимах, вишитих рушниках, мальованих скринях, стінах і посуду трактується по-різному.

«Вазон» – стилізована форма дерева, трав'яної рослини, квітки, це – символ життя, *«райське дерево»*. Учням пропонують скласти композицію з традиційних декоративних елементів, зображених у таблиці. «Вазон» зображують у вигляді великої симетричної квітки або дзвона, розміщених у верхній частині посередині аркуша і врівноважених внизу величиною горщиків, кошиків найрізноманітніших форм. Відносно осі симетрії ліворуч і праворуч малюють *«грона винограду»*, *«листя»*, *«троянди»*, *«кучерики»*. Із декоративних елементів використовують стилізовані зображення птахів (зозуль, голубів). Діти захоплено працюють над стилізацією живих істот.

Вчитель демонструє схему поетапного виконання мотиву на дошці й колективно обговорює її з учнями. З'ясувавши послідовність виконання завдання, учні самостійно вибирають вподобані елементи з таблиці і на їх основі створюють власні композиції. Після виконання лінійного малюнка діти підбирають кольорову гаму (жовтий, зелений, коричневий кольори). Подібні завдання цікаві та захоплюючі, але на початках доволі складні, тому потребують допомоги вчителя.

Складнішим від попередніх завдань є побудова орнаментальної композиції у форму тарілки. Вчитель нагадує принципи побудови композиції в колі і варіанти виконання за трьома схемами:

1. Принцип реального мотиву (центр квітки збігається з центром кола);

2. Принцип дзеркальної симетрії, коли в центрі розміщують *«вазона»*.

3. Принцип композиційного центру (асиметричне зображення птаха є домінуючим і врівноважує композиції).

Побудову орнаменту починають від центру кола, поділивши його на однакові частини – модулі, кількість яких довільна. Модулі заповнюють ритмічно повторюваним елементом. За допомогою двох шаблонів кола, які використовують для економії часу, малюють зовнішній –

контур і внутрішнє – «денце» тарілки. Тонкими світлими лініями намічають спрощені узагальнені візерунки у вигляді бігунця та ритмічно-повторюваних елементів-мотивів. Під час самостійної роботи учитель надає практичну допомогу і контролює хід виконання завдання. У кінці уроку проводить огляд та короткий аналіз виконаних композицій.

Наступною темою вивчення є глиняні вироби покутських майстрів. Кольорова гама їх обмежена певними барвами: жовтою, зеленою, коричневою, інколи синьою фарбами. Вчитель організовує виставку керамічних виробів: збанки, глечики, кахлі, вази, миски, бочки, барильця, а також готує таблиці і схеми елементів, мотивів народного малювання, малюнки виробів дітей із шкільного фонду.

Запитання для контролю засвоєння матеріалу:

1. Які предмети належать до декоративно-вжиткових?
2. Які функції вони виконують?
3. З якого матеріалу виготовлені?
4. Яким способом, технікою вони сформовані й оздоблені?
5. Як називають майстрів, в руках яких глина перетворюється в дивовижні вжиткові вироби?

Тема уроку: Ескіз розпису кахлі для печі

Мета: Поглибити художньо-естетичні навички і знання з народного мистецтва, розвивати творчу уяву, фантазію, формувати емоційну, духовну культуру дитини.

Удосконалювати навички організації площини під час виконання декоративної композиції. Застосовувати набуті знання для організації геометричної форми і підпорядковувати її розмір, елементи форматів аркуша.

Поглиблювати знання основ художньої грамоти, дзеркальної симетрії, відчуття рівноваги, головного і другорядного в композиції.

Обладнання: Таблиці з елементами розпису та послідовним виконанням завдання, зразки кахлі, учнівські малюнки, платівка «*Гуцульські мелодії*».

План уроку:

1. Бесіда про мистецтво кераміки, життя і творчість видатних майстрів (О. Бахматюка, П. Кошака, П. Цвілик).
2. Пояснення поетапності виконання композиції в квадраті за принципом дзеркальної симетрії, асиметрії.
3. Хід виконання творчого завдання учнями.
4. Підведення підсумків уроку, організація виставки і обговорення робіт.

Довідковий матеріал. Матеріалом для художньої кераміки є глина. З неї виготовляють різноманітний посуд, дитячі іграшки. Ще в X столітті в Київській Русі було налагоджене виробництво кахлів – випалених плиток для викладання підлоги і облицювання печей в домівках. Кахлеві плитки галицькі майстри експортували до країн Західної Європи. Набір кахлів Олекси Бахматюка для свого житла у Відні придбав на виставці в Коломиї (1880) навіть сам цісар. Їх виробництво налагоджене в Опішні, Бубнівці, Косові та інших знаних осередках.

Уявімо інтер'єр селянської хати. Все в ній пристосоване для проживання. Своєрідним центром композиції є піч: вона годувальниця сім'ї, зберігала тепло і була місцем відпочинку для дорослих і дітей. Її площини часто оздоблювали.

Хід уроку:

На початку визначають послідовність виконання композиції малюнка:

а) проводять вісь симетрії, яка ділить площину квадрата на дві рівні половини;

б) внизу komponують корзину певної конфігурації, вгорі – центральний елемент (мотив), до якого входять стилізовані квіти: «*косиці*», «*дзвони*»;

в) ліворуч і праворуч на стеблах одночасно розташовують листя, квіти, бутони, птахи.

Особливу увагу звертають на рівновагу головних та другорядних деталей. Завдання учнів: у композиційну схему «вазона» самостійно підібрати елементи і мотиви, показані на таблиці, правильно розмістити їх у квадраті. Після завершення лінійної композиції обговорюють з учнями вирішення в кольорі. Звернувшись до таблиць, знову наголошують про використання традиційної кольорової гами, асиметричної композиції зображення тварин, людей, побутових сцен, про умовно-площинне трактування декоративних форм на предметах.

Під час самостійної роботи учнів вчитель здійснює корекцію малюнків і надає іншу допомогу. Системний аналіз робіт учителем і учнями в процесі оцінювання робіт передбачає:

1. правильність вирішення лінійної композиції;
2. традиційність використання кольорової гами;
3. техніку виконання, старанність і ставлення до роботи.

Урок на тему: «Ліплення глиняних іграшок»

Завдання. Ознайомлення дітей з основними прийомами роботи з глиною. Формування уявлень про цілісність форм виробів та засобів їх оздоблення.

Підготовка. На окремих дошках або обгортковому папері розкладають шматки глини готової для ліплення. На демонстраційній тумбі або полиці демонструють глиняні вироби (іграшки), розфарбовані дітьми. Робоче місце застеляють плівкою або обгортковим папером.

Хід уроку. Кожен учень має перед собою грудки глини, стеки, картон або інший товстий папір, гуаш (білило) і пензлі. Урок починається з повідомлення вчителя про роботу учнів, які ліпитимуть із глини чи пластиліну, нагадування про попередні завдання, які вони виконували раніше, спосіб їх

виготовлення і прикрашання, демонструє фігурку коня, аналізуючи її форму (голова, шия, кінцівки, плавно з'єдані з тулубом). Головним інструментом скульптора є його вміль, чутливі руки. Пальцями він витягує і формує основні частини фігури, проробляє дрібніші деталі. Плавності форми досягають витягуванням різних частин фігури з одного куска глини. Далі вчитель показує як виконувати завдання, дотримуватись певної послідовності, а діти повторюють за ним. Дрібні і тонкі деталі приєднують в останню чергу і загладжують пальцями без з'єднань. Учитель наголошує про акуратність, положення рук і тулуба учнів, організацію робочого місця.

На початку діти мають засвоїти навик и і прийоми роботи з пластичними матеріалами вручну, дотримуватись пропорцій і форми зразка. Головне – засвоєння прийомів, які б забезпечували пластичну цілісність скульптури, поєднання частин, моделювання форми. Не всі діти відразу зможуть передавати об'ємні, трьохвимірні об'єкти, вони часто виготовляють плоскі фігури з профільним контуром. Завдання уроку – формувати у дітей відчуття об'єму, маси і пластики форми.

З метою подальшого розвитку художніх здібностей виконують начерки з виліпленої фігурки, використовуючи пензлі, білило і тонований або кольоровий папір. Для цього виліплену фігурку кладуть на край стола перед учнем в профіль і пропонують зобразити, «виліпити» її силуетне цілісне зображення широкими плавними мазками на всій площині паперу, починаючи з основної частини (маси) фігурки. Навик и роботи пензлем діти повинні засвоїти на початку навчання (в 1 класі). Для зразків беруть стилізовані іграшки – керамічні вироби, твори декоративно-вжиткового мистецтва, які відзначаються спрощеною, узагальненою формою і є найбільш зрозумілими. Далі робота з пластичними матеріалами переходить від декоративних форм – до ліплення реальних людей і тварин з передачею цілісності та зв'язаності частин.

В II класі вимоги до ліплення фігур орієнтовані на передачу руху, динаміки що надають їм художньої виразності. Тим часом практикують скульптуру на підставці з фанери або товстого цупкого картону, яка має відповідати розмірам скульптури, утримувати її вертикально. З кінця II класу вивчають барельєфне, рельєфне і горельєфне моделювання, зокрема риб, птахів, тварин. Їх komponують у квадраті або прямокутнику на зразок кахлі або фриза, закріпленого на твердій основі. Таким же способом, за допомогою стеків для ліплення, виготовляють маски та медальйони.

У III класі для ліплення фігур людей і тварин використовують каркас із дроту і гілок, що дозволяє робити їх динамічними. На підготовленій глиняній поверхні стеком викреслюють малюнок майбутнього рельєфного зображення. За ним вирізують канавки (заглиблення) із заокругленими кінцями. Інколи заглиблення роблять наскрізь до основи, тоді отримуємо прорізний малюнок у вигляді решітки.

За попереднім малюнком можна нарощувати висоту рельєфу, збільшивши товщину зображення з пригладженими кінцями піднятими над основою. Вироби, виготовлені з глини після підсушування випалюють у муфельних печах. Процес виготовлення виробів дітьми відрізняється від творчості народних майстрів рівнем майстерності, проте способом мислення, безпосередністю і наївністю вони дуже схожі.

Тема уроку: Виготовлення витинанок

Мета уроку: ознайомити дітей з мистецтвом витинанки, сформувати навички роботи з папером.

Завдання: продемонструвати способи виготовлення витинанок різних композиційних схем; розвинути уміння і навички силуетного, ажурного зображення; формувати уяву, образне мислення, творчі здібності; виховувати любов до мистецтва і повагу до людей праці.

Обладнання для уроку: папір, ножиці, клей, зразки витинанок різних видів і технік.

План

1. Вступна бесіда. Загальна характеристика мистецтва витинанки.
2. Техніки і технологія виготовлення витинанок.
3. Художні особливості витинанок і послідовність їх виконання.
4. Аналіз роботи та підведення підсумків уроку.

Витинанка – це вид народного декоративного мистецтва, які використовують і професійні художники. Водночас витинанки доступні і дітям молодшого шкільного віку. Наділені значними образно-виражальними і художні можливостями, простотою виконання, їх залюбки виконують на уроках. Використання сучасних матеріалів: різних видів паперу, шкіри, дозволяє досягати відмінних результатів.

Інтер'єр народного житла в давнину переважно прикрашали настінні розписи або паперові витинанки, що часто взаємно доповнювалися. Найдавніші українські витинанки мають оригінальну композиційну форму, яка відрізняє їх від інших. На Придністров'ї, наприклад, виготовляли ажурну паперову стрічку (лиштву), яку розміщували на поличках, над вікнами хат. На Поділлі та Прикарпатті такі прикраси називали «фіранками». Розміри витинанок залежали від призначення і місця розташування. Незначних розмірів витинанки наклеювали на рами ікон, більші – вздовж сволока, а великі розміщували на вікнах та дверях. Витинанки зберігають значний художньо-творчий потенціал і нині знайшли застосування у промисловій графіці, в ілюструванні друкованої продукції: книг, листівок, етикеток, оформленні інтер'єрів та інших творчих роботах. Витинанка з паперу розвиває у дітей виконавську культуру, фантазію, чуття ритму, симетрії, образне мислення і просторову уяву.

Перші вправи варто розпочинати з найпростішого – витинання «зірок», «сніжинок», як відголосу небесних світил – символів вишеської зірки, провісниці Різдва Христового. Їх чіпляли на вікнах, завітчували хату, засвідчуючи готовність до святкування. Найчастіше сніжинки бувають у формі різноманітних зірок, побудованих за чіткими правилами – сніжинки завжди шестигранні. Вони стають не лише прикрасою вікон, але й можуть бути доповненням до декоративної композиції з акварельною монотипією.

Щоб виготовити сніжинку, за допомогою шаблону досить вирізати круги різних розмірів. Далі їх складають у шестеро і на одній із частин олівцем наносять візерунок, який вирізають ножицями. Зазвичай більшість різдвяних витворів робили з білого паперу, проте для різнобарвності варто скористатися і кольоровим папером різних тонів.

А як клеїти витинанку на скло? Найпростіше змочити водою і провести по ній мокрим милом. Таким чином, вона чудово триматиметься, не залишаючи слідів, і прикрашатиме оселю чи класну кімнату. Краса і багатство форм цих найтонших витворів надають інтер'єру святковості.

Послідовність виконання декоративної композиції: монотипії аквареллю і сніжинки на тему: «зимові мережива»:

- а) приготуймо скло або білу пластмасову пластинку;
- б) під скло кладемо білий папір;
- в) на поверхню скла (пластинки) наносимо фарбу холодних тонів, злегка змішуючи з милом;
- г) накладаємо на скло (пластинку) папір і притискаємо;
- д) злегка відтягуємо папір і одержуємо монотипію (відбиток на папері).

Монотипію наклеюємо на папір або картон (холодних тонів), а далі доповнюємо її витинанками – «сніжинками», вибудовуючи певну композицію.

За художніми якостями і видами витинанки поділяються на:

- 1) орнаментальні – здебільшого ажурні декоративні композиції в крузі, квадраті («сніжинки», стрічкові);
- 2) предметні – це силуетні або ажурні витинанки, на яких зображені комахи, птахи, тварини, вершники (люди).
- 3) сюжетно-декоративні композиції із зооморфними і рослинними мотивами, на теми казок, стилізовані рослини, найчастіше «дерево життя» («вазон»).

До груп предметних та сюжетно-декоративних витинанок відносять зображення дерев. Вони належать до кількох композиційних типів настінних прикрас дзеркальної симетрії. Це може бути окреме дерево, дерево з плодами, пташки з квітами на деревах та інші варіанти.

Витинанки часто нагадують стрічку зі зооморфних, антропоморфних, орнітоморфних мотивів: стилізованих людей, звірів, птахів, дерев, квітів, які ритмічно повторюються і нагадують «фіранки», якими оздоблювали краї полицок, сервантів, шаф, прикрашали ікони.

Для виготовлення дзеркальної витинанки беруть аркуш паперу завдовжки 25-30 мм, загинають навпіл так, щоб вийшло 3-4 смужки і розрізають. Далі їх згинають ще раз і знову двічі так само, як і попередні. Таким чином смужку ділять на 8 частин. На 1/8 наносять простий малюнок і вирізають ножицями по контуру. Після цього готовий виріб вирівнюють і кладуть в альбом або під праску, а на кінець наклеюють на фон.

Силует ялинки може бути різним: одинарним – виготовленим з одного аркуша паперу; складним – виготовленим аплікаційно з двох аркушів паперу. Ці зображення, утворені з окремих складених елементів, утворюють єдине композиційне ціле. (Варіанти вирішення ялинок в додатках).

Ялинку-витинанку у вигляді стрічки доповнюємо сніжинками. Сюжетно-декоративні композиції будують переважно за принципом дзеркальної симетрії. Для цього прямокутний папір згинаємо навпіл в довжину або ширину. Силует малюнка виконуємо на одній із половинок олівцем і

вирізаємо. Важливе значення має співвідношення самої витинанки і основи, на яку вона буде наклеєна, використання світлових тональних і кольорових співвідношень. Для темного тла краще вибрати світлий візерунок, а для світлого – темний. Створюючи кольоровий контраст, для прикладу використовують групи взаємодоповнюючих кольорів: синій – оранжевий; червоний – зелений; жовтий – фіолетовий.

Краса витинанок – в лаконічності вислову, простоті й доступності, в ритмі, симетрії, вишуканості ажурного паперового мережива. Навчання мистецтва витинанки в початковій школі допоможе дітям оволодіти необхідними в подальшому творчими й технічними навиками, розвинути чуття композиції і гармонії.

Тема уроку: Вивчення елементів та використання традиційних композиційних схем оздоблення яєць

Мета уроку: розвинути уміння творчого використання елементів та мотивів розпису для підкреслення форм і ритму в побудові композиції орнаменту;

Завдання: продемонструвати красу і неповторність мистецтва писанкарства та з допомогою схем-сіток сформувати навик побудови композиції орнаменту; активізувати творчу уяву й сприяти естетичному вихованню.

Обладнання уроку: Таблиці: «Символи писанкових орнаментів», «Писанки України», схеми-сітки писанкових композицій, учнівські малюнки; народні мелодії, веснянки; платівка Леонтовича «Щедрик».

План уроку:

1. Розповідь-бесіда про красу українських писанок з показом ілюстрацій та оригіналів.
2. Пояснення за таблицями елементів, мотивів, композиційних схем побудови орнаменту писанок.
3. Демонстрування кращих учнівських робіт (зі шкільного фонду).

4. Самостійна робота учнів.
5. Аналіз виконання робіт.
6. Підсумок уроку.

Довідковий матеріал. «У світі існуватиме любов так довго, поки на землі писатимуть писанки». Так гласить одна з легенд про ці маленькі чудо-дива, неповторні мистецькі витвори рук і душ людських. Т. Г. Шевченко порівнював українські села із красою писанки: «...село на нашій Україні, неначе писанка село». І не випадково! Писанка – це символ весни, Великодня і України, а писанкарство як вид народного мистецтва – сягає сивої давнини і важливий засіб художнього виховання учнів. В часи язичництва, розписані мініатюрним орнаментом яйця, з'явилися як атрибут весняних обрядів, пов'язаних із пробудженням землі, початком сільськогосподарських робіт. Найперші зображення на писанках відображали уявлення людини про культ сонця, його життєдайну силу, народження життя. Давні християни наділяли яйце чарівними властивостями. До наших днів збереглися графічні зображення у вигляді ламаних, хвилястих ліній, кружечків, кіл, що мають назву «солярні знаки». Орнамент для майстра – не просто набір ліній та візерунків. Це система світоглядних, естетичних закодованих у конкретній формі знаків. Назви орнаментальних мотивів у своїй сукупності відтворюють рослинний і тваринний світ конкретної місцевості України. Серед рослинних мотивів поширені «дубове листя», «огірочки», «пшеничка», «виноград»... З поміж назв тваринного походження зустрічаються «сороки», «баранці», «олені», «зозульки», «метелики», «коники», «півники», «павучки»... Значна кількість назв орнаментальних мотивів походить від господарських предметів, інструментів, архітектурних споруд, як наприклад: «бані», «дзвіночки», «грабельки», «підківки», «гребінці», трапляються назви геометричних фігур: «кривенька», «ромбики», «зубчики», «безконечник». Розшифруванням їх змісту займається ціла наука – семантика.

Звичай розмальовувати курячі яйця з нагоди Великодня існує протягом тисячоліття. У кожному регіоні України на писанках зображений певний вид орнаменту і використана своя кольорова гама. Наприклад, на Прикарпатті характерне використання жовтих, оранжевих, червоних, чорних барв. На Чернігівщині – червоні, чорні, та білі кольори. На Полтавщині – жовті, зелені, білі.

Характерними відмінностями гуцульських писанок (с. Космач) є геометричні мотиви, виконані тонкими лініями з щедрим використання жовтих, червоних кольорів. Писанки Опілля, Покуття – здебільшого квітчасті на темному тлі. Писанки – це, в першу чергу, світ символів.

Приступаючи до розпису, кожна писанкарка має в своїй уяві певний план, схему розташування мотивів, елементів на поверхні яйця.

1. Основні схеми-сітки композицій зводяться до:

- а) поділу поверхні писанки повздовж – навпіл;
- б) поздовжнього поділу «меридіанами» на сегменти;
- в) поділу на поперечно – «широтні» паси;
- г) одночасного поділу «меридіанами» і «широтами».

Використовуючи запропоновані схеми і символи-елементи, можна виконати значну кількість орнаментальних композицій за вибором.

2. За допомогою 4-х схем-сіток, легко і просто пояснити етапи роботи над створенням орнаменту. Для цього дотримуємося наступної послідовності:

- а) вибір схеми-сітки;
- б) підбір основних символів для оздоблення писанки;
- в) поверхню яйця уявно або системою ліній розбиваємо на певну кількість ділянок;
- г) розташування в межах ділянок або стикування їх елементів, утворюючи декоративні мотиви при певній симетрії або асиметрії.

Демонстрування на дошці поетапного виконання композиційного завдання. На кращих учнівських малюнках і

таблицях з писанками регіонів України виявляємо, підкреслюємо певну композиційну схему.

3. Під час самостійної роботи вчитель індивідуально допомагає тим учням, які мають труднощі у побудові композиційної схеми та підборі елементів, зв'язуючи їх в єдине ціле.

4. Аналізуючи виконані роботи, звертаємо увагу на правильний вибір основних елементів, їх розташування на поверхні і підпорядкування їм допоміжних.

5. Підсумок уроку – міні-виставка кращих робіт.

Урок на тему: «Великодний кошик» (колективна робота).

Мета уроку: узагальнити знання учнів про мистецтво писанки, вдосконалювати уміння школярів виконувати орнаментальну композицію за поданими сітками-схемами і елементами – символами писанкового розпису, виховувати позитивне ставлення до колективної праці.

Обладнання для вчителя: макети великодніх кошиків, таблиці із зображенням писанок: схеми-сітки писанкових композицій, орнаментів розпису.

Для учнів: білий та кольоровий папір, клей, ножиці, пензлик, фарби, фломастери, олівці, шаблони писанок.

План уроку:

1. Вступна бесіда-розповідь про мистецтво писанкарства.
2. Пояснення ходу виконання завдання.
3. Самостійна практична діяльність учнів.
4. Аналіз і оцінювання робіт (окремих писанок і кошика в цілому). Підведення підсумків уроку.

Вступна бесіда. Серед різноманітних видів народного мистецтва особливе місце займає писанкарство, яке прийшло до нас із сивої давнини. Воно відоме багатьом народам, але найбільшої слави і поширення набуло в Україні, особливо на

Гуцульщині, де компактно проживають його майстри. Перша писанка з'явилась ще до прийняття християнства. Наші предки поклонялися сонцю, вбачали в ньому відродження природи й життя. Яйце стало символом зародження життя і за формою нагадує сонце.

Дослідники виділяють дохристиянський і християнський періоду розвитку писанки. До прийняття християнства сире яйце, розписане різними знаками-символами, – це поняття життя, що в уяві, образі, створеному художником, проривається крізь лушпинку (шкаралупу).

В християнському розумінні воно стало символом Воскресіння Ісуса Христа.

Розрізняють писанки і крашанки. Крашанки з'явилися значно пізніше від писанок. Їх варять і фарбують у природних барвниках. Крашанки їдять. Писанки ніколи не їдять і не варять, аби не вбивати живу силу зародка. Писанки дарують і зберігають як священний талісман. У канадському місті Вегревіл за проектом Павла Цимбалюка створено пам'ятник українській писанці заввишки у триповерховий будинок, а в місті Коломиї, на Івано-Франківщині, створено єдиний у світі Музей писанки.

Запитання до класу:

1. Які характерні ознаки писанок с. Космач, що на Івано-Франківщині?

- жовтогаряча гама кольорів;
- дрібні геометричні мотиви, а також зображення тварин і птахів;

2. Які ознаки бойківських, опільських, покутських писанок? (переважають квіткові мотиви, темне тло).

3. В якій послідовності слід виконувати малюнок?

- а) спочатку вибираємо схему-сітку, за допомогою якої умовно ділимо поверхню яйця на площини – поля.
- б) підбираємо основні елементи-символи, що утворюють мотиви розташовані на поверхні яйця.

Вислухавши відповіді учнів, вчитель наголошує на завданнях, які необхідно виконати, демонструє поетапне виконання завдання:

1. Вибір фону для писанки, для цього використовують аркуш білого або кольорового паперу.
2. За допомогою шаблону вирізають з кольорового або білого паперу форму яйця (на кольоровому папері малюнок виконується гуашевими фарбами);
3. Легким дотиком олівця наносимо схему-сітку;
4. Вибравши в таблиці знаки-символи, розташовуємо їх за допомогою сітки-схеми і об'єднуємо з мотивами в єдину орнаментальну композицію.

Вчитель нагадує правила безпеки при роботі з ножицями і повідомляє, що діти мають виконати: малюнок писанки, який вклатимуть в кошик (макет) свого ряду.

Запитує для якої мети можна використати композиції, виготовлені на уроці? (прикрасити кімнату, клас).

1. Під час різання паперу ножиці тримати горизонтально; спрямовуй лезо від себе; обертай заготовку, а не лезо;
2. Не клади ножиці з розімкненими лезами на парту;
3. Передавай їх кільцями вперед.

Виконання малюнків писанок учнями

На цьому етапі заняття можна рекомендувати використання народної музики. Якщо більшість учнів впорались із завданням, приступають до компонування і монтажу виробу. Кожен автор роботи виходить до дошки і вкладає свій малюнок писанки у макет кошика свого ряду. Як підсумок уроку, оцінюється робота окремих учнів і ряду в цілому. На завершальному етапі заняття вчитель пропонує кожному ряду провести презентацію своїх витворів.

Урок на тему: «Ескіз оздоблення миски за мотивами петриківського розпису» (3 клас)

Мета: Поглиблення знань, навиків і умінь з декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва, живопису, графіки, уявлення про відмінності реальних і декоративних форм, знання про ритм, рівновагу, композицію в колі, підпорядкування головних і другорядних деталей, використовувати зв'язок уроку малювання з природи з уроком декоративного малювання, стилізуванням.

Обладнання для вчителя: зразки і репродукції творів ДПМ – декоративні тарелі (підлаковий розпис) декоративні композиції, репродукції – вироби Київського фарфорового заводу, таблиці «Послідовність виконання лінійної композиції», «Елементи і мотиви петриківського розпису».

Для учня: заготовлені із білого або чорного кольору паперу, круги, фарби гуашеві або акварельні, пензлі, олівці.

План уроку:

1. Повідомлення теми уроку.
2. Розповідь про мистецтво с. Петриківка на Дніпропетровщині.
3. Співставлення (порівняння) декоративних квітів, птахів в розписах майстрів і в натурі.
4. Вправи на виконання елементів і мотивів петриківського розпису.
5. Пояснення на таблиці ритму композиції в колі і можливих варіантів кольорового вирішення.
6. Самостійна робота учнів над композицією в колі.
7. Підведення підсумків уроку оцінювання робіт учнів, організація міні-виставки.

Довідковий матеріал. Декоративний живопис здавна відомий в Україні і застосовувався народному житлі в селянській хаті для розпису стін, печей, весільних скринь, дитячих іграшок тощо. Хати розписували там, де були білені

стіни – готове тло для малювання. Здебільшого це на Поділлі, Покутті, Слобожанщині, Одещині, Дніпропетровщині тощо. На півночі України та у Карпатах, де всі будівлі споруджували з дерева, настінних розписів не було. Вправні жіночі руки прикрашали стіни хат різноманітними візерунками, які сяяли барвами, втілюючи заповітні мрії і сподівання їх авторів. Розмальована красива хата завжди була гордістю доброї господині. Розписи – це не тільки звичайна прикраса хати, а й своєрідна художня мова народного майстра, яка розкриває його світогляд, ставлення до життя та природи. Колір, мотиви орнаменту, їх поєднання і розміщення на площинах хати мали символічне значення, були наповнені певним змістом. У різних регіонах малюнки мали свої особливості і відмінності виконання орнаменту та використання кольорової гами.

Із поступовим занепадом хатніх розписів майстрині почали малювати на паперових аркушах, які використовували для оформлення інтер'єру хати. Жінок приваблювало те, що їхні твори – «мальовки» можна було подарувати, продавати на ярмарках. Найбільше «мальовок» виконували навесні, перед святами, коли всі білили і обновлювали хати. Усіма кольорами веселки розцвітали мальовані на папері великі і малі квіти та цілі букети.

У наш час настінні розписи майже зникли, проте традиції народного декоративного малярства живуть і розвиваються. Крім настінного розпису, на Україні повсюдно розмальовували олійними фарбами дерев'яний посуд, меблі-мисники, полиці, скрині... Мабуть у жодному осередку народного мистецтва немає такої кількості художників, як в с.Петриківка на Дніпропетровщині. Кожній самотній і неповторний творець має свій власний почерк. Однак їх об'єднують спільні витoki традиційного народного малювання. Їх роботи характеризуються надзвичайною декоративністю, яскравим, святковим буянням фарб і разом з тим витонченістю малюнка, віртуозністю, своєрідністю засобів виконання. У сузір'ї народних талантів яскраво

вирізняється творчість відомої майстрині декоративного живопису Тетяни Пати. Вона збагатила скарбницю народного мистецтва неповторними композиціями з квітів і плодів. Її творам притаманна, на диво, «співуча» лінія. Викладаючи в петриківській художній школі, залишила після себе багато учнів, послідовників, які продовжили її справу. Це Федір Панко, Пелагія Глущенко, Параска Власенко, Марта Тимченко та ін.

Досвід К. Медвідь показує, що ознайомлення з мистецтвом с. Петриківка доцільно починати з перегляду репродукції творів Т. Пати та інших майстрів. Для активізації пізнавальної активності учнів вона використовує особливості декоративного розпису, підсилення емоційного впливу народного малювання запитаннями:

– Чим відрізняються реалістичні і декоративні зображення? Як реалістично намальовані квіти, птахи, плоди переробляють декоративні (завдяки фантазії, відходу від реальних форм, колір не завжди відповідає натуральному).

Узагальнюючи відповіді учнів, вчитель дає короткий аналіз творів петриківських майстрів, звертає увагу на декоративний характер птахів, квітів, плодів.

На таблиці «Елементи і мотиви петриківського розпису» показано основні три елементи «гребінчик», «зернятко», «горішок» і техніки перехідного мазка. Вчитель демонструє перед учнями практичне виконання елементів.

«Гребінчик» – це мазок, що починається з потовщення, натиску й закінчується тоненьким «вусиком» (найпоширеніший – у роботі петриківчан).

«Зернятко» – накладається від найлегшого дотику до найбільшого натиску. Покладений по обидва боки стеблини вістрям вниз, він нагадує колосок. Звідси назва – «зернятко».

«Горішок» – це той же «гребінчик», тільки складається він з двох гребінчикових мазків, вигнутих півлунками й поставлених один проти одного так, що твориться форма, подібна до підкови.

Якщо порожнє місце між цими півлунками заповнюється одним або двома гребінчиками, то виходить форма дуже подібна до лісового горіха, звідки і його назва. «Горішки» звичайно використовують для зав'язі чи квітів.

І остання таємниця петриківського розпису – це техніки «перехідного мазка». Надзвичайність цього прийому полягає в тому, що наносять мазок одним пензлем, але двома кольорами. Для того фарби розмішують до густоти сметани, потім сухий пензель вмочується в одну фарбу (наприклад червону) і одразу в іншу (наприклад жовту). Ось таким пензлем, на якому два шари різних кольорів, наноситься мазок. Першим на папері залишається слід від червоної фарби, а потім з-під неї проглядається жовта фарба. Так учні виконують вправи на зображення «гребінця», «зернятка» і «горішка», засвоюють техніку «перехідного мазка». Далі, за допомогою цих елементів, вчать утворювати мотиви за зразком вчителя. Ці мотиви надалі ввійдуть у декоративні композиції в колі.

Перш ніж перейти до самостійної роботи, необхідно пояснити учням на таблиці особливості композиції в колі, звернути увагу на ритм головних і другорядних (доповнюючих) елементів, на рівновагу симетричної і несиметричної композиції в колі тощо.

Візерунок (орнамент) – зберігає форму, площину круга. Одним із важливих засобів побудови композиції, орнаменту є ритм (закономірне повторення якогось елементу чи лінії). Композиція може бути симетрична і з асиметрією (з вільним розміщенням, елементів), підпорядкуванням дрібних деталей головному, домінуючому елементу, який за масштабом, місцем розташування, кольором, добре прочитується.

На першому етапі самостійної роботи учні легенькими лініями, олівцем, намічають місце основних елементів загальними плямами, зв'язавши їх плавним ритмом ліній. Допоміжні, зв'язуючі елементи виконуються пензликом.

Звертаємо увагу дітей на гармонію виконання кольорових композицій і пропонуємо 4 варіанти:

1). тепла гама; 2). холодна гама; 3). зближена (споріднена) гама; 4). контрастна гама.

Перш ніж малювати квіти, птахи на чорному тлі, в окремих місцях накладаються білилом плями певної конфігурації, а вже поверх них малюємо потрібні квіти, птахи, листки, плоди тощо.

За допомогою методичної таблиці учитель пояснює і демонструє на окремому аркуші поетапне виконання композиції в кольорі. На першому етапі кольорового вирішення важливо не промальовувати деталі, а світлими кольоровими плямами визначити більші (головні) і дрібні (зв'язуючі) елементи композиції. Поступово підсилюючи кольоровий тон вищезгаданими мазками («колосок», «гребінчик», «перехідний мазок»), завершуємо колірну композицію. На методичних таблицях показані варіанти кольорового вирішення, і учні за власним бажанням виконують композицію орнаменту для декоративної тарелі. Підсумовуючи урок, вчитель організовує міні-виставку кращих робіт із наступним аналізом їх з учнями.

Урок на тему: «Яворівська малювана іграшка» (3-4 клас)

Тема: Ескіз розпису іграшок з дерева які мають нескладний механізм руху.

Мета: Продовжити ознайомлення дітей з творами народного мистецтва, зокрема з традиційними іграшками Яворівщини, розвивати творчу уяву, фантазію, художні здібності. Поглиблювати уміння дітей розрізняти і поєднувати технічну (практичну) і художню (декоративну) сторони вжиткових виробів.

Обладнання для вчителя: моделі іграшок, таблиці, фотографії, репродукції.

Для учнів: папір, фарби, пензлі, олівці.

План уроку:

1. Бесіда про народне мистецтво Яворівщини і традиції забавкарства в цьому регіоні.
2. Пояснення завдання для виконання мальованої іграшки з дерева.
3. Самостійне виконання ескізу учнями олівцем і робота в кольорі.
4. Аналіз виконаних робіт і підведення підсумків.

Довідковий матеріал. Яворівська земля багата самобутнім і глибоко народним мистецтвом: вишивкою, ткацтвом, плетінням з природних матеріалів, проте особливого розвитку в цьому регіоні набули вироби з дерева – мальовані іграшки та скрині. В кінці ХІХ ст. майже кожна сім'я виготовляла дитячі забавки, найбільш поширеними серед яких були коники, возики (з одним чи двома кіньми), пташки, дитячі меблі, колиски для ляльок. Ці прості за конструкцією, з мінімальною кількістю деталей вироби, декоративні привабливим кольоровим орнаментом виконували виховну та розвивальну функції.

Художньої виразності іграшок майстри досягали завдяки конструктивно-пластичним рішенням підсиленім традиційним орнаментом, який надає емоційної насиченості виробу. Головними елементами яворівського розпису є квіти, зірки, вазони, качечки, віночки, цяточки, кривульки, листочки. Кольорова гама – від червоного, жовтого, зеленого, інколи до коричневого і білого кольорів.

Серед багатьох видів яворівських іграшок виділяються конструкції пташки і коника, які майстри виготовляли з притаманним стилевим почерком. Коники мають підставку у вигляді прямокутної дощечки (основи), двох осей, чотирьох коліс та одної або двох профільованих фігур. Основну увагу майстри звертали на опрацювання форми коника. Голову виготовляли з виступаючим лобом; спину, корпус підкреслювали плавною лінією, а ноги робили прямими.

Подібне зображення тварини зрозуміле і близьке дітям, воно відповідає розвитку їхньої уяви, гри, способу мислення. Декоративність форм іграшок підсилює розпис, виконаний на природному кольорі дерева часто з вираженою текстурою. Легкими мазками на поверхні коників, пташок, візочків наносять рослинні мотиви, що вказані в табл.1. Найпростіші комбінації цих мотивів створюють багатство варіантів розпису. Яворівські іграшки є своєрідним засобом залучення дитини до майбутньої праці. Віками відшліфовані художні образи створюють враження динаміки і руху. Усі іграшки – коники на колесах «їдуть», коли їх потягнути за мотузку, прив'язану до основи спереду, а пташка «пурхає» крильцями, коли її підштовхують за допомогою палички-держака. Рухомі іграшки подобаються дітям, які оживляють їх галасливими звуками під час гри, особливо пташку. Вона складається із палички-держака, встромленої в основу посередині між колесами. Зверху на торець до основи кріпиться силуетно вирізана пташка з витягнутою вперед голівкою та великими, закругленими крилами, з'єднаними дротиками з колесами, що рухаються разом. При штовханні держака колеса починають крутитися, а водночас крильця, підіймаючись, сплескують. Чим скоріше дитина біжить, тим частіше пташка «лопотить» крилами, мерехтить яскравими барвами розпису.

Головна риса іграшок-коників – узагальненість форми прямими тупуватими зрізами. Лінія вигину шиї і нахил голови підсилює задум майстра – передає характер і рух коня в стрімкому бігу чи стоячого на місці. Як і в попередньому прикладі, узагальненому сприйняттю форми іграшки допомагає розпис, який живописно виграє на природному фоні дерева барвисто-веселковою гамою з трьох кольорів – червоного, зеленого, жовтого. Використання простих і досконалих принципів пластичної побудови, вивчення прийомів і техніки розпису яворівських іграшок, розроблених Василем і Юлією Приймами та їх односельцями, входить до

програми навчання Художнього училища №14 у Львівській обл. та інших шкіл на Прикарпатті.

Для кращого засвоєння навчального матеріалу перед учнями ставимо запитання:

1. З яким видом народної іграшки ви знайомі? З якого матеріалу їх виготовляють? (Керамічні іграшки у вигляді свистунців виконані з глини; є ще з соломі, дерева, сиру. Вони ліплені, точені, вирізані).
2. З яких деталей складаються коник і пташка? (Підставка, колеса, тулуб у коника; пташка з витягнутою вперед голівкою, великі заокруглені крила, два колеса, що кріпляться до осі основи, паличка-держак).
3. Чим відрізняються керамічні іграшки від дерев'яних? (Можливостями матеріалів, пластикою форми та оздобленням елементами і кольором).

Малюнок коника чи пташки виконуємо у профільному, найбільш інформативному ракурсі. Це допоможе розташувати елементи композиції орнаменту:

- а) легким дотиком олівця малюємо на початку контур – обриси коника або пташки;
- б) далі покриваємо поверхню ескізу іграшки світло-охристим кольором, що нагадує деревину;
- в) елементи орнаменту виконуємо за принципом асиметрії для підкреслення виразності форми і руху;
- г) на тулубі коня малюють переважно кола з вписаною «розеткою», а листочки «вербівки» – на шиї і ногах. Колеса обводять малиновим кольором.

3. Самостійна робота учнів над ескізом олівцем, а згодом у кольорі (етапи виконання представлені в таблиці).

4. Підсумок уроку: аналіз і обговорення робіт учнів.

Виготовлення яворівських іграшок з дерева та їх розмальовування рекомендуємо включати до програми з трудового навчання в молодших і старших класах.

Урок на тему: Малювання з натури «Вази з квітами»

(3 кл.)

Мета виду діяльності: навчати дітей бачити і зображувати предмети з натури, передавати їх характерні особливості: будову, форму, колір, пропорції. Підкреслювати плавність і випуклість ліній, закріпити навик малювання пензлем і пошуку кольорових поєднань, домагатися передачі емоційної насиченості, образності та точності зображення.

Завдання на урок: виконати малюнок акварельними чи гуашевими фарбами, за попереднім ескізом, розташування основних елементів з передачею конструктивної побудови.

Обладнання для вчителя: наочні посібники – репродукції картин професійних художників, малюнки дітей, дидактичні таблиці, аудіо та відео апаратура.

Інструменти та матеріали для учнів: олівці, фарби, пензлі, папір, палітра, банки з водою.

Термінологічний словничок: натюрморт, натура, композиція, палітра, барва.

Підготовка до уроку. Звернути увагу дітей на форми ваз з квітами, порівняти особливості побудови різних видів листків і стебел, вказати на їх подібність і відмінність. Попередньо провести заняття з аплікації, на якому вирізувати вази різної форми і наклеївши на один аркуш порівняти їх між собою. Вибрати вазу з квітами для малювання, розглянути, з'ясувати її характерні риси, забарвлення. Папір світлий, певного формату і пропорцій.

Методика проведення занять. Кладемо вазу з квітами на стіл або підставку і повідомляємо учням завдання. У кожної дитини чи групи дітей має бути своя ваза з квітами. Аналізуючи їх, звертаємо увагу на форму, пропорції, яка вона – низька, широка чи витягнута та тонка, вказуємо на характер елементів, забарвлення. Також акцентуємо увагу дітей на розташуванні гілок, їх вигини, звисання чи нахил квітів. Діти рухом руки мають повторити вигин гілок. Педагог показує, як правильно тримати пензель в процесі малюванні великих форм. Діти мають усвідомити послідовність виконання

завдання (від загального до деталей і навпаки). На початках не так важливо, яка форма вази і скільки квітів у ній – головне сам процес. Тому не варто домагатися точного копіювання природи – головне правильно відкрити їх до творчості. Під час роботи треба вимагати від учнів охайності, старання і технічної вправності. Водночас, що важливо, дітям необхідно нагадувати і практично показувати поєднання кольорів та їх відтінків, прийоми і правила їх змішування. На кінець розглянути малюнки, порівняти їх з природою, відзначити кращі, які найбільш подібні. Для визначення кращих скористатися виразами: гарно намальована (акуратно зафарбована) ваза, гілки передані плавним рухом пензля, не відриваючи його від паперу і т. д.

Урок на тему: «Місто взимку» (2 клас)

Мета: сформувати уяву про зимовий пейзаж та передачу його основних елементів. Використавши спостереження під час прогулянок, враження набуті під час перегляду репродукцій, вибудувати зображення відносно лінії обрису, розташування її на аркуші паперу, передавати ближні і дальні елементи композиції. Закріпити і розвинути навички роботи фарбами (гуаш, акварель), визначити кольорову гаму, пошук нових складніших кольорів при змішуванні, відчуття композиції. Засвоїти навички малювання кольоровою крейдою, пастеллю, вугільним олівцем, сангіною, набути вправності і закріпити вміння передавати в малюнку сюжет.

Завдання на урок: виконати малюнок фарбами за попереднім задумом, складеним ескізом композиції, передати настрої, стан природи і середовища.

Обладнання для вчителя: наочні посібники – малюнки, репродукції тематичних картин художників, на яких зображений міський пейзаж, малюнки дітей, таблиці.

Обладнання для учнів: фарби, пензлі, папір, олівці, палітра, банка з водою та ін.

Термінологічний словничок: пейзаж, центр композиції, лінія обрїю, ритм.

Методика проведення занятъ. Нагадати дітям форми, величини, кольори будинків порівнюючи їх у селі і в місті. Як вони розташовані вздовж вулиць, чи загороджують один одного? Тобто, звернути увагу на розташування елементів композиції. Якого кольору бувають дерева узимку, чим вони покриті у сильний мороз, після мокрого снігу, як падає сніг і все покриває? Учнів запитують: В якій послідовності слід починати малювати картину? (Спочатку розташовують будинки, а потім дерева, й на кінець – сніг). Необхідно запитати клас: Які бувають дерева (старі – розлогі, молоді і стрункі)? Які ви знаєте види дерев? Як їх малювати (не надавлюючи олівцем на папір)? Надавати дітям посильну допомогу, використовуючи індивідуальний підхід: підказку, похвалу, пораду, запитання. В кінці уроку пропонують дітям самим вибрати найбільш вдалі, в яких передане зображення міста. Двом-трьом учням пропонують розповісти про свою роботу: що вдалося передати, а що можна покращити і як.

Підготовка до заняття. Підготувати кольоровий папір: м'який, тонкий; кольорову воскову крейду, білило. Попередньо необхідно виконати аплікацію з паперу на подібну тему. Провести бесіду-спостереження під час екскурсії, звертаючи увагу на колорит зимового міста. Учні мають засвоїли технічні прийоми роботи кольоровою крейдою і тільки тоді переходити до малювання фарбами.

Теоретичні відомості до вивчення теми: «Пейзаж».

«Пейзаж» в перекладі з французької – країна, місцевість, ландшафт, в якому об'єктом зображення є природа, будинки з оточенням, вулиці чи окраїни міста, села, море, гори та інше. Це опис реальної чи уявної місцевості в просторі, зображення, яке створюють у певному стані. Пейзаж об'єднує самостійні твори, картини незначних розмірів, які можна переносити, призначені для сприймання в закритому, камерному просторі, в музеях і галереях, житлових та громадських інтер'єрах.

Учень, який розуміє завдання малювання з натури, не копіює природу, а творчо переосмислює і передає її характерні ознаки, підвищує власну мотивацію і зацікавленість предметом. Без розвитку навиків спостерігати, аналізувати і відтворювати квіти, дерева, хмари, ліс, ландшафт загалом – важко досягнути належного прогресу в малюванні. Якщо дитина змалку привчається помічати красу природи, людей, творів мистецтва – вона стане творцем і в подальшому житиме за законами краси й гармонії.

Заняття живописом починають з вивчення основ кольорознавства, виконання короткочасних етюдів елементів пейзажу: листки дерев і самі дерева різних порід, квіти, натюрморти. Важливо на початках сформувані бачення великої форми листка, наприклад дуба, який нагадує овал; плюща, який близький до шестикутника. В процесі малювання рослин важливо не налягати на олівець з повною силою, аби лінії не проглядалися після нанесення акварелі.

Малювання фарбами вимагає певних навиків. Початківцю треба пам'ятати, що один і той самий зелений колір може змінюватися, виглядати то сіруватим, жовтуватим чи синюватим – все залежить від освітлення, кута потрапляння світлових променів, відстані до глядача та бачення. Художники використовують метод порівнянь, який допомагає підбирати необхідні відтінки кольорів і їх співвідношення з іншими.

Особливого забарвлення листки, квіти, дерева набувають навесні, влітку і восени, коли палітра барв в природі змінюється. Підбираючи і порівнюючи їх в процесі малювання діти вчаться бачити локальні кольори і передавати простір. Саме листок клена завдяки складному силуету і забарвленню рекомендується для малювання аквареллю.

Наступним етапом практичного оволодіння образотворчою грамотою є малювання квітів. Весна, літо й осінь – найкращі пори року для виконання етюдів і практик. Квіти відрізняються різноманітною будовою форми і забарвленням: від ніжних тонких, часто яскравих і

веселкових з багатьма різноманітними відтінками, до більш урівноважених, помірних, гармонійних поєднань кольорів.

Малюючи рослини необхідно застосовувати принцип побудови зображення – від загального до деталей. На початку визначають осі конструкції форми, які задають напрям окремим частинам та організують будову симетричних елементів композиції. Завдяки такому підходу в уяві вибудовується конструкція рослин.

При зображенні квітів треба пам'ятати про характерні особливості їх частин: стебла, чашечки, вінчика, пестика. Їх побудова відносно осі з подальшим узагальненням форми. На початку знаходять основні розміри квітки і визначивши місця кріплення чашечки до стебла, окремі сегменти (пелюстки), овали, узагальнені конуси, вінця, переходимо до ділення на дрібніші частини. Тільки на завершальній стадії звертають увагу на деталі, які не порушують цілісності квітки загалом.

Складність у малюванні рослин (листіків, квітів і дерев) у тому, що вони не мають чітко вираженої геометричної форми, як наприклад вжиткові предмети створені людиною. Проте навіть при такій здавалося б вільній трактовці форми у їхній будові є свої закономірності, економія і механіка.

Об'єктами зображення часто стають плоди, шишки, гриби, які мають виражену конструктивну будову. Треба пам'ятати що малюнок – це не фотографія, чи точна копія натури, а відображення тільки найсуттєвіших елементів цілому. Тож зображений художником краєвид на малюнку часто буває ще привабливішим, а ніж той, що в натурі.

Перед малюванням пейзажу рекомендується провести екскурсію за відповідним планом. Її метою є ознайомлення з особливостями будови різних порід дерев, які мають певні відмінності у формі, напрямі крони. Тополя, береза і верба мають один напрям гілок, а дуб, ялина і сосна інший. На зовнішній вигляд дерев впливає їхній вік. Молоді дуби є високі і стрункі, а багаторічні з товстими стовбурами статичні, немов вкопані в землю.

Зображення і вивчення природи – один із видів діяльності на заняттях в процесі навчання майбутнього вчителя початкових класів і образотворчого мистецтва. Першими вправами і завданнями в опануванні живописом є теоретичне вивчення кольорового спектру та класифікації кольорів, їх психологічного впливу на людину. Всі кольори мають різні просторові властивості, одні приближують об'єкти зображення, інші віддаляють. У малюванні важливим є володіння відповідними техніками і прийомами, тож на перших порах рекомендується використовувати фарби, які розводяться водою і відповідають завданням і меті уроку.

Урок на тему: Ілюстрування казки І. Я. Франка «Фарбований лис» (3-4 кл.).

Мета: – формування навиків та умінь створювати образи літературних героїв засобами живопису і графіки;
– розвиток емоційного, естетичного сприйняття, спостережливості, уяви, фантазії і творчого мислення;
– виховання працелюбності, художнього смаку та інших позитивних рис особистості.

Завдання уроку:

– виконати композиції-ілюстрації звірів та інших елементів до казки «Фарбований лис».
– удосконалення композиційних, технічних навичок та умінь у процесі художньо-графічних робіт.

Обладнання для вчителя:

1. **Наочні матеріали:** ілюстрації оформлення дитячих книжок О. Кульчицькою, С. Караффою-Корбут, І. Пеніком, малюнки дітей, збірки казок, методичні таблиці.
2. **Музичний ряд:** записи народних мелодій.
3. Літературний ряд: казка І. Франка «Фарбований лис».

Обладнання для учнів: альбом, акварельні та гуашеві фарби, пензель, чорна туш, пера, клей, картон, простий олівець, вода, палітра.

Термінологічна скарбничка: ілюстрація, графіка, титулка, обкладинка, заставка, кінцівка, макет.

План уроку

- I. Організаційна частина (2 хв.).
- II. Демонстрація і обговорення ілюстрацій учнів та професійних художників (6 хв.).
- III. Пояснення нового матеріалу і завдання уроку (10 хв.).
- IV. Індивідуальна практична робота (24 хв.).
- V. Аналіз малюнків і підведення підсумку уроку (3 хв.).

Хід уроку

- I. Організаційна частина.
- II. Перевірка домашнього завдання (виставка та обговорення робіт учнів, декламування уривків з літературного твору, що відповідають ілюстраціям і дають характеристику персонажів).
- III. Повідомлення нового матеріалу.

Вступна бесіда. Книги є творами мистецтва і сучасних технологій. В кожную книгу вкладена праця багатьох фахівців, серед яких передовсім письменник і художник. В Галичині знаними ілюстраторами книг для дітей стали Антін Манастирський і Олена Кульчицька. Їхні книги були невеликого розміру, переважно з чорно-білими ілюстраціями на тонкому жовтуватому папері, зате мали важливе значення для розвитку дітей. Пізніше естафету в ілюструванні перехопили С. Караффа-Корбут, В. Ковальчук, І. Пенік та ін.

Чому письменник Іван Франко назвав свій твір «Фарбований лис» і які ще його твори для дітей можете назвати? Якими рисами характеру наділений головний герой казки і які фарби та засоби використовують художники у його зображенні? Якими словами ви би назвали лиса Микиту і як вони пов'язані з епізодами у тексті, діями та вчинками? Який антураж – дерева, замок в Лисовичах, зображення інших звірів передали художники в ілюстраціях?

Далі вчитель демонструє декілька прикладів поширених схем композиції ілюстрації, наголошуючи на послідовних зображеннях звірів з практичним показом.

В одній всередині рудий лис Микита, на іншій синій втікає городами від людей, ще на іншій промовляє останнє слово на суді: його постава, вираз очей, використання кольору для підсилення драматизму події. Все це стає предметом обговорення і гри на уроці. Вчитель разом з учнями обговорює виконані художниками роботи, звертає увагу на техніку виконання ілюстрацій, заставок. Запитує яким інструментом (олівцем, пером, тушшю, гуашшю, аквареллю) малював художник? Розповідь завжди треба підкріплювати ілюстраціями професійних художників, власним прикладом у малюванні та іншими акторськими і художніми вміннями.

Практична робота. Для підсилення емоційного впливу казок на дітей використовують супровід української народної пісні за вибором вчителя, а художники переносять події з лісового життя на людей, звірів наділяють людськими рисами: показують добрими, підступними, чесними чи лукавими. По-людськи, хитро всміхається собі в лапу Лис, злісно блимає очима і запускає пазурі в бідного Вовка цар Лев. Кіт, сидить на лаві, підперши лапкою голову – уява і фантазія художника невичерпні (показ ілюстрацій).

Вчитель наголошує про особливості зображення персонажів. Якщо виконувати рисунок фарбами і пером, то спочатку слід намалювати його простим олівцем, більші площини перекривати гуашшю або аквареллю за допомогою пензля. На обкладинках використовують ілюстрації, які передають зміст твору.

Підсумок і висновок уроку. Кращі ілюстрації та оформлені макети книг вибирають на виставку. Під час уроку учнів зацікавила робота художників-ілюстраторів книг, їм доступне графічне мистецтво. Позитивно вплинуло на виконання завдань попереднє пояснення термінів: ілюстрація, макет, заставка, кінцівка книги.

ДОДАТОК В

Схеми оздоблення яєць

Стилізація форм тваринного і рослинного світу

Елементи і мотиви покутської мальованої кераміки

Елементи та мотиви покутського мальованого орнаменту

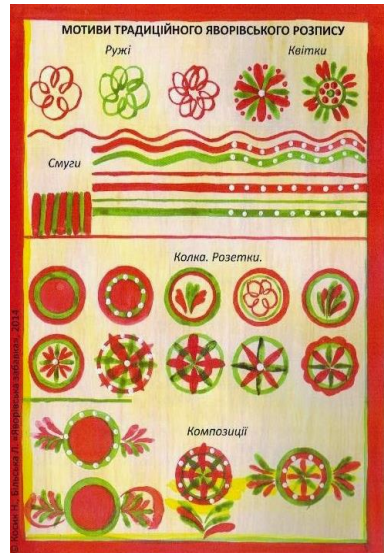
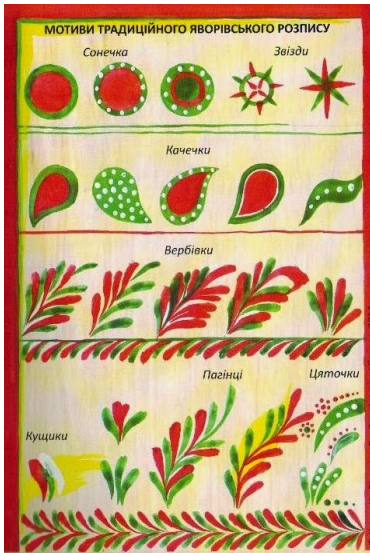
Послідовність виготовлення іграшки-пташки
Варіанти декоративної композиції (мотив «вазон»)
(малюнки К. Медвідь)

Методика петриківського декоративного малювання

Елементи і техніки: «зернятко», «горішок», «колосок», «листочок», «бігунець», «галузка», «перехідний мазок»
(малюнки М. Гнатюка)

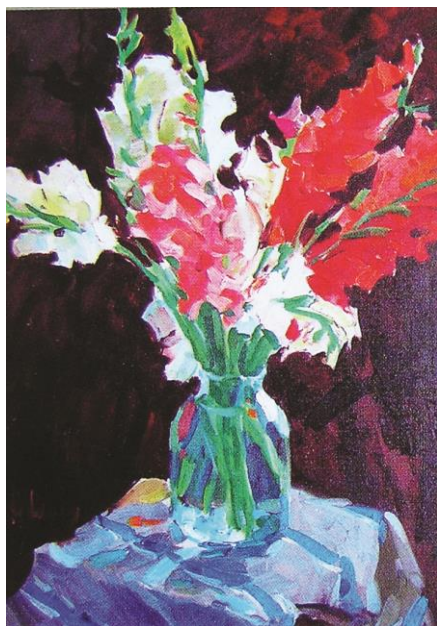
Яворівський орнамент та іграшки

Тлустий С. Коник
Послідовність малювання іграшки
Яворівський мальований орнамент
(мал. Косик Н., Більська Л.)

Приклади малювання
листя і натюрмортів

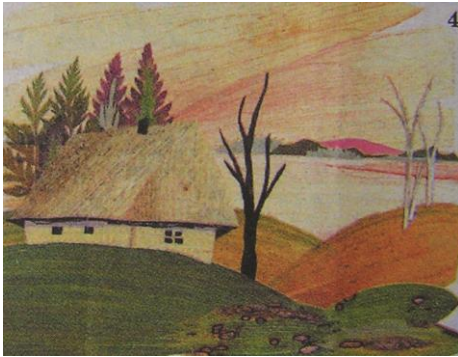

Літні квіти, акварель, аплікація

Зимовий пейзаж аплікація, витинанка, монотипія

Методика
малювання пейзажу

Пошук композиції та образності в ілюструванні байки Івана Франка «Фарбований лис», худ. Пенік І.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	7
1. 1. Актуальні проблеми художньої освіти	7
1. 2. З історії художньої освіти і методів навчання малюнку	22
1. 2. 1. Методи навчання малюнку у Західній Європі від найдавніших часів	22
1. 2. 2. Розвиток художньої освіти і методи навчання малювання на українських землях	33
1. 2. 3. Розвиток художньої освіти в радянських школах.....	49
1. 2. 4. Художня освіта в умовах незалежної України.....	61
1. 3. Психолого-педагогічні і композиційні особливості образотворчої діяльності дітей молодшого віку	78
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ.....	104
2.1. Особливості викладання образотворчого мистецтва	104
2. 2. Функції і принципи загальної мистецької освіти....	108
2. 3. Організаційні форми, методи та вимоги до уроків мистецтва	119
2. 3. 1. Урок – основна форма організації навчально-виховної роботи в школі.....	119
2. 3. 2. Вимоги до організації уроків образотворчого мистецтва.....	122
2. 3. 3. Основні методи, які застосовують на уроках образотворчого мистецтва	127
2. 4. Види навчальної діяльності з образотворчого мистецтва	139
2. 4. 1. Зображення на площині і методика малювання з натури.....	139
2. 4. 2. Малювання на теми – важливий вид діяльності дітей молодшого віку.....	147
2. 4. 3. Особливості ілюстрування літературних творів.....	155

2. 4. 4. Декоративно-вжиткова діяльність і методика декоративного малювання.....	158
2. 4. 5. Ліплення з пластичних матеріалів та методика роботи в об'ємі.....	167
2. 4. 6. Позакласна і позашкільна робота.....	173
2. 4. 7. Облік успішності з образотворчого мистецтва і вимоги до учнівських робіт	177
2. 4. 8. Малюнок педагога як метод навчання учнів.....	181
2. 5. Концептуальні основи інтегрованого курсу «Мистецтво» (за програмою Л. Масол).....	185
2. 5. 1. Сутність інтеграції в шкільній мистецькій освіті	185
2. 5. 2. Предметно-інтегративний підхід до мистецької освіти, мета і завдання	188
2. 5. 3. Зміст і структура програми «Мистецтво», базові компетентності, мистецький тезаурус.....	191
2. 6. Інтер'єр кабінету образотворчого мистецтва і матеріально-технічне забезпечення уроків	195
2. 6. 1. Загальні поради щодо художнього оформлення.....	195
2. 6. 2. Шрифтові роботи та вимоги до посібників.....	198
2. 6. 3. Основні вимоги до шрифтової композиції	200
2. 6. 4. Методика художнього проектування.....	201
ЛІТЕРАТУРА.....	202
ДОДАТКИ	

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ГНАТЮК Михайло Васильович

**ОБРАЗОТВОРЧЕ
І ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ
МИСТЕЦТВО:
теорія і методика навчання**

Редактор – Роман Бачкур
Дизайн обкладинки – Михайло Гнатюк

Підписано до друку 20.12.2017, формат видання 60/84/16
Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Умовн. друк. арк. 14,3. Тираж 300 шт. Зам. № 224.

Видавець
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач
Видавництво «ЯРИНА». Підприсемерь Майданчук І.І.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Вовчинецька, 77, кв. 4
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
серія ІФ №5122 від 09.06.2016 року.*

ISBN 978-966-640-450-6